

Niet vertrouwelijk
Intern aangestuurde masterproef

Economische analyse van de Belgische landbouwsector

Vergelijking met Frankrijk en Nederland

Sanne DE COSTER

Masterproef aangeboden tot het behalen van de graad van
Master in de handelswetenschappen
afstudeerrichting Marketing management

Promotor: Kristien COUCKE

Academiejaar: 2016–2017

Verdedigd: juni 2017

SAMENVATTING MASTERPROEF

ECONOMISCHE ANALYSE VAN DE BELGISCHE LANDBOUWSECTOR:

Vergelijking met Nederland en Frankrijk

Sanne DE COSTER

1 Probleemstelling en onderzoeksvraag

Als kind groeide ik op in een landbouwersgezin waardoor ik moeilijk onverschillig blijf voor de gebeurtenissen in de landbouwsector. De economische analyse van onze Belgische landbouwsector als thesisonderwerp lijkt mij dan ook een unieke kans om mijn interesses ter harte te nemen. De sector kent regelmatig media-aandacht, vaak echter niet in een positief daglicht. Nationale en internationale landbouwers verzamelden in september 2015 samen in Brussel om op te komen voor eerlijke prijzen voor hun producten (Boerenbond, 2015). Het klinkt misschien als een scenario uit het Zuiden doch is het een niet ver-van-ons-bed-show. Belgische landbouwers komen op voor een economisch rendabele positie binnen het Europees landbouwmodel. Gezien deze situatie bij het grote publiek commotie doet opladen, is een economische duiding onontbeerlijk.

Onderzoek door ILVO, Instituut voor Landbouw en Visserij Onderzoek, stelt dat er veel onzekerheid is op lange termijn (Instituut voor Landbouw en Visserij Onderzoek, 2014). Vlaamse landbouwers maken zich zorgen over het voortbestaan van hun sector. De Algemene Directie Statistiek van de Federale Overheidsdienst Economie stelt deze ongerustheid vast door o.a. de daling van het aantal landbouwbedrijven in België (FOD Economie, 2016) en het groot verlies aan werkgelegenheid in de landbouwsector.

Mogelijke trends die de daling van het aantal landbouwers verklaren, zijn o.a. de afnemende marges op landbouwproducten, de zwakke onderhandelingspositie binnen de keten, de schaarste aan landbouwgrond en de invloed van internationale handelsakkoorden. Via dit onderzoek wil ik een meerwaarde bieden door de huidige problemen van de sector in kaart te brengen.

Bovenstaande beschouwingen leiden tot volgende onderzoeksvraag:

Welke positie heeft de Belgische landbouw binnen de nationale en internationale economie?

Daarbij zullen volgende deelonderzoeksvragen behandeld worden om de onderzoeksvraag te beantwoorden:

Welke evolutie kenmerkt de Belgische landbouw namelijk het aantal landbouwbedrijven, de werkgelegenheid, het aandeel van landbouwactiviteiten in het Belgisch BBP e.a.?

Wat is de invloed van globalisering op de Belgische landbouw met in het bijzonder in vergelijking met Frankrijk en Nederland?

Wat is het belang van innovatie binnen de Belgische landbouwsector?

Welke evolutie kenmerkt de marktmacht van de Belgische landbouwer?

Welk toekomstbeeld is er voor de Belgische landbouwsector weggelegd?

2 Onderzoeksmethode

2.1 Verantwoording onderzoeksmethode

Dit kwalitatief onderzoek doet beroep op betrouwbare secundaire databronnen waaronder Eurostat, Statistics Belgium, Departement Landbouw en Visserij, Landbouwleven, Le Sillon Belge, La France Agricole, Agripress, Rijksdienst voor ondernemend Nederland, Europese Commissie e.a. Daarnaast zijn er verschillende (onafhankelijke) landbouworganisaties die over relevante informatie beschikken. Voorbeelden hiervan zijn onder meer het Algemeen Boerensyndicaat (ABS), het Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw (VILT), Boerenbond, het Instituut voor Landbouw- en Visserij Onderzoek (ILVO) en het Vlaams Centrum voor Agro en Visserijmarketing (VLAM). Daarnaast is er voor deze masterproef een diepte-interview afgenomen met François Huyghe die reeds 30 jaar ervaring heeft als economisch adviseur bij Boerenbond. Op die manier kunnen bevindingen met het werkveld getest worden.

2.2 Verzameling en verwerking van de gegevens

Dit rapport maakt een economische analyse door het belang van de sector voor de Belgische economie voor te stellen. De Belgische landbouwsector wordt a.d.h.v. verschillende economische invalshoeken zoals de concentratie van de verschillende producties binnen de sector, de consumptie, de werkgelegenheid, het inkomen, innovatie, de marktmacht e.a. in kaart gebracht. Daarnaast plaatst het de sector in een mondiale omkadering door verscheidene internationale handelsakkoorden en het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) dat in Europa van kracht is. Aansluitend vindt daarbij een vergelijking plaats met de landbouwsector in Nederland en Frankrijk. O.b.v. deze vaststellingen probeert deze masterproef te schetsen in welke mate Belgische landbouwers kunnen leren van Nederlandse en Franse landbouwers. In totaal geven zes hoofdstukken, o.a. via verschillende figuren en tabellen, deze gegevens weer.

3 Bevindingen en besluiten

Uit de analyse blijkt dat de primaire sector landbouw een complex gegeven is. Het vormt de basis van een waaier aan verwerkende industrie en betreft op die manier verschillende directe en indirecte partijen bij haar werking. Aangezien het aantal belanghebbenden rond de tafel groot is en de marktmacht daarbij een ongelijke verdeling kent, is het een kwetsbare sector die een sterk onderbouwd beleid vereist.

De evolutie die landbouw kenmerkt in België kent een volatiel verloop van zeer succesvol en leerrijk voor andere landen tot het ontstaan van een landbouwcrisis die het landschap omvormt in overlevingslandbouw. Na wereldoorlog II keert het tij opnieuw en waait een innovatiegolf, steunend op wetenschappelijk onderzoek, doorheen de sector. De huidige zogenaamde 'agribusiness' is door

verschillende direct en indirecte factoren een complex gegeven en vormt de basis van een lange voedselketen.

Zowel binnen België, Nederland als Frankrijk ligt de concentratie van kleine landbouwbedrijven hoog. Toch zet de trend van het aantal overnames per jaar, waarbij grote bedrijven blijven groeien, zich verder. Om kleine landbouwbedrijven te beschermen, is het voor hen noodzakelijk hun bedrijf te onderscheiden van de grote spelers a.d.h.v. differentiatie. Daarnaast bieden nieuwe manieren tot vermarkten eveneens alternatieven om als klein landbouwbedrijf te overleven. Dit alles kadert binnen een vereiste steun van o.a. overheidsinstellingen en landbouworganisaties die de Belgische landbouw promoten en de kloof tussen boer en burger proberen te verkleinen.

In het kader van globalisatie vallen België, Nederland en Frankrijk onder het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid opgesteld door de Europese Unie. Daarnaast zijn zij betrokken partij bij verschillende internationale handelsakkoorden. Daarom speelt het verhaal van landbouw zich af tot ver buiten de landsgrenzen. De sector ondervindt steeds meer internationale openheid wat in de praktijk neerkomt op een toenemende concurrentie. Tegenover deze toenemende bedreiging staat de daling van de marktmacht. Deze macht bevindt zich voornamelijk bovenaan in de voedselketen waar de concentratie van o.a. supermarktketens hoog is en dit eveneens op internationaal niveau.

De marktmacht of beter gezegd het gebrek eraan zorgt er o.a. voor dat landbouwers druk op hun winstmarges ervaren. Daarnaast zorgt het volatiele verloop van het aanbod, dat sterk onderhevig is aan het klimaat, voor kwetsbaarheid. Evenzeer spelen de karakteristieken van de vraag van de consument naar landbouwproducten hier een belangrijke rol. Aangezien het primaire producten betreft die weinig differentiatie vertonen en wereldwijd een grote beschikbaarheid kennen, zorgt dit voor een geknikte vraagcurve. Bij een prijsdaling gaat de gevraagde hoeveelheid niet sterk toenemen omwille van de houdbaarheidsdatum van verse voeding en noden van de consument maar anderzijds gaat bij een prijsstijging van nationale producten, meer vraag zijn naar de relatief goedkopere ingevoerde producten. Tot slot zorgt het internationaal politiek klimaat, waarvan het Russische handelsembargo een cruciaal voorbeeld vormt, een belangrijke oorzaak van de kwetsbare winstmarges voor landbouwers.

Om al deze factoren het hoofd te bieden, is de landbouwsector eveneens genoodzaakt innovatief te werk te gaan waardoor de productie efficiënter kan plaatsvinden en de vaste kosten bijgevolg afnemen. Deze investeringen brengen meer kapitaalintensiteit teweeg waardoor de nood tot het genereren van schaalvoordelen toeneemt. Dit vertaalt zich in de praktijk door een jaarlijks gemiddelde van 150 overnames in België en door een samenwerking binnen coöperaties. Om de werking van deze producentenorganisaties te optimaliseren, is een efficiënte en transparante werking onontbeerlijk. Landbouwers moeten in dit coöperatieve verhaal een centrale positie bekleden waardoor hun belangen niet verloren gaan.

Innovatie met betrekking tot technologische implementaties rond productie vormt een complexe aangelegenheid. Landbouwers moeten via vorming en voorlichting geïnformeerd worden over de verschillende technologische oplossingen die de sector te bieden heeft. Hierin speelt het onderwijsaanbod een cruciale rol. Dit zorgt ervoor dat jonge landbouwers in spé klaargestoomd zijn om nieuwe manieren van agrarisch beleid uit te voeren. Nederland behoort met haar hoogst opgeleide landbouwers tot de top van Europa. België werkt op dit moment aan een hervorming van het secundair onderwijsaanbod waar landbouw eveneens deel van uitmaakt. Toch blijft het een werkpunt voor België om het landbouwonderwijs frequent en tijdig te evalueren en bij te sturen. Zo vormt biologische landbouw in vele landbouwscholen nog een grijze zone hoewel de vraag van consumenten naar biologisch voedsel al jaren toeneemt. Een modern en accuraat onderwijsaanbod moet zorgen voor een herwaardering van de sector naar de toekomst toe.

Deze hervorming maakt deel uit van de creatie van een potentieel duurzaam competitief voordeel voor België op lange termijn. Innovatie blijft dus een essentiële bouwsteen. Grote landbouwbedrijven die vandaag consistent investeren in innovatie zullen binnen 25 jaar de sector in ons land representeren. Het aantal zal dan neerstrijken op ongeveer 5 000 Belgische landbouwbedrijven. Kleine bedrijven

zullen, zoals eerder aangehaald, enkel overleven wanneer ze inspelen op differentiatie en alternatief vermarkten. Innovatie brengt kapitaalintensiteit met zich mee wat landbouwers vaak afschrikt. Daarnaast is innovatie door Europese restricties gelimiteerd. Zo is de productie van Genetisch Gemodificeerde Organismen of kortweg GGO's, op één organisme na, in Europa verboden. Terwijl de Verenigde Staten, Brazilië en Argentinië de techniek al jaren implementeren en reeds veel ervaring rond deze productie hebben opgebouwd. Dit kan de competitieve positie van de Europese landbouw op termijn in gedrang brengen.

België, dat zich als exportland opstelt naar Nederland en Frankrijk toe, moet ervoor zorgen dat het de sector beschermd door onder meer het behoud van landbouwgrond te garanderen. Frankrijk implementeerde dit jaar een juridische wetmatigheid die dit mogelijk maakt. Daarnaast moeten de gestructureerde landbouworganisaties de Belgische landbouwers blijven steunen en adviseren aangezien zij een beter zicht hebben over de wereldmarkt en welke positie daar best in aan te nemen. Deze unieke ondersteuning vormt een grote troef en onderscheidt de Belgische landbouwsector sterk van de Nederlandse en de Franse.

Naast de individuele krachten van elk land, vormt samenwerking tussen de drie landen veel potentieel. Uitwisselingsprogramma's en gemeenschappelijk wetenschappelijk onderzoek stelt de landen in staat kennis over te dragen om o.a. nieuwe productiewijzen te implementeren.

Voorwoord

De vervolmaking van een universitair diploma Handelswetenschappen bestaat, zoals de gehele waaier aan academische opleidingen, uit de verwezenlijking van een masterproef. Het is een beproeving die een jong individu moet doorstaan en de nodige spanning teweegbrengt. De opstelling van zulk werk vraagt tijd, middelen en doorzettingsvermogen. Dit zou niet mogelijk geweest zijn zonder de steun van, in de eerste plaats, mijn ouders die van dichtbij betrokken waren bij de realisatie van deze masterproef en mij de kans gaven om na mijn bachelor- een masteropleiding te ondernemen. Daarnaast bedank ik eveneens mijn zus, broer en vriend voor hun steun tijdens mijn gehele opleiding.

Een specifiek dankwoord voor François Huyghe die, ondanks zijn tijdrovende en voorname positie als economisch adviseur bij Boerenbond, tijd vrijmaakte om mij de kans te geven zijn expertise op te nemen in mijn masterproef.

Tot slot bedank ik mijn promotor Kristien Coucke voor haar onderbouwde steun, advies en feedback tijdens de uitwerking van deze masterproef.

*“Dat landbouw altijd de mooiste
uitvinding van de mens mag blijven.”*

(Beursorganisatie Libramont, 2016)

Inhoudstafel

Inleiding	16
1 Hoofdstuk 1: Evolutie van de Belgische landbouw	18
1.1 Definitie van de landbouwsector in België	18
1.2 Beknopte geschiedenis van de Belgische landbouwsector	19
1.2.1 Industrialisatie in de 18e eeuw	19
1.2.2 Overlevingslandbouw	19
1.2.3 Einde van de gezinslandbouw	20
1.2.4 Keerpunt in de landbouwsector	20
1.2.5 Landbouw vandaag	21
1.3 Evolutie van de landbouwsector	21
1.3.1 Evolutie van aantal landbouwbedrijven	22
1.3.2 Evolutie van het aandeel van landbouwactiviteiten in Belgische BBP24	
1.3.3 Evolutie van werkgelegenheid	25
1.3.4 Evolutie van landbouwoppervlakte	26
1.3.5 Consumptie	28
1.3.6 Inkomen	29
2 Hoofdstuk 2: Invloed van globalisering op de Belgische landbouw	31
2.1 Definitie van globalisering	31
2.2 Beleid, internationale handelsverdragen en embargo	31
2.2.1 Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)	31
2.2.2 General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) en World Trade Organization (WTO)	36
2.2.3 Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP)	37
2.2.4 Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)	38
2.2.5 Russische handelsembargo	40
2.3 Internationale marktoportunities voor de Belgische landbouwsector	42
3 Hoofdstuk 3: Vergelijking met Frankrijk en Nederland	44
3.1 Geografische kenmerken	44
3.2 Aantal en werking landbouwbedrijven	45
3.3 Aandeel Europese economie	47
3.4 Prijs landbouwgrond	48
3.5 Teelten	48
3.6 Standaard output	49

3.7	Overheidsbeleid.....	51
3.8	Coöperaties	51
3.9	Opmerkelijke trends.....	53
3.9.1	Frankrijk	53
3.9.2	Nederland.....	55
4	Hoofdstuk 4: Innovatie in de Belgische landbouw	56
4.1	Definitie van innovatie	56
4.2	Belang van innovatie	56
4.3	Implementatie van innovatie.....	57
4.4	Voorbeelden van landbouwinnovaties.....	58
4.4.1	Precisielandbouw	58
4.4.2	Biologische landbouw.....	60
4.4.3	Korte keten	64
4.4.4	Landbouwonderwijs.....	65
5	Hoofdstuk 5: Marktmacht binnen de Belgische landbouwsector	67
5.1	Definitie van marktmacht.....	67
5.2	Marktvorm.....	67
5.3	Prijsvorming.....	70
5.4	Alternatieven tot een stabiel landbouwincome.....	71
5.4.1	Verticale integratie.....	72
5.4.2	Lokale landbouwconsumptie	73
6	Hoofdstuk 6: Toekomstbeeld Belgische landbouwsector	75
6.1	Toekomstvisie duurzame Europese landbouw.....	75
6.1.1	Technologie en innovatie	76
6.1.2	Adaptatie van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid	76
6.1.3	Methoden en middelen van landbouwers	76
6.1.4	Circulaire economie.....	77
6.2	Toekomstvisie duurzame Belgische landbouw	77
6.3	Raakvlakken en leerpunten met Nederland en Frankrijk	79
	Conclusie.....	81
	Referenties	84
	Appendix A: Evolutie van de uitvoer van de Belgische landbouwsector	93
	Appendix B: Uitvoer landbouwsector t.a.v. agro-voedingssector 1995	94
	Appendix C: Uitvoer landbouwsector t.a.v. agro-voedingssector 2015	95
	Appendix D: Evolutie werkgelegenheid Belgische landbouwsector	95
	Appendix E: Vergelijkende tabel België, Nederland en Frankrijk	96

Appendix F: Transcript interview François Huyghe 97

Afkortingen

ABS: Algemeen Boerensyndicaat

Alidis: Alliance Internationale de Distributeurs

BBP: Bruto Binnenlands Product

BSE: Bovine Spongiforme Encephalopathie

CETA: Comprehensive Economic and Trade Agreement

COGECA: General Committee for Agricultural Cooperation in the European Union

COPA: Committee of Professional Agricultural Organisations

CUMA: Coopérative d'Utilisation du Matériel Agricole

FAVV: Federaal Agentschap voor de Veiligheid

FFA: Forum for the Future of Agriculture

FIT: Flanders Investment and Trade

FLEPOS: Flemish Positioning Service

FNSEA: Fédération Nationale des Syndicats d'Exploitants Agricoles

FOD: Federale Overheidsdienst

FOEDEX: Food-Feed-Export

GATT: General Agreement on Tariffs and Trade

GDLB: Gemeenschappelijk Duurzaam Landbouwbeleid

GGO: Genetisch Gemodificeerde Organismen

GLB: Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

ILVO: Instituut voor Landbouw- en Visserij Onderzoek

IOF: Investor-Owned Firms

NET: Niet-Eetbare Tuinproducten

NFU: National Farmers Union

NRC: Nationale Raad voor de Coöperatie

PL: Precisielandbouw

PLF: Precision Livestock Farming

PO: Producentenorganisatie

SFC: Support for Farmers Cooperatives

TTIP: Transatlantic Trade and Investment Partnership

VILT: Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw

VIB: Vlaams Instituut voor Biotechnologie

VLAM: Vlaams Centrum voor Agro en Visserijmarketing

VLIF: Vlaams Landbouwinvesteringsfonds

VN: Verenigde Naties

WIV: Wetenschappelijk Instituut voor Volksgezondheid

WTO: World Trade Organization

Figuren

Figuur 1. Evolutie van het aantal landbouwbedrijven in België. Nacecodes 01 t.e.m. 03 (FOD Economie, 2016).....	22
Figuur 2. Evolutie van de afname van het aantal landbouwbedrijven van 1980 t.e.m. 2013 (FOD Economie, 2016).....	22
Figuur 3. Evolutie van de gemiddelde grootte van een landbouwbedrijf in Wallonië (FOD Economie, 2016).....	23
Figuur 4. Evolutie van de gemiddelde grootte van een landbouwbedrijf in Vlaanderen (FOD Economie, 2016).....	23
Figuur 5. Evolutie van het aandeel van landbouw in het Belgische BBP in procent. Nacecodes 01 t.e.m. 03 (FOD Economie, 2016).....	24
Figuur 6. Evolutie van de verhouding van de uitvoer van de Belgische landbouwsector (Nacecodes 01 t.e.m. 03) t.a.v. de totale Belgische agro-voedingssector (FOD Economie, 2016).....	25
Figuur 7. : Evolutie van het aantal arbeidskrachten binnen de Belgische landbouwsector. Nacecodes 01 t.e.m. 03 (FOD Economie, 2016).....	25
Figuur 8. Verdeling bodemgebruik in België 1990 (Statistics Belgium, 2016).....	26
Figuur 9. Verdeling bodemgebruik in België 2015 (Statistics Belgium, 2016).....	27
Figuur 10. Evolutie van de verdeling van de totale nationale landbouwoppervlakte in verschillende teelten in hectare (FOD Economie, 2016).....	28
Figuur 11. Evolutie van de afzetprijsindex landbouw en consumptieprijsindex van 2009 tot 2016 (2010 = 100) (FOD Economie, 2016).....	29
Figuur 12. Verdeling van de wereldwijde toepassing van GGO-gewassen in miljoen hectare (Vlaams Infocentrum Land-en Tuinbouw, 2015).....	35
Figuur 13. Evolutie exportwaarde van verschillende agrarische producten van België naar Rusland in miljoen euro (Departement Landbouw en Visserij, 2014).....	41
Figuur 14. Verhouding totale nationale oppervlakte en totale nationale landbouwoppervlakte van België, Nederland en Frankrijk in hectare (Eurostat, 2016).....	44
Figuur 15. Verhouding van het aantal kleine (<50 ha) en grote (>50 ha) landbouwbedrijven in België, Nederland en Frankrijk (Eurostat, 2016).....	45
Figuur 16. Gemiddeld aantal interne werknemers per hectare landbouwgrond in België, Nederland en Frankrijk (Eurostat, 2016).....	46
Figuur 17. Bruto toegevoegde waarde van de landbouwsector in België, Nederland en Frankrijk t.a.v. Europa in 2016 (Eurostat, 2016).....	47
Figuur 18. Verhouding van het aandeel in de Europese economie t.a.v. nationaal beschikbare landbouwoppervlakte in België, Nederland en Frankrijk (Eurostat, 2016).....	48
Figuur 19. Totale standaard output van de het totaal aantal landbouwbedrijven in België, Nederland en Frankrijk in 2013 (Eurostat, 2016).....	49
Figuur 20. Verhouding van de standaard output t.a.v. de nationaal beschikbare landbouwoppervlakte in België, Nederland en Frankrijk (Eurostat, 2016).....	50

Figuur 21. Verhouding standaard output t.a.v. het totaal aantal landbouwbedrijven in België, Nederland en Frankrijk in 2013 (Eurostat, 2016).....	50
Figuur 22. Jacques Jeffredo, initiatiefnemer van het project, bij de basiliek in Sainte-Anne d'Auray (Nederlandse Omroep Stichting, 2015)	54
Figuur 23. Rogers' S-curve die de implementatie van innovatie doorheen de tijd weergeeft (Rogers, 1962)	58
Figuur 24. Frequentie Belgische biologische consumptie in 2014 (Bel, 2015).....	62
Figuur 25. Verdeling producten Belgische biologische consumptie in 2014 (Bel, 2015).....	62
Figuur 26. Prijsverschil bio- en gangbare melk, trimestrieel van december 2003 t.e.m. december 2015 (Departement Landbouw en Visserij en VLAM, 2016).....	63
Figuur 27. Europees label voor biologische producten (Bel, 2015).....	63
Figuur 28. Belgisch label voor biologische producten (Bel, 2015).....	63
Figuur 29. Aandeel per categorie in de totale omzet van Belgische hoeveverkoop en boerenmarkten in 2015 (Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing, 2016).	65
Figuur 30. De voedselketen in Vlaanderen in 2014 (Platteau, 2016).	68
Figuur 31. Algemeen verloop van voedsel gaande van productie tot consumptie (Barrez, 2007, p. 96).	69
Figuur 32. Het effect van innovatie op de prijs bij een constante vraag (Mathijs & Relaes, 2012, p. 43).	71
Figuur 33. Uitvoer landbouwsector t.a.v. agro-voedingssector 1995 (FOD Economie, 2016)	94
Figuur 34. Uitvoer landbouwsector t.a.v. agro-voedingssector 2015 (FOD Economie, 2016).	95

Tabellen

Tabel 1. Invoerheffingen in Europa in 2006 in procent (Mathijs & Relaes, 2012, p. 107)	36
Tabel 2. Top 5 exportproducten van Europa en Canada (Gielens, 2016)	38
Tabel 3. Procentuele prijsafname van een aantal landbouwproducten na invoer van het Russische embargo tijdens het eerste kwartaal van 2016 t.a.v. het eerste kwartaal van 2013 (varkensvlees) en het eerste kwartaal van 2014 (anderen) (FOD Economie, 2016).	41
Tabel 4. Evolutie van het aantal Belgische biologische landbouwbedrijven (FOD Economie, 2016). .	61
Tabel 5. Evolutie van de uitvoer van de Belgische landbouwsector (in miljoenen euro's) (FOD Economie, 2016).	93
Tabel 6. Evolutie werkgelegenheid Belgische landbouwsector (familiale en externe arbeidskrachten) (FOD Economie, 2015).	95
Tabel 7. Vergelijkende tabel België, Nederland en Frankrijk (Eurostat, 2016).	96

Inleiding

Bij de opstart van een masterproef is het van essentieel belang een onderwerp te kiezen waarmee een persoonlijke verbondenheid en interesse voorkomt. Aangezien een student deze materie een jaar lang ter harte moet nemen, koos ik voor een topic dat zich toespitst op de landbouwsector. Deze masterproef schetst een economische analyse van de Belgische landbouwsector en vergelijkt deze op enkele raakvlakken met buurlanden Frankrijk en Nederland.

Dit kwalitatief onderzoek baseert zich hoofdzakelijk op verschillende betrouwbare secundaire bronnen waaronder Eurostat, Statistics Belgium, Departement Landbouw en Visserij, Landbouwleven, Le Sillon Belge, la France agricole, Agripres, Rijksdienst voor ondernemend Nederland, Europese Commissie e.a. Daarnaast zijn er verschillende (onafhankelijke) landbouworganisaties die eveneens over relevante informatie beschikken. Voorbeelden hiervan zijn onder meer het Algemeen Boerensyndicaat (ABS), het Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw (VILT), de Boerenbond, het Instituut voor Landbouw- en Visserij Onderzoek (ILVO) en het Vlaams Centrum voor Agro en Visserijmarketing (VLAM). Tot slot vormt een diepte-interview met François Huyghe, reeds 30 jaar economisch adviseur bij Boerenbond, een onderbouwde expertise van het geheel.

Bij enkele van bovenstaande secundaire informatiebronnen hoort te vermelden dat deze gegevens landbouw in ruime zin bespreken. Dit wil zeggen inclusief visserij en bosbouw. Op basis van persoonlijke interesse behoren deze laatste echter niet tot het onderzoeksdomein van deze masterproef, maar vormen binnen de overheidsstatistieken mee een overkoepelend beeld van de sector. Bijgevolg luidt de onderzoeksvraag voor deze masterproef: Welke positie heeft de Belgische landbouw binnen de nationale en internationale economie? Door middel van verschillende hoofdstukken, die elk een deelonderzoeksvraag behandelen, probeert dit onderzoek daarop een antwoord te bieden.

Deze masterproef bestaat uit zes hoofdstukken die de Belgische landbouwsector op hun manier belichten, maar onderling samen het landbouwverhaal invullen. Eerst en vooral omkadert deze masterproef in het eerste hoofdstuk het gegeven landbouw gevolgd door een beknopte geschiedenis van de sector in België. Nadien komt een longitudinale cijfermatige evolutie van de sector aan bod die verschillende economische aspecten omvat. Het betreft daarbij gegevens van België met betrekking tot het totaal aantal landbouwbedrijven; het aandeel van de sector binnen de Belgische economie; de werkgelegenheid; de totale landbouwoppervlakte; de consumptie van landbouwproducten en tot slot het inkomen van landbouwers. De betrokken deelonderzoeksvraag luidt bijgevolg: Welke evolutie kenmerkt de Belgische landbouw?

Hoofdstuk twee belicht de Belgische landbouwsector binnen een globaliserend kader. Eerst schetst het hoofdstuk het gegeven globalisering. Nadien volgt een uiteenzetting met betrekking tot beleid, internationale handelsakkoorden en het Russische handelsembargo. Concreet komt dit neer op een overzicht van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB); General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) en de daaruit ontstane World Trade Organization (WTO); Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP); Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) en het Russisch handelsembargo. Tot slot bespreekt dit hoofdstuk enkele internationale opportuniteiten voor de Belgische landbouw. De bijhorende deelonderzoeksvraag klinkt als volg: Wat is de invloed van globalisering op de Belgische landbouw?

Hoofdstuk drie vergelijkt de Belgische landbouwsector met deze in Frankrijk en in Nederland. Eerst en vooral bespreekt dit hoofdstuk enkele geografische kenmerken van de drie betrokken landen. Vervolgens komen enkele economische en sectorgerelateerde dimensies aan bod. Specifiek behoren

daartoe het aantal landbouwbedrijven en de werking ervan; het aandeel van de sector binnen de Europese economie; de prijs van landbouwgrond; de verschillende agrarische teelten; de standaard output; het overheidsbeleid en de aanwezigheid van coöperaties. Tot slot behandelt dit hoofdstuk nog enkele opmerkelijke trends binnen de huidige Franse en Nederlandse landbouw. De betrokken deelonderzoeksvraag sluit aan bij het vorige hoofdstuk en luidt zodoende: Wat is de invloed van globalisering op de Belgische landbouw met in het bijzonder in vergelijking met Frankrijk en Nederland?

Hoofdstuk vier kaart het belang van innovatie aan binnen de Belgische landbouwsector. Dit hoofdstuk gaat eveneens van start met een beknopte voorstelling van het gegeven innovatie. Nadien komt het belang en de implementatie van innovatie naar voren. Aansluitend geven vier praktische voorbeelden de dimensies van landbouwinnovatie weer. Het gaat daarbij over precisielandbouw, biologische landbouw, korte keten en landbouwonderwijs. De betreffende deelonderzoeksvraag luidt daarom: Wat is het belang van innovatie binnen de Belgische landbouwsector?

Hoofdstuk vijf verduidelijkt de kwestie rond marktmacht binnen de Belgische landbouwsector. Na een schets van het gegeven marktmacht volgt een uiteenzetting van de betrokken marktform en prijsvorming. Daarna bespreekt dit hoofdstuk alternatieven om een stabiel landbouwincome te realiseren. Concreet komt het daarbij neer op de implementatie van verticale integratie en lokale landbouwconsumptie. Bijgevolg drukt de bijhorende deelonderzoeksvraag zich als volgt uit: Welke evolutie kenmerkt de marktmacht van de Belgische landbouwer?

Tot slot vormt hoofdstuk zes het laatste hoofdstuk waarin het toekomstbeeld van de Belgische landbouw aan bod komt. Aangezien België deel uitmaakt van het overkoepelende Europese geheel volgt eerst en vooral een uiteenzetting van de toekomstvisie van een duurzame Europese landbouw. Specifiek betreft het technologie en innovatie; adaptatie van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid; methoden en middelen van landbouwers en circulaire economie. Nadien volgt een kijk op de toekomst van de Belgische landbouw binnen een duurzaam kader. Tot slot sluit het geheel af met enkele raakvlakken en leerpunten met Nederland en Frankrijk. De laatste deelonderzoeksvraag luidt aldus: Welk toekomstbeeld is er voor de Belgische landbouwsector weggelegd?

Dit onderzoek probeert een antwoord te geven op de onderzoeksvraag van deze masterproef door middel van de verschillende deelonderzoeksvragen. Achteraan bevinden zich in de appendix enkele duidende tabellen en figuren van de betrokken hoofdstukken alsook het transcript van het interview met François Huyghe.

1 Hoofdstuk 1: Evolutie van de Belgische landbouw

Dit hoofdstuk bespreekt de Belgische landbouwsector vanuit verschillende economische invalshoeken. Eerst en vooral volgt een definitie van de sector in kwestie waarna een beknopte geschiedenis een beeld vormt de Belgische landbouwevolutie. Na een korte terugblik naar het verleden volgt een analyse van verschillende economische aspecten die de huidige landbouw vorm geven. Deze uiteenzetting start met de evolutie van het aantal landbouwbedrijven gevolgd door het economische aandeel binnen de nationale economie. Nadien bespreekt dit hoofdstuk de werkgelegenheid binnen de Belgische landbouwsector gevolgd door de evolutie van het nationale landbouwareaal. Tot slot komen de aspecten consumptie en inkomen aan bod.

1.1 Definitie van de landbouwsector in België

Deze masterproef bespreekt de economische analyse van de landbouwsector in België. Deze analyse definieert de landbouwsector eerst volgens de definitie van Nederlands landbouweconoom Minderhoud. Hij definieert landbouw door middel van de volgende omschrijving: *“de toepassing van arbeid op de natuur om deze met medewerking van kapitaal te dwingen meer voor de mens nuttige planten en dieren voort te brengen dan ze zou opleveren, als ze aan zich zelf zou worden overgelaten”* (Bieleman, sd).

Van Dale definieert landbouw kort als *“akkerbouw en veeteelt”* (Van Dale, 2016).

De Federale Overheidsdienst Economie omschrijft landbouw in de brede zin van het woord a.d.h.v. haar activiteiten nomenclatuur. Deze nacecodes, terug te vinden in de Nace-Bel 2008, vallen onder 01 - Teelt van gewassen, veeteelt, jacht en diensten in verband met deze activiteiten. Deze categorie kent een verdere onderverdeling bestaande uit: 011 – Teelt van eenjarige gewassen, 012 – Teelt van meerjarige gewassen; 013 – Plantenvermeerdering; 014 – Veeteelt; 015 – Gemengd bedrijf; 016 – Ondersteunende activiteiten in verband met de landbouw; activiteiten met betrekking tot gewassen na de oogst; 017 – Jacht, zetten van vallen en diensten in verband met deze activiteiten. Nace-Bel omschrijft landbouw als een *“tweezijdige activiteit bestaande uit plantaardige en dierlijke productie. Daarenboven worden ook de biologische landbouw, de teelt van genetisch gewijzigde planten en het houden, fokken en kweken van genetisch gewijzigde dieren onder deze afdeling geklasseerd. Eveneens omvat het zowel de teelt in open lucht als onder glas.”* (FOD Economie, 2011) Zoals eerder vermeld omschrijft de Federale Overheidsdienst Economie landbouw in brede zin. In haar statistieken neemt het naast nacecode 01 eveneens 02.1 – Bosbouw en 03.1 – Visserij op. Deze kennen een verdere uitbreiding bestaand uit 02.2 – Exploitatie van bossen; 02.3 – Verzamelen van in het wild groeiende producten met uitzondering van hout en 02.4 – Ondersteunende diensten in verband met de bosbouw. Visserij kent een verdere uiteenzetting zijnde 03.2 – Aquacultuur. (FOD Economie, 2011)

Uit de drie bovenstaande definities volgt de volgende samenvattende omschrijving van landbouw. Deze omschrijving is afgebakend naar persoonlijke interesse die zich focust op landbouw in haar zuivere vorm. Bijgevolg definieert deze masterproef landbouw als een economische activiteit waarbij de natuur centraal staat. Landbouw is de overkoepelende omschrijving van akkerbouw, veeteelt en tuinbouw. Deze stemmen overeen met de productie van gewassen, vee, groenten en fruit.

De economische analyse die deze masterproef schetst, maakt voornamelijk gebruik van overheidsstatistieken gepubliceerd door de Federale Overheidsdienst Economie. Zoals eerder vermeld definieert deze de sector in haar ruime zin inclusief bosbouw en visserij. Deze laatste twee genoemden zijn echter niet opgenomen in de bespreking van deze analyse.

Hoofdstuk drie plaats de Belgische landbouwsector naast de Nederlandse en de Franse. Dit gebeurt hoofdzakelijk a.d.h.v. Europese statistieken gepubliceerd door Eurostat. Landbouw wordt daar eveneens in ruime zin bekeken zijnde landbouw, bosbouw en visserij.

1.2 Beknopte geschiedenis van de Belgische landbouwsector

1.2.1 Industrialisatie in de 18e eeuw

De achttiende-eeuwse landbouw steunt voornamelijk op kleinschaligheid en een zorgvuldige, arbeidsintensieve grondbewerking. Vooral in het toenmalige Vlaanderen en Brabant floreerden landbouwbedrijven. Deze welvaart kent voornamelijk zijn oorsprong door de toepassing van teeltafwisseling en de intrede van nieuwe nijverheidsgewassen zoals vlas en voedergewassen zoals koolrapen (Centrum Agrarische Geschiedenis, sd). Daarnaast maken landbouwers voor het eerst gebruik van stalmest om de oogsten van hun akkers te maximaliseren. Deze innovaties staan bekend onder de noemer '*New Husbandry*' ofwel 'nieuwe landbouw en veeteelt' (Verhulst & Bublot, 1980). Deze innoverende regio's worden op dat ogenblik als het Mekka van de landbouw beschouwd. Ondanks de toenemende productiviteit en de buitenlandse belangstelling, blijkt deze manier van werken geen lang leven beschoren. De reden tot falen is toe te wijden aan een aanbodtekort. De kleinschaligheid die de Vlaamse boeren kenmerkt in combinatie met een toenemende bevolkingsgroei zorgt ervoor dat de New Husbandry geen blijvende succesfactor vormt. Op korte termijn verandert het eens zo succesvolle landbouwlandschap naar een arm Vlaanderen.

1.2.2 Overlevingslandbouw

Het ongelijk verloop tussen het stijgende bevolkingsaantal en de kleinschalige landbouwproductie zorgen nochtans voor een aangenaam toekomstbeeld voor de Belgische landbouwers (Verhulst & Bublot, 1980). Echter door verschillende misoogsten komt een sociaal drama tot stand. Het ooit zo succesvolle landbouwareaal vormt zich om tot een gebied dat zich kenmerkt door lage lonen, een enorme hoeveelheid aan onvervulde behoeften van de bevolking, hongersnood en een gering ontwikkelingspeil (Verhulst & Bublot, 1980). De overheid en lokale gemeenschappen proberen door middel van verschillende beleidsmaatregelen de situatie te doen keren. Zo komen er meer middelen vrij voor de zwakkeren binnen de maatschappij, komen voedselbedelingen tot stand en creëert de overheid via o.a. openbare werken meer arbeidsplaatsen (Segers & Van Molle, 2004). De sociale onrust zwakt door deze tijdelijke normen af.

Midden 19^e eeuw, wanneer België zich in een enorme landbouwcrisis bevindt, besluit de overheid om structurele maatregelen te nemen zodat de binnenlandse productie kan voldoen aan de nationale behoeften. Er komt voor het eerst een nationale landbouwtentoonstelling, een landbouwtelling en een nationaal landbouwcongres. De provinciale landbouwcommissies, die de laagste trap in de officiële landbouwvertegenwoordiging vormen, ondergaan een reorganisatie. Na een pover protectionistisch beleid waarbij enkel akkerbouwproducten, voornamelijk granen, voor een vierde van de Belgische consumptie werden ingevoerd, kiest de overheid voor een totale vrijhandel (Segers & Van Molle, 2004).

Het daaropvolgende landbouwbeleid plaatst de modernisering centraal. Landbouwers worden geconfronteerd met voorlichting en onderwijs om op die manier de resultaten van relevant wetenschappelijk onderzoek over te brengen. Daarnaast subsidieert de overheid in samenwerking met de lokale landbouwcommissies voor het eerst verschillende veewedstrijden, demonstraties van landbouwmachines en openen er landbouwmusea (Segers & Van Molle, 2004). Via dit soort van evenementen probeert men landbouwers hun geloof in de modernisering te stimuleren. Deze landbouwwetenschap weet met haar innovatie landbouwers aan te sporen interesse te tonen in o.a.

proefvelden en nieuwe soorten zaaigranen. Het is niet langer het hardwerkende volk dat centraal staat in de landbouw, maar de wetenschap.

Al lijkt op het einde van de 19^e eeuw de landbouwcrisis zo goed als voorbij, niets is minder waar. De eerder genoemde innovaties, beleidsorganen en maatregelen zorgen wel degelijk voor een heropleving van de sector. De keerzijde van de medaille is echter dat deze maar van korte duur is. Vanaf het moment dat de Belgische bevolking de voedselcrisis en hongersnood achter zich kan laten, gebeurt hetzelfde met de belangstelling voor de nationale landbouwsector. Landbouwtellingen gebeuren minder nauwgezet, de werking van landbouwscholen kent geen opvolging en de eerder zo steunende bestuursorganen leggen nog amper het onderwerp landbouw op tafel (Segers & Van Molle, 2004).

Hoewel de ene na de andere landbouwschool haar deuren sluit, zijn er enkele docenten die het bestaande onderzoek niet verloren willen laten gaan. Zij organiseren vanaf 1860 nationaal lezingen vanuit de verschillende invalshoeken die de landbouwsector rijk is. Onderwerpen als akkerbouw en veeteelt, groenten- en fruitteelt, sierplantenteelt en hoefsmederij komen aan bod (Segers & Van Molle, 2004). De overheid subsidieert deze lezingen, al dan niet voorzien van demonstraties, die in een jaar tijd een kleine 20 000 aanwezigen lokken. Nazinderend van de voedselcrisis en in samenwerking met verschillende hogescholen en universiteiten die de wetenschap tot bij de landbouwers brengen, verandert stilaan het landbouwlandschap. Kleine ateliers voor landbouwwerktuigen, publicaties van landbouwtijdschriften en de invoer van nieuwe meststoffen vormen daar o.a. het resultaat van. Op macro-economisch niveau is dit effect echter weinig zichtbaar omdat de landbouwwetenschap zelf een trage groei kent (Segers & Van Molle, 2004).

1.2.3 Einde van de gezinslandbouw

Hoewel verschillende beleidsorganisaties op meerdere momenten reageren op de situatie binnen de Belgische landbouwsector, kwamen de reacties en ondersteuning vaak te laat. Op het einde van de 19^e eeuw is het kalf officieel verdronken en komt er een einde aan de eens zo intensieve gezinslandbouw. De landbouw verloor zijn prioritaire plaats in het gezinsinkomen door de economische groei buiten de primaire sector. Industrie, handel en diensten winnen steeds meer aan belang en domineren de economische groei.

De modernisering van het landbouwbedrijf blijft tot na Wereldoorlog II aanmodderen. De bedrijven functioneren op basis van elementen uit de oude en nieuwe landbouw (Segers & Van Molle, 2004). Beiden worden naast elkaar gebruikt en zo blijven de meeste landbouwers actief op een gemengd bedrijf meestal bestaande uit veeteelt en akkerbouw.

1.2.4 Keerpunt in de landbouwsector

Na 1950 brengen snel opeenvolgende innovaties, internationale handel en veel inmenging van de overheid een waarneembare verandering in de landbouwsector teweeg. De mechanisering van de sector zorgt voor een terugval van het aantal arbeidskrachten en bedrijven, maar anderzijds voor een sterke productietoename. Steeds meer landbouwers kiezen voor een gespecialiseerd productieproces. Door de toenemende globalisering finaliseert de Europese Unie in 1962 het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) (Segers & Van Molle, 2004). Deze oprichting heeft haar wortels in de Europese Organisatie voor Economische Samenwerking (OESO). Belgische landbouwers zijn eerst niet te vinden voor het gemeenschappelijke beleid en vrezen voor verlies van nationale overheidssteun. Door de steun van de onafhankelijke landbouworganisatie Boerenbond, stemmen de landbouwers uiteindelijk in met het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. De voor hen meest aantrekkelijke factor daarvoor is de toegang tot een brede internationale afzetmarkt. Door gebruik te maken van o.a. minimumprijzen proberen de bestuursorganen van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid de landbouwers een goed inkomen te verzekeren (Segers & Van Molle, 2004). Dit beleid, dat in volgend hoofdstuk gedetailleerder aan bod komt, kent echter enkele kanttekeningen. Het grootste probleem dat het Gemeenschappelijk

Landbouwbeleid met zich meebrengt, zijn de grootte aanbodoverschotten. Het beleid ondergaat doorheen de jaren enkele hervormingen die o.a. tot doel hebben de integratie van nieuwe lidstaten te vergemakkelijken en het beleid rond gemeenschappelijke prijzen te realiseren.

1.2.5 Landbouw vandaag

Landbouwbedrijven hebben vandaag een steeds specifiekere en innovatiever productieproces dat beter onder de noemer 'agribusiness' terug te vinden is. Het jaarlijks landbouwrapport, Lara, definieert dit als *“de direct en indirect samenhangende economische activiteiten verbonden met productie, verwerking en afzet van een agrarisch product, met inbegrip van de met de agrarische productie samenhangende toeleverende en dienstverlenende bedrijven”* (Platteau, Van Bogaert, & Van Gijseghe, 2009).

Met andere woorden landbouwers vervullen de wensen van eindconsumenten niet langer op een geïsoleerde manier. Dit komt ten eerste doordat de landbouwsector steeds meer onderhevig is aan de industrialisatie. Daarnaast zijn hedendaagse landbouwers verplicht zich niet enkel te focussen op de toegevoegde waarde van hun product, maar op de duurzame toegevoegde waarde. Dit houdt in dat bedrijven onderworpen zijn aan verschillende juridische restricties met betrekking tot o.a. milieu, voedselveiligheid en de waarde van het landschap. Daarnaast bemoeilijkt de beperkte onderhandelingsruimte die landbouwers ervaren een voor hen groot financieel probleem. Rita Gantois, die naast het landbouwbedrijf dat ze samen met haar man uitbaat, N-VA kamerlid is, trekt aan de alarmbel. Zij pleit voor een onafhankelijke toezichthouder die de prijsvorming tussen landbouwers en retailers bemiddelt (Gantois, 2015). De prijzenoorlog tussen grote supermarktketens wordt slechts door één partij betaald, de producent en meer specifiek de landbouwer. De sector kent volgens Gantois een sterk tekort aan transparantie en bovenal respect. Hoofdstuk vijf belicht het gegeven rond marktmacht uitgebreider.

Deze mistroostige vaststelling werd eveneens beaamd toen Fedagrim, de Belgische Federatie van de toeleveranciers van machines, gebouwen en uitrustingen voor de Landbouw (Fedagrim, 2017), in 2016 een eerste Staten-Generaal oprichtte. Centraal op de agenda, een garantieplan voor het behoud van de landbouwsector in ons land. Deze Staten-Generaal besprak de resultaten van een enquête afgenomen bij 1100 Belgische landbouwers. Het resultaat is zorgwekkend. 40 procent van de huidige landbouwers verwacht in 2026 dit beroep niet meer uit te oefenen (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2016). Onzekere marktprijzen en overheidsrestricties rond o.a. administratie en vergunningen vormen een doorn in het oog van elke landbouwer.

De tijd dat landbouw in ons land een aanzienlijk percentage van de werkgelegenheid representeerde, er in elke familie minstens één landbouwer actief was en er een duidelijke scheiding tussen het platteland en de stad waarneembaar was, is voltooid verleden tijd.

Deze masterproef werpt een licht op hoe de economische situatie in de Belgische landbouw er concreet uitziet. Dit gebeurt eerst en vooral door in dit hoofdstuk een longitudinale cijfermatige schets te vormen van de verschillende economische actoren die de Belgische landbouwsector definieert.

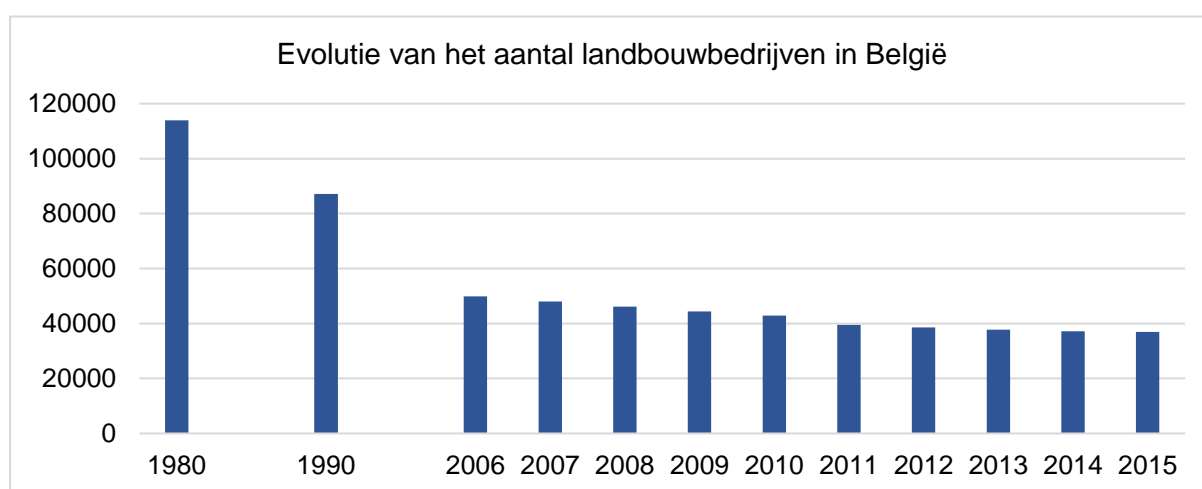
1.3 Evolutie van de landbouwsector

Onderstaande cijfers geven een beeld van hoe de Belgische landbouw in cijfers geëvolueerd is tot op heden. Daarvoor vormt de Federale Overheidsdienst Economie en de Nationale Bank van België een belangrijke informatiebron. De Federale Overheidsdienst Economie verzamelt landbouwkundige gegevens a.d.h.v. de jaarlijkse Vlaamse verzamelaanvraag, respectievelijk de Waalse *déclarations de superficie* die Belgische landbouwers online verplicht indienen. De voornaamste functie van dit obligate document is dat het alle percelen en bijhorende gewassen, die landbouwers bewerken, in kaart brengt.

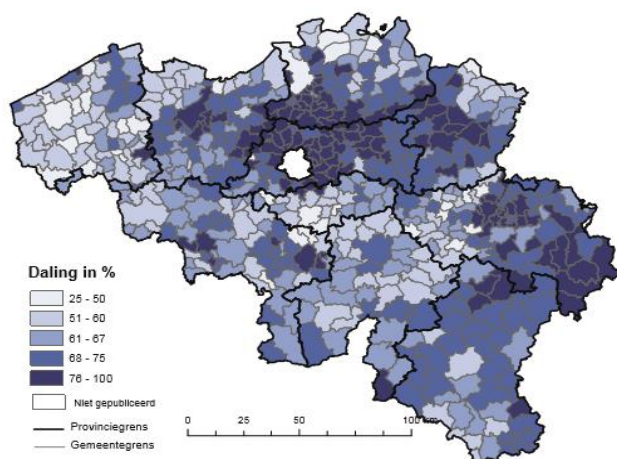
Bij bovenstaande secundaire informatiebronnen hoort te vermelden dat deze cijfers landbouw in ruime zin bespreken. Dit wil zeggen inclusief visserij en bosbouw. Deze laatste behoren niet tot het onderzoeksdomein van deze masterproef, maar vormen binnen de overheidsstatistieken mee een overkoepelend beeld van de sector. De cijfers grijpen, naarmate de beschikbaarheid, terug naar 1980, 1990 en/of 1995 als referentie.

1.3.1 Evolutie van aantal landbouwbedrijven

Het aantal landbouwbedrijven kent in België een sterk dalend verloop over een periode van 35 jaar. Uit de cijfers van de Federale Overheidsdienst Economie blijkt dat deze trend al tientallen jaren zichtbaar is. Op een tijdspanne van 35 jaar, 1980 t.e.m. 2015, is nog minder dan één op de drie landbouwbedrijven actief. 68 procent van de Belgische landbouwbedrijven zijn sindsdien verdwenen uit het landschap. Onderstaande figuur geeft het grote verlies aan landbouwbedrijven in België weer. Deze dalende trend is zowel voelbaar in Vlaanderen als in Wallonië.

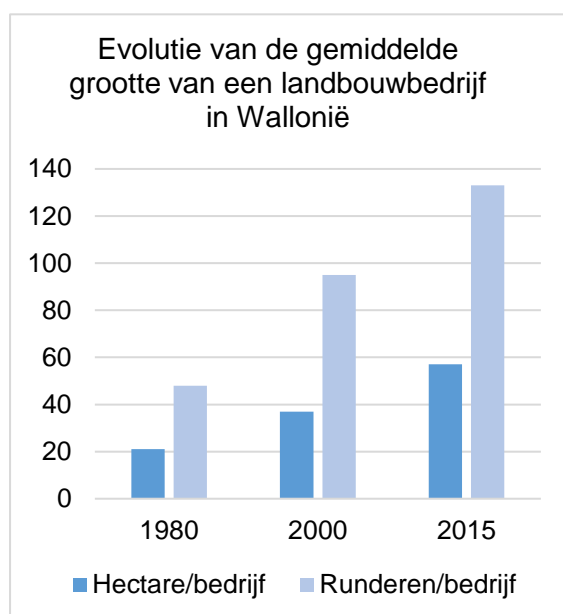
Figuur 1. Evolutie van het aantal landbouwbedrijven in België. Nacecodes 01 t.e.m. 03 (FOD Economie, 2016).

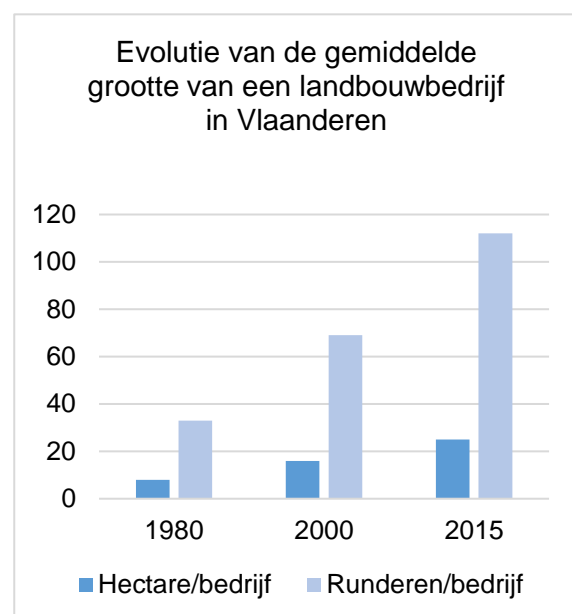
Figuur 2. Evolutie van de afname van het aantal landbouwbedrijven van 1980 t.e.m. 2013 (FOD Economie, 2016).

Bovenstaande figuur vertoont via een landkaart de evolutie van het aantal landbouwbedrijven van 1980 t.e.m. 2013 (FOD Economie, 2016). Daarbij valt op dat de daling zich voornamelijk concentreert in het Vlaamse landsgedeelte. In Wallonië blijft het aantal landbouwbedrijven relatief stabiel in vergelijking met het grote verlies in Vlaanderen. Deze vaststelling is te wijten aan de schaarse beschikbaarheid van landbouwgrond in Vlaanderen waardoor de kans tot schaalvergroting zich beperkt. Daarbovenop verschilt de prijs per hectare landbouwgrond aanzienlijk eens de taalgrens overschreden is. Gemiddeld bedraagt de prijs voor een hectare Vlaamse landbouwgrond 25 000 euro, terwijl dit in Wallonië slechts 15 000 euro bedraagt (Agripres, 2011). Daarenboven verschilt het aantal biologische landbouwbedrijven in Wallonië opmerkelijk van het beperkte aantal in Vlaanderen. In Wallonië is tien procent van het totaal aantal landbouwbedrijven biologisch terwijl dat in Vlaanderen slechts één procent bedraagt (Vlaams Infocentrum Land-en Tuinbouw, 2014).

Tegenover de sterke afname van het aantal landbouwbedrijven staat de forse toename van de gemiddelde oppervlakte van een Belgisch landbouwbedrijf. Deze is over dezelfde tijdspanne van 35 jaar bijna verdriedubbeld (FOD Economie, 2015). Concreet betekent dit dat de oppervlakte landbouwgrond doorheen de tijd ongeveer gelijk blijft, maar bewerkt wordt door een geringer aantal landbouwers. Bijgevolg neemt het aantal dieren op de landbouwbedrijven fors toe. Onderstaande figuren 3 en 4 geven de evolutie weer van de gemiddelde bedrijfsgrootte in respectievelijk Wallonië en Vlaanderen. Dit bevestigt de vaststelling van het jaarlijkse landbouwrapport (Lara). Daaruit blijkt dat in 2013 de Waalse landbouw zich specialiseert in veeteelt, akkerbouw en melkvee. In Vlaanderen bestaat die top drie uit veeteelt, akkerbouw en tuinbouw (Platteau, 2016). Dit wijst op het verdwijnen van gemengde landbouwbedrijven en de focus op concentratie binnen de sector.

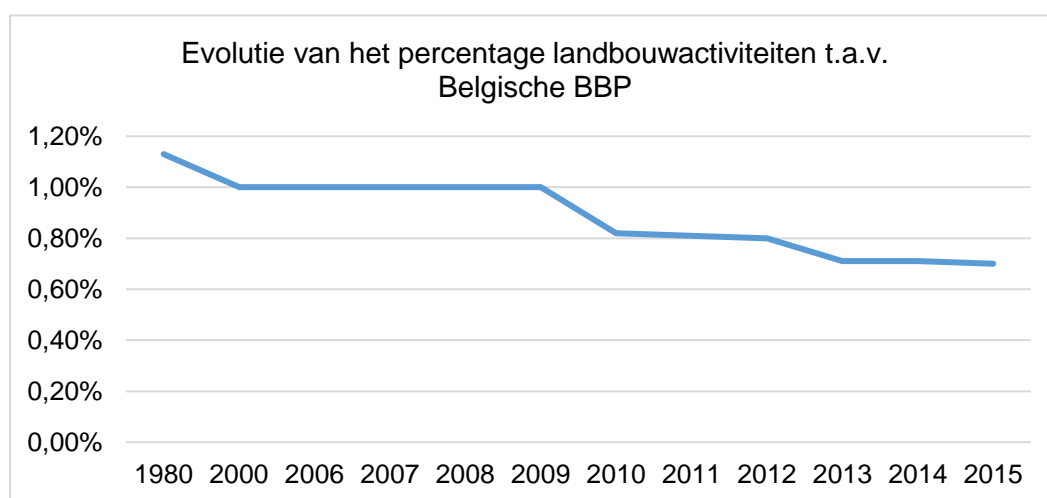
Figuur 3. Evolutie van de gemiddelde grootte van een landbouwbedrijf in Wallonië (FOD Economie, 2016).

Figuur 4. Evolutie van de gemiddelde grootte van een landbouwbedrijf in Vlaanderen (FOD Economie, 2016).

1.3.2 Evolutie van het aandeel van landbouwactiviteiten in het Belgische BBP

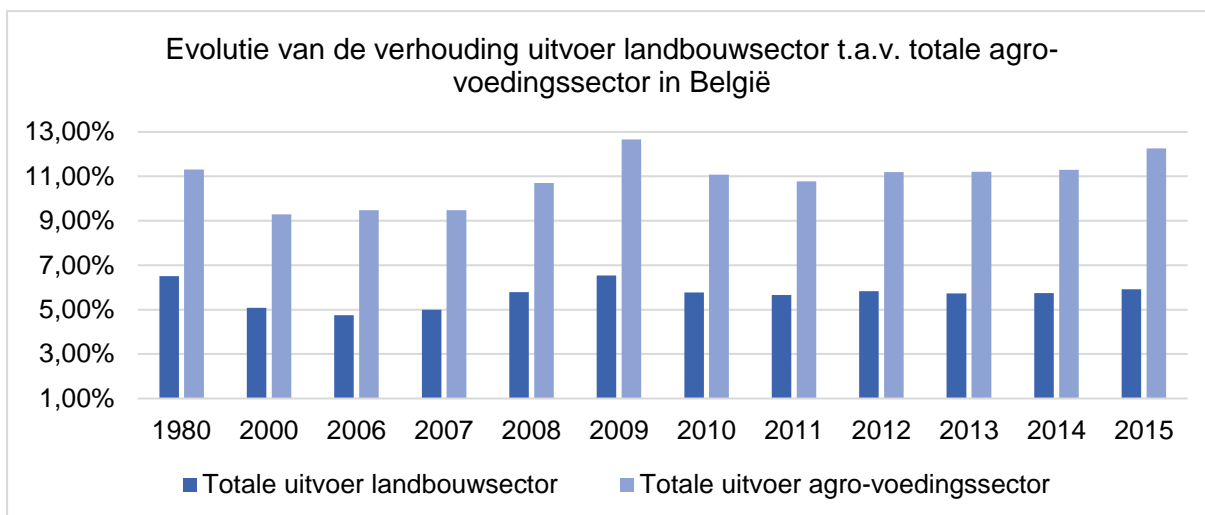
Onder het bruto binnenlands product of kortweg BBP van een land wordt verstaan dat het de marktwaarde van alle goederen en diensten weergeeft die het op een jaar tijd produceert (Belgium.be, 2017). Het BBP per capita vormt een frequent gebruikt criterium om de gemiddelde welvaart in een land te weerspiegelen. Volgens de Nationale Bank van België bedroeg het Belgische BBP 406,8 miljard euro in 2015 (Nationale Bank België, 2015). Het aandeel dat landbouw daarbinnen vertegenwoordigde, bedroeg in datzelfde jaar slechts 0,7 procent. In 1980 bedroeg dit nog 1,13 procent. Al jaren lang vertoont het aandeel dat landbouw binnen het Belgische BBP representeert een dalend verloop. Deze vaststelling kan onder meer verklaard worden door het feit dat België een diensteneconomie is geworden. Deze sector neemt ongeveer 70 procent van het BBP voor haar rekening en blijft doorheen de tijd groeien (FOD Economie, 2016). Onderstaande figuur geeft de dalende evolutie weer van het aandeel van landbouwactiviteiten in het Belgische BBP.

Figuur 5. Evolutie van het aandeel van landbouw in het Belgische BBP in procent. Nacecodes 01 t.e.m. 03 (FOD Economie, 2016).

Het aandeel dat landbouw binnen de nationale uitvoer vertegenwoordigt, is in vergelijking met het nationale BBP veel groter. Hier is de sector voor 5,9 procent van de Belgische uitvoer verantwoordelijk (FOD Economie, 2015). Dit percentage omvat uitsluitend landbouwproducten namelijk levende dieren en dierlijke en plantaardige producten, vetten, oliën en was. De uitvoer van landbouwproducten maakt deel uit van de totale uitvoer van de agro-voedingssector. De agro-voedingssector omvat de eerste genoemde landbouwproducten aangevuld met afgewerkte producten die voor een groot percentage afhankelijk zijn van landbouwkundige componenten.

Onderstaande figuur 6 geeft het aandeel weer van de uitvoer van Belgische landbouwproducten ten aanzien van de uitvoer van de totale Belgische agro-voedingssector. Appendix A geeft de gedetailleerde cijfers met betrekking tot de uitvoer van Belgische landbouwproducten weer.

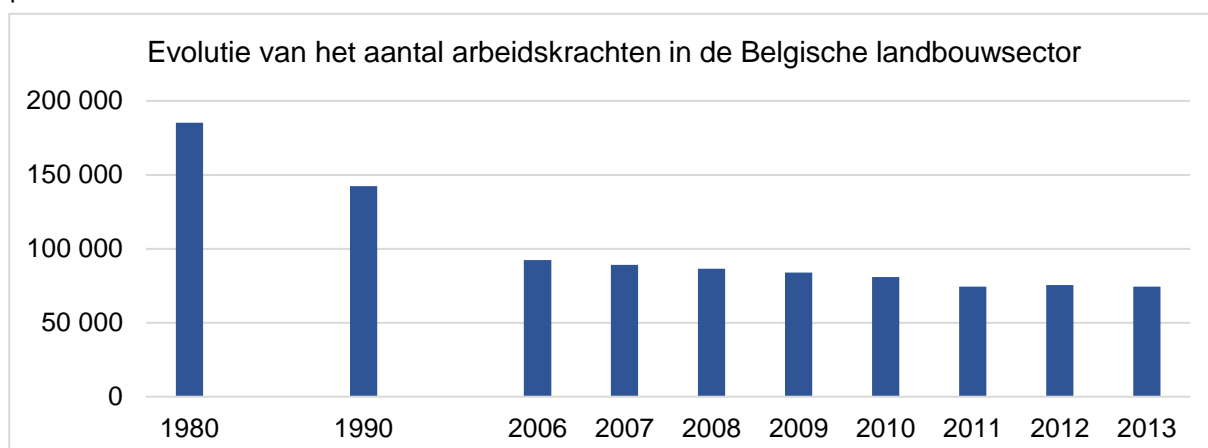

Figuur 6. Evolutie van de verhouding van de uitvoer van de Belgische landbouwsector (Nacecodes 01 t.e.m. 03) t.a.v. de totale Belgische agro-voedingssector (FOD Economie, 2016).

Appendix B en C geven een evolutie weer van de belangrijkste exportcomponenten binnen de Belgische landbouw. Deze bevestigen eveneens het grote aandeel van de voedingsproducten, tabak en dranken die ondertussen meer dan de helft van de totale uitvoer vertegenwoordigen. Exportproducten die rechtstreeks afkomstig zijn van de landbouwproductie, zonder verdere verwerking, kennen algemeen een daling met uitzondering van de plantaardige producten die een kleine stijging vertonen.

1.3.3 Evolutie van werkgelegenheid

Met betrekking tot werkgelegenheid kent onze landbouwsector eveneens een dalend verloop over een periode van 35 jaar. Op basis van gegevens van de Federale Overheidsdienst Economie blijkt dat het aantal arbeidskrachten binnen de nationale landbouwsector op een tijdsperiode van ruim 33 jaar met 60 procent is afgenomen (FOD Economie, 2016). Wanneer deze gegevens weerspiegeld worden op de nationale werkgelegenheid, blijkt dat in 2013 slechts 1,5 procent van de werkenden actief is in de primaire sector.

Figuur 7. : Evolutie van het aantal arbeidskrachten binnen de Belgische landbouwsector. Nacecodes 01 t.e.m. 03 (FOD Economie, 2016).

Deze dalende trend vindt enerzijds haar oorzaak in de dalende winstmarges en anderzijds is het gekoppeld aan de kapitaalintensiteit die sector kenmerkt. Dit laatste heeft betrekking tot innovatie dat

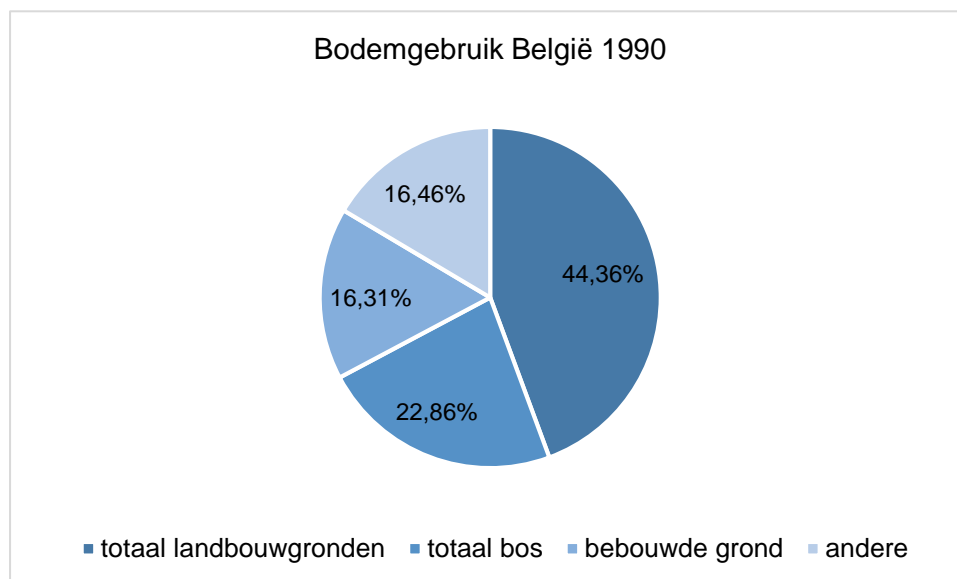
hogere vaste kosten van een landbouwbedrijf eist. Dit komt later in hoofdstuk vier uitgebreider aan bod.

Naast deze sterke daling kent de werkgelegenheid binnen de sector sinds 1980 een zeer lichte stijging in het aantal werknemers per bedrijf en is bijgevolg de omvang toegenomen. Anderzijds vertoont het aantal niet-familiale landbouwkrachten een steeds groter aandeel. Deze arbeidskrachten vertegenwoordigen 20 procent van het totaal aantal werknemers in de sector (FOD Economie, 2016). Volgens hoogleraar landbouweconomie Erik Mathijs kenmerkt voornamelijk de tuinbouwsector zich door een toename in het aantal externe arbeidskrachten. Dit omdat tuinbouwbedrijven vaak minder sterk gemechaniseerd zijn dan bijvoorbeeld veeteeltbedrijven (Mathijs & Relaes, 2012). Veel van die arbeidskrachten zijn operatief als seizoenarbeiders.

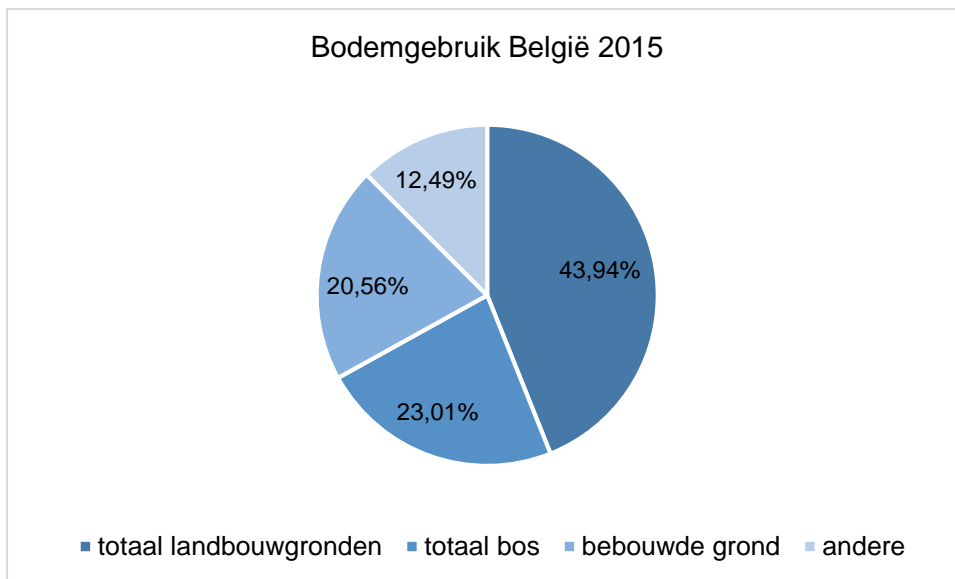
Naast de seizoenarbeiders maken ook loonwerkers deel uit van de externe arbeidskrachten. Loonwerkers verrichten, met inzet van zelf gefinancierde landbouwmachines, tegen betaling arbeid uit voor landbouwers (Centrum Agrarische Geschiedenis, sd). De laatste jaren doen verschillende landbouwers voor deze uitbestedingen steeds meer beroep op de zogenaamde 'machinerings'. Machinerings zijn coöperaties waarin verschillende landbouwers zich verenigen om, met de hulp van overheidssteun, samen landbouwmachines aan te kopen. Vlaams minister van landbouw Joke Schauvliege geeft aan dat dit een manier is om landbouwers te stimuleren samen machines aan te kopen, te gebruiken en de kosten ervan te delen (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2015).

1.3.4 Evolutie van landbouwoppervlakte

De totale landoppervlakte in België, dat wil zeggen de oppervlakte van België exclusief het zeegebied in de Noordzee, bedraagt 3 052 793 hectare. Deze oppervlakte bestaat voor ongeveer de helft uit landbouwgrond, ook wel gedefinieerd als cultuurgrond. Vervolgens neemt bosgebied de grootste oppervlakte in, gevolgd door bebouwde terreinen. Deze laatste neemt de afgelopen jaren steeds toe in oppervlakte en dit ten koste van de beschikbare landbouwgrond. Onderstaande figuren 8 en 9 geven de evolutie weer van de verdeling van het bodemgebruik in België van 1990 tot 2015 (Statistics Belgium, 2016). Daarop is een kleine verschuiving te zien van oppervlakte landbouwgrond naar bouwgrond. Bosgebied blijft relatief stabiel. Deze figuren bevestigen de eerdere vaststelling dat de beschikbare oppervlakte landbouwgrond relatief stabiel blijft, maar bewerkt wordt door een geringer aantal landbouwers.

Figuur 8. Verdeling bodemgebruik in België 1990 (Statistics Belgium, 2016).

Figuur 9. Verdeling bodemgebruik in België 2015 (Statistics Belgium, 2016).

Figuur 10 geeft de bestemming weer van de beschikbare landbouwgronden waarbij een vergelijking wordt gemaakt tussen 2000 en 2015. Deze informatie komt later eveneens aan bod in de vergelijking met Nederland en Frankrijk. Eerst volgt een beknopte omschrijving van de verschillende soorten teelten.

Graan voor de korrel geeft de oppervlakte landbouwgrond weer, bestemd voor verschillende graansoorten waarvan tarwe, gerst en maïs het grootste aandeel innemen (Departement Landbouw en Visserij, 2012).

Nijverheidsgewassen zijn gewassen die door de landbouw geproduceerd worden en nadien door andere economische sectoren verder verwerkt worden tot afgewerkte producten. De voornaamste nijverheidsgewassen zijn suikerbieten, vlas en koolzaad (Plattelandswijzer, 2017).

Voedergewassen zijn gewassen die dienst doen als voedsel voor de veestapel. Voorbeelden hiervan zijn gras, voederbieten en verschillende voedergranen zoals haver (Plattelandswijzer, 2017).

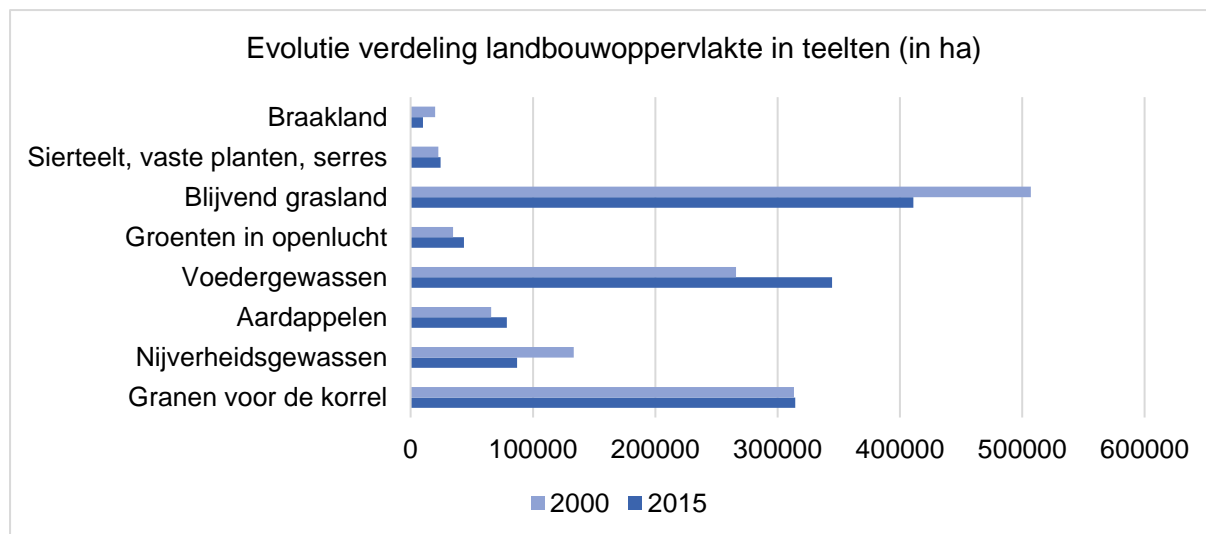
Groenten in openlucht zijn groenten die, zoals het woord het zegt, in openlucht en volle grond geteeld worden. Voorbeelden hiervan zijn bloemkool, prei en spinazie (Departement Landbouw en Visserij, 2016).

Blijvend grasland vormt met betrekking tot milieu, klimaat en natuur een toegevoegde waarde. Het wordt ingezet om bijvoorbeeld problemen rond erosie te voorkomen (Departement Landbouw en Visserij, 2012). Landbouwers zijn verplicht een vast percentage van hun totale oppervlakte landbouwgrond blijvend grasland te laten. De gekozen gronden hiervoor kunnen jaarlijks worden gewijzigd.

Sierteelt, vaste planten en serres zijn een onderdeel van tuinbouw. Zij vallen onder de noemer NET wat staat voor niet-eetbare tuinproducten zoals bijvoorbeeld Azalea's (Plattelandswijzer, 2017).

Braakland is land dat tijdelijk braak en dus ongebruikt ligt. Dit land maakt vruchtwisseling mogelijk (FOD Economie, 2013).

De oppervlakte landbouwgrond bestemd voor nijverheidsgewassen, blijvend grasland en braakland kent op 15 jaar tijd een daling. Daartegenover staat dat over dezelfde periode groenten in openlucht, voedergewassen en aardappelen in oppervlakte toenemen.

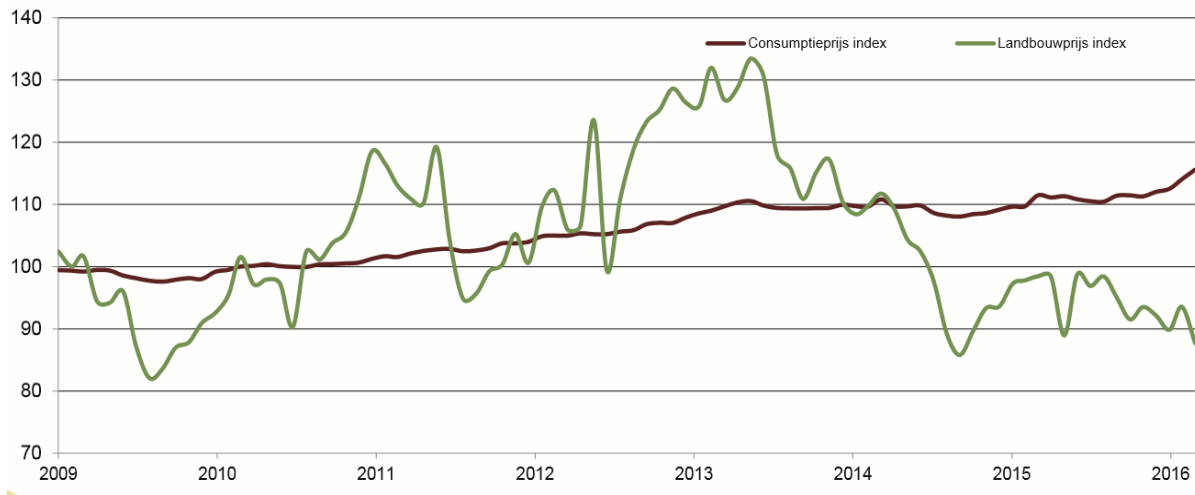
Figuur 10. Evolutie van de verdeling van de totale nationale landbouwoppervlakte in verschillende teelten in hectare (FOD Economie, 2016).

1.3.5 Consumptie

De landbouwsector staat door de volatiliteit van de consumentenmarkt voor grote uitdagingen. Trends als de toenemende consumptie van kant en klare gerechten liggen aan de basis van een veranderende levensstijl. Voornamelijk vers vlees, brood en charcuterie vallen met de helft terug.

Langs de andere kant blijkt uit onderzoek uitgevoerd door GfK in opdracht van Vlam, Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing, dat de verkoop via korte keten in de lift zit. Initiatieven zoals hoeve winkels, boerenmarkten en automaten sluiten de tussenpartij uit wat zorgt voor meer marktmacht voor de betrokken landbouwers. In Vlaanderen koopt 20 procent van de consumenten rechtstreeks van de producent terwijl dit in Wallonië slechts 10 procent is (Platteau, 2016). In 2014 telde Vlaanderen in totaal 2 133 landbouwers die ervoor kozen rechtstreeks aan hun eindklant te verkopen door middel van hoeveverkoop. Deze nieuwe vormen van vermarkten hebben eveneens betrekking tot innovatie en marktmacht. Hoofdstukken vier en vijf die respectievelijk innovatie en marktmacht binnen de Belgische landbouwsector aankaarten, bespreken deze aspecten gedetailleerder.

Met betrekking tot de consumptieprijsindex, dit indexcijfer meet de schommeling van het prijsniveau tussen twee periodes (Statistics Belgium, 2016), stelt de Federale Overheidsdienst Economie vast dat de voedselprijzen sinds 2000 met 28 procent toenemen. Daarentegen neemt de afzetprijsindex van de landbouw met slechts 19 procent toe. Dit gegeven wijst op een snellere stijging van de consumptieprijs dan van de afzetprijzen ofwel het inkomen van Belgische landbouwers. Onderstaande figuur 11 geeft dit verloop weer. De consumptieprijsindex ligt ongeveer 15 procent hoger dan in 2009. Deze index representeert de prijs van een korf gevuld met verschillende goederen en diensten die bijgevolg duurder geprijsd zijn dan in 2009. De landbouwprijsindex kent van jaar tot jaar een zeer volatiel verloop. Sinds 2014 zakt de landbouwprijsindex sterk onder de consumptieprijsindex. De Russische boycot vertegenwoordigt hier een groot aandeel in. Door het overaanbod van verschillende landbouwproducten ontstaat er een grote druk op de prijzen en dus opbrengsten voor Belgische landbouwers.

Figuur 11. Evolutie van de afzetprijsindex landbouw en consumptieprijsindex van 2009 tot 2016 (2010 = 100) (FOD Economie, 2016)

1.3.6 Inkomen

Vertrekkende van het ongelijke verloop tussen de consumptieprijsindex en de afzetprijsindex voor landbouw, komt het instabiele inkomen van landbouwers aan bod. Volgens hoogleraar landbouweconomie Mathijs heeft de landbouwsector te kampen met twee belangrijke factoren die een essentiële invloed op de prijs uitoefenen. Enerzijds is de sector enorm kwetsbaar voor invloeden van de natuur. Anderzijds is de sector onderhevig aan volledige mededinging en valt daarmee onder een perfecte marktform die tegenover de oligopolistische marktform van supermarktketens staat. In praktijk komt het erop neer dat veel aanbieders een homogeen product aanbieden. Hoofdstuk vijf belicht het gegeven marktmacht gedetailleerder.

Wanneer grondiger naar het probleem rond instabiele inkomens voor landbouwers wordt gekeken, kent dit volgens professor Mathijs drie oorzaken. Ten eerste is er de prijsinelasticiteit van het aanbod. Dit wil zeggen dat een prijsverandering tot een minder dan evenredige verandering van de aangeboden hoeveelheid leidt (De Velder & De Cnuydt, 2011). In praktijk komt dat erop neer dat het aanbod aan landbouwproducten, gezien hun teeltperiode, minder snel aanpasbaar is aan de veranderende marktvrage dan industriële producten. Ten tweede speelt de prijsinelasticiteit van de vrage een grote rol. Dit wil zeggen dat een prijsverandering tot een minder dan evenredige verandering van de gevraagde hoeveelheid leidt (De Velder & De Cnuydt, 2011). Voor landbouwproducten, noodzakelijke producten, komt dit erop neer dat ondanks een prijsstijging de gevraagde hoeveelheid minder gelijkmatig afneemt. Dit is in theorie een positief gegeven voor landbouwers. In praktijk gaat het echter om primaire producten die weinig differentiatie vertonen en waarvan een groot aantal wereldwijd beschikbaar is. Bij een prijsdaling gaat de gevraagde hoeveelheid niet sterk toenemen omwille van de houdbaarheidsdatum van verse voeding en noden van de consument, maar anderzijds gaat bij een prijsstijging van nationale producten meer vrage zijn naar de relatief goedkopere ingevoerde producten. Dus prijsinelastisch bij een prijsdaling en prijselastisch bij een prijsstijging. Dit zorgt voor een geknikte vragecurve. Ten derde kennen landbouwers enorm veel onzekerheid rond de geproduceerde hoeveelheid. Dit gaat uiteraard gepaard met de invloed van het klimaat.

Naast elasticiteit bepaalt inkomensdispariteit een groot deel van de lage inkomens in de landbouwsector. Inkomensdispariteit betekent dat er binnen een economie een verdeeldheid plaatsvindt met betrekking tot inkomensconcentratie verdeeld over verschillende sectoren. Een beperkt

aantal daarvan behoren tot de topsectoren die zich typeren door een hoge inkomensconcentratie. De meeste sectoren behoren echter tot een middenmaat waar de inkomensconcentratie lager is. Met betrekking tot landbouw vormt inkomensdispariteit een fundamenteel probleem in vergelijking met andere sectoren (Mathijs & Relaes, 2012). Het gemiddelde inkomen van een Belgische landbouwer lag 30 jaar lang, van 1970 tot 2000, aanhoudend onder het vergelijkbaar inkomen uit andere sectoren in België (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2012). De oplossing die veel landbouwers daarvoor hanteren is schaalvergroting. Maar uiteraard kent dit reddingsmiddel ook negatieve gevolgen. De gevolgen op lange termijn bestaan eruit dat schaalvergroting, innoverende landbouwbedrijven kostenreducerend kunnen produceren en op die manier de kleinere spelers op de markt doen verdwijnen. Net als in verschillende andere sectoren vindt er, door de inbreng van nieuwe technologieën, kannibalisatie van voornamelijk kleine bedrijven plaats. Volgens Huyghe vinden er jaarlijks gemiddeld 150 overnames binnen de sector plaats.

Al deze onzekerheid binnen de sector komt het toekomstbeeld van kleine landbouwers niet tegemoet. In 2007 richtte het Departement Landbouw en Visserij voor het eerst de landbouwconjunctuurindex op (De Mol, 2016). Via een enquête geven Vlaamse landbouwers aan hoe zij de situatie in de sector ervaren. Het indexcijfer kan waarden aannemen gelegen tussen de grenzen 0 en 200. Nul geeft aan dat alle respondenten, landbouwers, zeer negatief antwoorden. De uiterste grens van 200 geeft het tegenovergestelde weer. Wanneer het indexgetal 100 bedraagt, betekent dit dat evenveel landbouwers negatief als positief antwoorden. In het najaar van 2015 bereikte deze index een absoluut dieptepunt. Met een indexcijfer van 67 zakt het vertrouwen in de sector verder weg (Departement Landbouw en Visserij, 2015).

Hoofdstuk twee plaatst de Belgische landbouwsector binnen een breder kader. Naast het Europees landbouwbeleid bespreekt het eveneens verschillende internationale handelsakkoorden.

2 Hoofdstuk 2: Invloed van globalisering op de Belgische landbouw

Hoofdstuk twee benadert het belang van globalisering met betrekking tot landbouw. Na een korte schets van wat globalisering omvat volgt een bespreking van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Nadien komen verschillende internationale handelsakkoorden aan bod. Specifiek gaat het om het General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) ofwel de huidige World Trade Organization (WTO), Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), Comprehensive Economic Trade Agreement (CETA) en het Russisch handelsembargo. Tot slot kaart dit hoofdstuk enkele internationale marktopportunities aan voor de Belgische landbouwsector.

2.1 Definitie van globalisering

Globalisering is een veel voorkomende term binnen economie. Vaak krijgt het gegeven verschillende betekenissen, maar concreet komt het erop neer dat globalisering *“een snelle toename van de internationale handel en investeringen is die de nationale grenzen neerhaalt en op die manier een globale wereldeconomie vormt”* (Greenfield, 2001).

Vandaag de dag is globalisering niet meer weg te denken in zowel de wereld- als de lokale economie. Zonder erbij na te denken, kopen consumenten dagelijks producten afkomstig uit andere werelddelen en die als gevolg van de globale economie voor hen beschikbaar zijn. Samenwerking tussen verschillende economische wereldmachten heeft betrekking tot alle sectoren alsook de landbouw.

Dit hoofdstuk kaart de verschillende internationale handelscontracten en beleidsmaatregelen aan die rechtstreeks invloed uitoefenen op de landbouwsector.

2.2 Beleid, internationale handelsverdragen en embargo

2.2.1 Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)

2.2.1.1 Intrede en vorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid is, gezien zijn omvang en kwetsbare sector, een proces van lange adem. In 1952 startte de gesprekken tussen de eerste zes spelers namelijk de Benelux, Italië, Duitsland en Frankrijk (De Mol, 2016). Belgische landbouwers hadden in die tijd ook al te kampen met buitenlandse, voornamelijk Nederlandse landbouwproducten die eveneens op de Belgische markt beschikbaar waren. Deze situatie leidde in 1959 tot een nationale boerenbetoging in Brussel waar de druk op de inkomens van landbouwers centraal stond.

In januari 1962 bereikten de zes lidstaten van de Europese Economische Gemeenschap hun Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. De belangrijkste troeven van dit beleid waren een vermindering van de douanetarieven, een gemeenschappelijk douanetarief voor derden en vrijhandel van verschillende landbouwproducten (De Mol, 2016). Stilaan komt landbouw steeds meer onder internationale controle. De doelstellingen van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid zijn enerzijds betaalbaar voedsel binnen Europa en anderzijds een stabiel landbouwinkomen (Europese Commissie, 2014). Zo werd in 1967 beslist om gemeenschappelijke prijzen vast te leggen voor landbouwproducten. Belgische landbouwers waren tevreden met de eenvormige prijzen binnen Europa. Anderzijds was de toenmalige en eerste Eurocommissaris voor landbouw, Sicco Mansholt (Centrum Agrarische Geschiedenis, 2012), ervan overtuigd dat deze gemeenschappelijke prijzen alleen geen stabiel inkomen voor landbouwers konden garanderen. Hij ijverde binnen het Gemeenschappelijk

Landbouwbeleid voor schaalvergroting en de bijhorende productietoenames. Volgens hem was de familiale landbouw ten einde en moesten de kleine spelers verdwijnen. Dit toekomstbeeld werd door de Belgische landbouwers niet hartelijk onthaald. De jaren daarop volgden verschillende spanningen die zich o.a. uitten tijdens de memorabele boerenbetoging in Brussel in 1971.

Het plan rond gemeenschappelijke prijzen binnen Europa klonk theoretisch veelbelovend, maar in praktijk merkten landbouwers amper iets van die maatregel. De prijzen werden jarenlang niet aangepast en roestten vast op een laag peil. De afname van het aantal landbouwers is begin jaren 70 opmerkelijk. Door een uittredingsvergoeding werden veel landbouwers over de streep getrokken een einde te maken aan hun beroepsactiviteit als landbouwer (De Mol, 2016). Voornamelijk landbouwers die niet over uitbreidingsmogelijkheden beschikten, deden hierop beroep. Op deze manier daalde de productie wat een positief effect op de prijs teweeg kon brengen.

Op termijn merkten de lidstaten van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid al snel dat de toename van het aantal lidstaten de situatie er niet op vergemakkelijkte. Door monetair compenserende bedragen was het praktisch onmogelijk om tot een eindakkoord en dus gemeenschappelijke prijzen te komen. Deze stijgingen en dalingen van de verschillende wisselkoersen in de lidstaten zorgden voor een verstoord uniform prijsbeleid. Zoals eerder in het eerste hoofdstuk aan bod kwam, bestaat er een ongelijk verloop tussen de consumptieprijsindex en de afzetprijsindex voor landbouwers. Dit is een aanhoudende trend die eind jaren 70 ook voelbaar was. Terwijl tot tweemaal toe de prijs voor een brood steeg, bleef de prijs die landbouwers voor hun graan kregen stabiel (De Mol, 2016).

Naast het verstoord uniform prijsbeleid besliste de Europese Economische Gemeenschap om in 1983 een melkquotum vast te leggen om op die manier de productieoverschotten op de markt tegen te gaan. Melkveehouders konden niet langer, door middel van schaalvergroting, hun inkomen stabiliseren. Landbouwers die de productiegrens overschreden, betaalden een financiële compensatie namelijk de zogenaamde 'superheffing'. Deze maatregel had echter verregaande gevolgen. Melkveehouders beslisten een groot aantal van hun vee te laten slachten zodat ze de productielimiet niet overschreden. Dit gevolg vormde op zijn beurt een streep door de rekening van de vleesveehouderijen gezien het aanbod van vlees toenam en dus de prijs tijdelijk onder druk kwam te staan (De Mol, 2016).

Door de aanhoudende productieoverschotten van landbouwproducten besliste de Europees Economische Gemeenschap in 1988 om het systeem van braaklegging in te voeren. Praktisch betekende dat dat Europese landbouwers een vergoeding kregen voor landbouwgrond die ze niet bewerkten en waar dus geen productie van tot stand kwam.

Met betrekking tot marktmacht binnen het toenmalige Europa, ervoeren de Belgische landbouwers al jaren geen inspraak. Deze trend zette zich op een internationaal niveau eveneens in negatieve richting verder. De Tiense Suikerraffinaderij kwam in 1989 met Sudzucker in Duitse handen. Comelco, de grootste private Belgische melkerij, viel vanaf 1991 onder het Nederlands beleid van Campina.

Landbouwers probeerden 40 jaar lang hun ongenoegen te uiten met betrekking tot de prijsvorming, de administratieve aangelegenheden, de kwaliteitscontroles en het verlies aan marktmacht. Tientallen betogingen leidden uiteindelijk tot een hervorming van het Europese Landbouwbeleid.

De eerste ingrijpende hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid vond plaats in 1992. Deze hervorming, genoemd naar toenmalig Europees landbouwcommissaris McSharry, was van cruciaal belang. Decennia lang kenmerkte het beleid zich door de protectionistische gegarandeerde prijzen voor de producten van de Europese landbouwers. Dit beleid werd volledig omgegooid wanneer vanaf 1992 de prijzen volgens de markt bepaald werden. Deze aanpak bracht een forse daling van de prijzen teweeg. De prijs van graan nam met 30 procent af, die van rundsvlees met 15 procent en de zuivelprijs daalde met ongeveer 3 procent. Om dit grote inkomensverlies van landbouwers op te

vangen, ontvingen zij een rechtstreekse inkomenssteun. Landbouwers ontvingen die compensatie van de Europese Commissie op het einde van elk jaar. Voor een Vlaamse landbouwer bedroeg dit jaarlijks gemiddeld 10 000 euro (Mathijs & Relaes, 2012). Deze financiële steun werd de eerste jaren gekoppeld aan de bedrijfsproductie van de landbouwers. De Vlaamse vakkrant Landbouwleven respectievelijk het Waalse Sillon Belge omschreef dit als een degradatie van de landbouwers tot steuntrekkers (De Mol, 2016). De Europese Commissie hanteerde deze maatregel om de prijzen van Europese landbouwers te laten aansluiten met de prijzen op de wereldmarkt. Landbouwers zouden zo wereldwijd een competitievere positie bekomen wanneer in 1993 de wereldwijde landbouwhandel liberaliseerde. Dit betekende dat een markt openbreekt en het overheidsbestuur van een land ervoor kiest eerdere beperkingen op te heffen en op die manier internationale concurrentie toe te laten. Na de prijsdaling van verschillende landbouwproducten zoals rundvlees, graan en melk ten gevolge van het hervormde landbouwbeleid, ervoerden landbouwers dit als een onaangename gebeurtenis.

Een tweede opmerkelijke hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid vond plaats in 2000. Deze zogenaamde 'Agenda 2000' geeft het beleid een tweede grote pijler. Het landbouwbeleid bestond tot dusver uit één belangrijke pijler namelijk markt- en inkomensbeleid. Agenda 2000 vult deze aan met een tweede pijler namelijk plattelandontwikkelingsbeleid (Mathijs & Relaes, 2012). Europese bestuursleden vragen meer aandacht voor het ecologisch aspect van landbouw en wensten een beleid te voeren dat het platteland vitaal hield (Mathijs & Relaes, 2012). Nazinderend van de Dioxinecrisis in 1999 en omwille van Agenda 2000 riep de Belgische overheid in 2000 het FAVV ofwel Federaal Agentschap voor de Veiligheid in de Voedselketen in het leven. Deze overheidsinstelling staat in voor een strenge controle op voedselveiligheid. Mathijs vat het samen als landbouwers die vanaf deze hervorming gezien worden als beheerders van het landelijk gebied en hoeders van milieu en natuur in dit gebied.

De derde belangrijke hervorming van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid vond drie jaar later plaats. In 2003 onderwierp de Europese Unie, mede door de intrede van de Euro, het landbouwbeleid aan een tussentijdse hervorming, eveneens gekend als de 'Mid Term Review'. De eerder toegewezen inkomenssteun als resultaat van de McSharry hervorming, kende een drastische verandering. De inkomenssteun van de Europese Unie werd niet langer bepaald door het productieniveau van de individuele landbouwer. De waarde van de toeslag werd berekend door het referentiebedrag, het gemiddelde van de inkomenssteun van 2000 t.e.m. 2002, te delen door het referentieareaal, de gemiddelde oppervlakte die werd ingezaaid met voedergewassen of waarvoor een areaalbetaling werd aangevraagd van 2000 t.e.m. 2002. Elk bedrijf kreeg bijgevolg één individuele premie en daarbij hield men geen rekening met bijvoorbeeld het feit dat veehouderijen door de uitbraak van BSE, Bovine Spongiforme Encephalopathie (Wageningen University and Research, sd), ook wel de 'gekke koeienziekte' genoemd, door de bijkomende medische test meer onkosten hadden. Daarnaast moesten landbouwers voldoen aan verschillende randvoorwaarden (De Mol, 2016) alvorens toeslagrechten te krijgen. Deze voorwaarden, zogenaamde 'cross compliance' (Meester, 2013), hebben betrekking tot o.a. milieu, dierenwelzijn en diergezondheid. Daarnaast bood volgens Mathijs deze wijziging geen antwoord op de toenemende schommelingen in het inkomen van landbouwers ten gevolge van volatiele prijzen. Akkerbouwers ontvingen dezelfde inkomstensteun bij hoge als bij lage graanprijzen (Mathijs & Relaes, 2012). Landbouwers reageerden onder meer via Landbouwleven met de vraag of er in het nieuwe tijdperk nog wel plaats is voor landbouw (De Mol, 2016).

In 2004 traden tien nieuwe lidstaten toe tot de Europese Unie. Het aantal landbouwers neemt door deze uitbreiding toe met vier miljoen. Landbouw vertegenwoordigt in het BBP van deze landen een aanzienlijk hoger percentage dan in de andere landen van de Europese Unie. De Belgische landbouwers stonden voor een grote uitdaging.

De verschillende lidstaten van de Europese Unie raakten het niet eens over de financiering van de sector op lange termijn. Door deze aanhoudende problematiek onderging in 2008 het landbouwbeleid,

onder leiding van toenmalig Europees landbouwcommissaris Mariann Fischer Boel, een vierde hervorming, het zogenaamde 'gezondheidsonderzoek' (De Mol, 2016) ofwel 'Health Check'. Deze hervorming moet zorgen voor een minimalisering van de restricties voor landbouwers waardoor ze zich beter kunnen focussen op de signalen van de markt en een veranderend klimaat (European Commission, 2009).

De huidige vrijhandel kenmerkt zich door lage en hoge prijzen. Het liberalisme en de volatiele markt zorgt voor ongenoegen bij Belgische landbouwers (Sintobin, 2008). Daarbovenop besloot Fischer Boel in 2009 om zes jaar later, in 2015, het dertig jaar durende melkquotum af te schaffen. Een plotse afschaffing zou echter leiden tot een instorting van de melkprijs. Daarom besliste de Europese landbouwcommissaris om het quotum jaarlijks lichtjes uit te breiden zodat Europese landbouwers de kans kregen te wennen aan de nieuwe productiesituatie (Europa Nu, 2015).

Jarenlang heeft het quotum voor melkveehouders een redelijk stabiel inkomen gegarandeerd, maar gezorgd voor een limiet op de bedrijfsuitbreiding. Daarom is de afschaffing van het beleid dubbel. Enerzijds voelen Europese landbouwers zich bevrijd, anderzijds wachten ze bang af voor de gevolgen van de nieuwe wetgeving en de invloed ervan op hun inkomen. De afschaffing van de melkstop kent twee redenen. Enerzijds neemt de wereldwijde marktvaart naar zuivel toe. Dit is te wijten aan een toenemende wereldbevolking en het aanboren van nieuwe wereldmarkten zoals China. Anderzijds is de afschaffing te wijten aan de globalisering van de economie. Europa voert wereldwijd in en uit en een quotum wordt in niet-Europese landen opgevat als oneerlijke concurrentie omdat hun producten niet mogen toetreden tot de Europese markt (Bruins, 2015).

De meest recente hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid ging van start in 2013 en zal haar praktische implementatie kennen in de periode 2014 t.e.m. 2020. Deze nieuwe hervorming kent volgens de Europese Raad drie grote doelstellingen. Ten eerste staat het milieu centraal. Via de zogenaamde 'vergroening' moeten Europese landbouwers blijvend grasland behouden, Ecologische Aandachtsgebieden¹ (EAG's) aanleggen en gewasdiversificatie toepassen (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2015). Wanneer landbouwers aan deze drie voorwaarden voldoen, krijgen deze een vergroeningspremie. De premie kan tot 50 procent van de inkomenssteun op zich nemen. Dit betekent dat landbouwers verplicht zijn ecologisch te produceren wenselijk zij beroep te doen op de financiële steun van Europa (De Mol, 2016). Ten tweede bespreekt het nieuwe beleid de gelijkheid met betrekking tot inkomenssteun voor alle Europese landbouwers. Ten derde zal deze inkomenssteun beter toegewezen worden naar die landbouwers die de steun het hardst nodig hebben. Dit zijn o.a. jonge landbouwers en landbouwers in gebieden met natuurlijke beperkingen (Europese Raad, 2015). Voor België blijkt uit het akkoord tussen het Europees Parlement, Raad en Commissie dat de inkomenssteun voor Belgische landbouwers met 18 procent zal afnemen (De Mol, 2016).

Na de afschaffing van het melkquotum blijkt in 2015, naast een dalende melkprijs dat ook ongeveer 1100 Belgische melkveehouders samen 22 miljoen euro boete moeten betalen wegens overschrijding van de melkproductie tijdens het quotum (De Mol, 2016). Met betrekking tot de Europese Unie bedraagt deze superheffing collectief 700 miljoen euro. Het postquotumtijdperk begint voor de Europese melkveehouderijen met een pessimistische ingesteldheid.

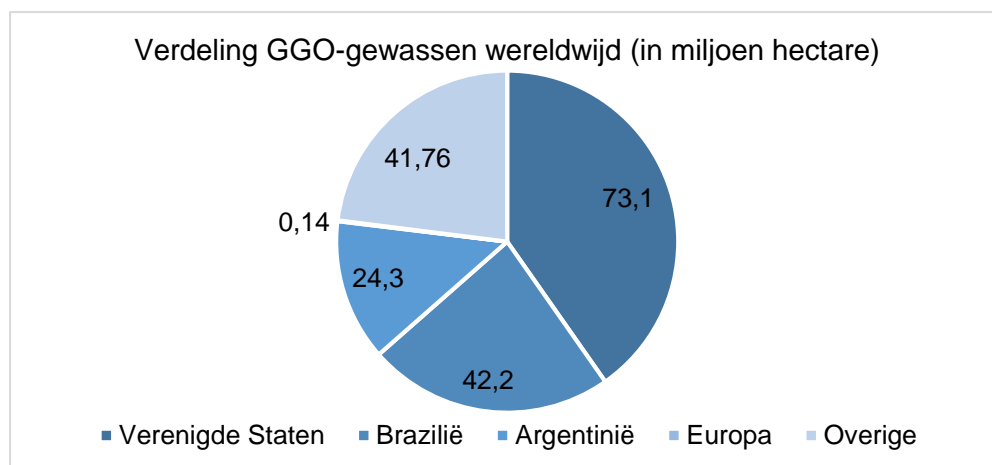
¹ Wanneer een landbouwbedrijf meer dan 15 hectare landbouwgrond bezit, moet 5% daarvan als EAG worden ingevuld. (Vb bomen in groep, grachten, poelen) (Departement Landbouw en Visserij, 2017)

2.2.1.2 Huidig Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Doorheen de jaren wordt één van de belangrijkste doelstellingen van het beleid, namelijk die van een stabiel landbouwersinkomen, meerdere malen in twijfel getrokken. De kort op elkaar volgende hervormingen van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid doen vermoeden dat de oplossingen voor o.a. een stabiel prijsbeleid ver te zoeken zijn. Volgende hervorming staat voor 2020 op het programma. Een belangrijk aandachtspunt hierbij is de productie van Genetisch Gemodificeerde Organismen of kortweg GGO's. In vergelijking met andere wereldmarkten kennen de Europese lidstaten een opmerkelijke beperking door de strenge wetgeving op GGO's. Het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (FAVV) definieert een GGO als "een organisme waarvan het genetisch materiaal ofwel DNA zodanig veranderd wordt dat dit niet bij vermeerdering of bij natuurlijke recombinatie gebeurt" (FAVV, 2016).

De bescherming van de volksgezondheid vormt de reden waarom Europa sceptisch staat ten aanzien van de import en de productie van Genetisch Gemodificeerde Organismen. Europa wenst de veiligheid en de gezondheid van haar inwoners te vrijwaren. Door de onzekere effecten van deze gewassen op milieu en mens op lange termijn verloopt de wetgeving hierrond langzaam. Zo kan bijvoorbeeld de wind er voor zorgen dat een GGO-gewas, een niet GGO-gewas 'besmet' of kan een GGO die resistent is tegen rupsen, en in combinatie met wind, zorgen voor een lokale uitsterving van vlinders (Europa Nu, 2015). De Eurobarometer, die de publieke opinie van de verschillende lidstaten in kaart brengt, rapporteerde in 2010 dat ruim de helft van de Europeanen sceptisch staat tegenover het gebruik van biotechnologie in landbouw, hoewel dit met betrekking tot de medische sector niet wordt vastgesteld (Europa Nu, 2015). Naast de potentiële gevaren voor milieu en mensen denkt Europa ook na over ethiek met betrekking tot GGO's. De hoofdvraag daarbij luidt: "is het acceptabel om op dergelijke wijze de natuur naar je hand te zetten?" (Europa Nu, 2015) In Europa is slechts één Genetisch Gemodificeerd Organisme toegestaan namelijk de insect-resistente MON810-maïs.

Het VIB, Vlaams Instituut voor Biotechnologie, stelt in 2014 vast dat er wereldwijd 181,5 miljoen hectare aan GGO-gewassen geteeld worden. In vergelijking met 2013 is dit een toename van 6 miljoen hectare. In totaal zijn wereldwijd 18 miljoen landbouwers verantwoordelijk voor deze productie verspreid over 28 landen (Vlaams Instituut voor Biotechnologie, 2015). Door de sceptische houding die Europa ten aanzien van biotechnologie aanneemt, telen slechts vijf Europese landen (Spanje, Portugal, Roemenië, Slowakije en Tsjechië) (Vlaams Infocentrum Land-en Tuinbouw, 2015) GGO-gewassen voor een oppervlakte van ruim 140 000 hectare. Onderstaande figuur geeft de wereldwijde verdeling van de teelt van GGO-gewassen in miljoen hectare weer. De drie koplopers zijn de Verenigde Staten, Argentinië en Brazilië. Het aandeel dat Europa vertegenwoordigt, is quasi verwaarloosbaar met 0,14 miljoen hectare. Dit kan de competitiviteit van de Europese landbouw op lange termijn in gedrang brengen.

Figuur 12. Verdeling van de wereldwijde toepassing van GGO-gewassen in miljoen hectare (Vlaams Infocentrum Land-en Tuinbouw, 2015)

2.2.2 General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) en World Trade Organization (WTO)

2.2.2.1 Intrede en vorming van het General Agreement on Tariffs and Trade en de World Trade Organization

Het General Agreement on Tariffs and Trade kent haar oprichting kort na Wereldoorlog II. Deze gebeurtenis maakte verschillende staatshoofden bewust van het belang van internationale samenwerking. Samen met 21 andere landen ondertekende België in 1947 de handelsovereenkomst. Het doel van deze samenwerking bestaat eruit tarifaire en niet tarifaire handelsbelemmeringen te verminderen. Verschillende sectoren, waaronder landbouw, maken deel uit van het portfolio (Departement Landbouw en Visserij, sd). In vergelijking met industriële producten waren landbouwproducten t.e.m. 1995 aan relatief weinig voorschriften onderhevig (Mathijs & Relaes, 2012). In 1995 ontstaat de World Trade Organization of kortweg WTO. De Wereldhandelsorganisatie omvat het eerder gevormde GATT en diens aanpassingen doorheen de jaren. Tijdens de jaren voordien, die leidden tot de vorming van de Wereldhandelsorganisatie, liberaliseert de wereldlandbouwhandel. Deze beslissing vindt plaats tijdens de zogenaamde 'Uruguay-Round'.

In 2001 startte de meest recente onderhandelingsronde van de WTO. Deze zogenaamde 'Doha-gesprekken' zijn opgericht om de ontwikkelingslanden te betrekken bij de vrijmaking van het handelsverkeer (De Mol, 2016). Volgens KU Leuven professor Jan Wouters zijn deze gesprekken ontstaan uit de Uruguay-Round waar voor het eerst landbouw aan bod kwam. Voor ontwikkelingslanden zijn de producten afkomstig van landbouw een economische prioriteit omdat ze hun voornaamste exportproduct vormen. Geïndustrialiseerde WTO-leden zoals de Verenigde Staten, Europa en Canada genieten overheidssteun bij de productie van landbouwproducten en schermen hun markten af met hoge tarieven (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2008). Onderstaande tabel geeft de invoerheffingen weer die de Europese Unie in 2006 voor een aantal productgroepen hief (Mathijs & Relaes, 2012). De kolom 'bound tariff' geeft het gebonden tarief weer. Dit wil zeggen het maximumtarief met betrekking tot invoerheffingen die de lidstaten van de Europese Unie niet mogen overschrijden (FOD Economie, sd). Opvallend zijn de hoge tarieven voor landbouwproducten. Via deze manier probeert de Europese Unie haar landbouwers te beschermen. Deze hoge tarieven, die door de moeizame onderhandelingen in 2006 nog steeds van kracht waren, vormden de aanzet tot de Doha-gesprekken.

Tabel 1. Invoerheffingen in Europa in 2006 in procent (Mathijs & Relaes, 2012, p. 107)

Productgroep	Bound tariff (in %)	Productgroep	Bound tariff (in %)
Dierlijke producten	26,7	Chemicaliën	4,6
Zuivelproducten	56,9	Hout en papier	0,9
Granen	29,1	Textiel	6,5
Suiker	32,6	Kleding	11,5
Vis en visproducten	11,2	Lederwaren en schoeisel	4,2
Mineralen en metalen	2	Elektrische machines	2,4
Petroleum	2	Transportuitrusting	4,1

2.2.2.2 Wereldhandelsorganisatie vandaag

Vandaag telt de Wereldhandelsorganisatie 164 landen (World Trade Organization, 2017). Tot op heden is echter geen akkoord gevonden met betrekking tot de Doha-gesprekken. De voornaamste reden daarvoor is dat de onderhandelingen zich voornamelijk focussen op een vermindering tot zelfs afschaffing van de financiële steun voor o.a. Europese landbouwers (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2001). Daarnaast bestaat er onenigheid over de niet-tarifaire handelsbelemmeringen. Europa eist daarbij bemiddeling met betrekking tot kwaliteit van het voedsel en het leefmilieu van de ontwikkelingslanden. Zij zijn niet zoals Europese landbouwers onderhevig aan strenge productierestricties. Vanuit het standpunt van geïndustrialiseerde landen kan dit eveneens als oneerlijke concurrentie worden opgevat. Daarnaast vormen de subsidies die landbouwers in geïndustrialiseerde landen krijgen een verstoring van de handel volgens ontwikkelingslanden. Indien er een akkoord tot stand komt, zal dit ongetwijfeld invloed uitoefenen op de hervorming van het Europees Landbouwbeleid in 2020.

2.2.3 Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP)

Het Transatlantic Trade and Investment Partnership ofwel Trans-Atlantisch Vrijhandels- en Investeringsverdrag is een lopende economische onderhandeling tussen Europa en de Verenigde Staten. Deze overeenkomst heeft eveneens tot doel de verschillende tarifaire en niet-tarifaire handelsbelemmeringen tussen beide handelspartners weg te werken. De onderhandelingen van deze overeenkomsten zijn sinds juli 2013 aan de gang. De missie van dit handelsakkoord is om via een liberalisering tussen Europa en de Verenigde Staten beide continenten meer economische welvaart te laten ervaren door een toenemende handel. Samen zouden de economische wereldmachten 45 procent van het wereldwijde BBP vertegenwoordigen. Daarnaast zal de handelsovereenkomst ervoor zorgen dat de werkgelegenheid voor zowel Europa als de Verenigde Staten zal toenemen. TTIP heeft betrekking tot 15 verschillende onderwerpen. De belangrijkste topics daarbinnen zijn handels- en investeringsbelemmeringen, transparantie, intellectuele eigendom, milieu, arbeidsrecht en overheidsaanbestedingen (Abboushi, 2014).

Volgens de Europese Commissie zal een economische samenwerking met de Verenigde Staten tal van voordelen met zich meebrengen. Het zal meer kansen voor zowel Europese als Amerikaanse bedrijven creëren, lagere prijzen voor consumenten realiseren, meer verscheidenheid aan producten en daarnaast meer vertrouwen in Amerikaanse producten omdat deze aan specifieke veiligheidsnormen moeten voldoen (European Commission, 2016).

Met betrekking tot de landbouwsector biedt het Trans-Atlantisch Vrijhandels- en Investeringsverdrag verschillende opportuniteiten. Op dit moment, voor de goedkeuring van het handelsakkoord, kan de exportkost van goederen vanuit Europa naar de Verenigde Staten oplopen tot wel 30 procent (European Commission, 2016). Daardoor neemt de aankoop prijs van o.a. landbouwproducten enorm toe en zijn veel Amerikaanse consumenten niet bereid deze te betalen. Dit bemoeilijkt, in dit geval, export voor Europese landbouwers.

Daarnaast betaalt Amerika douanetarieven op de export van verschillende basisgoederen zoals maïs en diervoeders. Deze douanetarieven verhogen eveneens de kosten voor Europese landbouwers. Wanneer de twee handelspartners een akkoord bereiken, zullen deze douanetarieven verlaagd of opgeheven worden (European Commission, 2016).

Gezien de complexiteit van het akkoord is een overeenkomst moeilijk. Frankrijk steunt sinds september 2016 de TTIP onderhandelingen niet meer en vraagt aan Europa hetzelfde te doen (Dalton, 2016). Reden voor deze disharmonie is volgens Frankrijk dat de Verenigde Staten hun eigenbelang voorop stellen. Daarnaast denken verschillende Europese politici dat het internationale handelsakkoord TTIP sinds de verkiezing van de Amerikaanse president Trump niet meer gerealiseerd zal worden. Gezien

het nieuwe beleid voornamelijk protectionistisch getint is, is de kans op een vrijhandelsakkoord van deze aard zeer klein.

2.2.4 Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)

Het Comprehensive Economic and Trade Agreement ofwel het Allesomvattend Economisch- en Handelsakkoord is een internationale overeenkomst tussen Canada en de Europese Unie. De onderhandelingen startten in 2009. Zeven jaar later werd in oktober 2016 het handelsakkoord officieel ondertekend. CETA is meer dan een liberalisering tussen de Canadese en Europese economieën. Het verdrag steunt op een aantal pijlers waarbij naast invoerheffingen, invoerquota's worden afgeschaft. Daarnaast kunnen Europese bedrijven overheidsopdrachten uitvoeren in Canada en vice versa. Tot slot keurt het akkoord arbitragerechtsbanken goed die geschillen tussen bedrijven en overheden moeten oplossen. Arbitragerechtsbanken vormen een alternatief voor de overheidsrechtspraak. Rechtspraak is vanaf dan een procedure zonder rechter maar met één of meerdere 'scheidsrechters' die in dezelfde bedrijfstak werkzaam zijn. Deze laatste pijler in het akkoord zorgde de laatste maanden bij de ondertekening voor een groots CETA-debacle waarbij Waals minister-president Paul Magnette verzet aantekende omdat hij ervan overtuigd is dat multinationals hierdoor hun macht kunnen vergroten en dit de democratie niet ten goede komt (Van Damme, 2016).

Tijdens de Uruguay-Round, die de Wereldhandelsorganisatie in de jaren 90 opstartte, blijkt reeds dat een internationale overeenkomst met betrekking tot landbouw een complex thema vormt. Beide partijen, Canada en Europa, wensen hun landbouwsector te beschermen voor de liberalisering van de wereldhandel. De complexiteit van internationale landbouwhandel wordt grotendeels bepaald door volksgezondheid. Consumenten staan vaak sceptisch tegenover de import van buitenlands voedsel. Zo moeten Canadese landbouwers voldoen aan de Europese wetgeving die o.a. de import van hormonenvlees verbiedt. Daarnaast bestaat er onenigheid met betrekking tot de procedures van nieuwe technologieën zoals biotechnologie. Dit zorgt voor geschillen met betrekking tot fytosanitaire maatregelen. *“Dit zijn maatregelen die genomen worden om het leven van mensen, dieren of planten te beschermen tegen de risico's van additieven, contaminanten, toxines of pathogene organismen in levensmiddelen, of om een land te beschermen tegen schade als gevolg van het binnenbrengen, gevestigd raken of de verspreiding van plagen”* (EUR-Lex, 2006).

Europese landbouwers staan weigerachtig tegenover de handelsovereenkomst met Canada. Canada heeft met betrekking tot landbouw immers een comparatief voordeel in vergelijking met Europa. Beide partijen produceren met andere woorden een bepaalde set van goederen en diensten waarbij Canada het meest efficiënt kan produceren. Onderstaande tabel beschrijft de top vijf van de goederen en diensten die beide continenten exporteren (Gielens, 2016). Opvallend is dat voor Canada voedsel als eerste aan bod komt. Deze vaststelling, en eveneens de gehele top vijf, is voornamelijk te wijten aan de natuurlijke, omvangrijke open omgeving die het land rijk is. CETA vormt voor Canadese landbouwers bijgevolg een concurrentieel voordeel en aldus een potentieel tot markttuitbreiding (Kerr & Hobbs, 2015).

Tabel 2. Top 5 exportproducten van Europa en Canada (Gielens, 2016)

Europa	Canada
Elektriciteit	Voedsel
Gas	Hout
Machines	Papier
Chemicaliën	Mineralen
Transportmiddelen	Metalen

Na de goedkeuring van het akkoord blijft de landbouwsector met vele onzekerheden achter. Onderzoek uitgevoerd door het Franse AgroParisTech, het Institut de l'élevage en het Institut du Porc stelt vast dat de landbouwsector een sterke impact van CETA zal ervaren (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2017). Dit komt vooral doordat landbouw de enige sector is die zulke mate van tarifaire handelsbelemmeringen kent. Na de overeenkomst tussen Canada en Europa zal meer dan 92 procent van de voordien beschermende producten, hun heffing verliezen. Vooral Europese vleesveehouders staan op lange termijn zeer negatief tegenover het internationale akkoord. Canada verkreeg immers een groot quota voor de productie van rundsvlees, maar kan dat op korte termijn niet invullen gezien hun productie niet volledig hormoonvrij is. Op lange termijn kunnen Canadese vleesveehouders hun productie echter aanpassen gezien het grote potentieel aan Europees afzetgebied. Op die manier kunnen zij het quota van 46 000 ton rundsvlees bereiken (Kerr & Hobbs, 2015).

Verschillende politici benaderen de vaststellingen van Europese landbouwers kritisch. Zij zijn enthousiast over de internationale handelsovereenkomst en geloven in de opportuniteiten ervan. Onder meer Tom Vandenkendelaere, lid van het Europees Parlement en de Landbouwcommissie, ziet veel kansen in de nieuwe samenwerking. *“De exportsector – nu al goed voor 571 000 jobs in België – mag een boost verwachten: vooral de farmaceutische sector, de automobielsector, de landbouw en de voedingssector kunnen voordeel halen uit het handelsakkoord. CETA zal niet voor de gevreesde overrompeling zorgen van Canadese landbouwproducten. Sowieso geen GGO's of hormoonvlees op ons bord, en het verdrag voorziet ook uitzonderingen voor gevogelte en eieren en een aparte regeling voor onder meer onze vee-, en varkenssector.”* (Vandenkendelaere, 2017). François Huyghe, die reeds 30 jaar ervaring heeft als economisch adviseur bij Boerenbond, geeft aan dat CETA een overeenkomst is van geven en nemen die voor sommige sectoren nefast kan zijn zoals bij vele internationale handelsakkoorden het geval is. Concreet komt dit er voor landbouw op neer dat Europa meer zuivelproducten richting Canada zal verschepen. De import van Europees vlees daarentegen kent een beperking (Huyghe, 2017). Bijgevolg is het CETA akkoord geen Pareto-verbetering gezien sommige sectoren ten koste van anderen zullen inboeten.

Ondanks de vele voor- en tegenstanders van het Comprehensive Economic and Trade Agreement, CETA, blijft het voor vele Europese landbouwers een tast in het duister. Op 20 september 2016 trokken ruim 9000 betogers, waaronder veel Waalse en Vlaamse landbouwers, door Brussel om samen te protesteren tegen de komst van CETA (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2016). Het Algemeen Boerensyndicaat of kortweg ABS reageert als volgt: *“Als deze handelsakkoorden er komen, dan betekent dat een overwinning voor de multinationale agro-industriële bedrijven, ten nadele van onze familiale landbouwbedrijven”* (Algemeen Boerensyndicaat, 2016). Boerenbond nam op zijn beurt niet deel aan de betoging in Brussel omdat de landbouworganisatie ervan overtuigd is dat onderhandelen gunstigere oplossingen biedt dan verzet.

Vanuit het standpunt van Canadese landbouwers komt eveneens niet veel positiefs naar voren. De Canadese landbouworganisatie National Farmers Union of kortweg NFU maakt op 20 september eveneens deel uit van de Brusselse betoging (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2016). Volgens een Nederlandse landbouwer die 25 jaar geleden naar Canada emigreerde is het CETA-akkoord een bedreiging voor de lokale economie. *“Via de transatlantische handelsakkoorden die Europa wil afsluiten, wordt de democratische macht overgeheveld naar multinationals en worden lokale spelers buitenspel gezet.”* (Slomp, 2016).

Uit bovenstaande meningen valt af te leiden dat de standpunten ten aanzien van het internationale handelsakkoord tussen Canada en Europa bij zowel Canadese als Europese landbouwers relatief stroken met elkaar.

CETA werd op 30 oktober 2016 door beide partijen ondertekend. Op 15 februari van dit jaar keurde het Europees Parlement de overeenkomst eveneens goed. Dit vormt de laatste stap in het ratificatieproces

dat het verdrag bekrachtigt (European Commission, 2017). De effectieve implementatie van CETA geldt wanneer elk parlement van elke lidstaat het akkoord volgens hun grondwettelijke voorschriften bevestigt (European Commission, 2017).

2.2.5 Russische handelsembargo

2.2.5.1 Intrede en vorming van het Russische handelsembargo

Begin 2014 start het handelsembargo tussen de Europese Unie en Rusland. Dit embargo heeft o.a. betrekking tot Europese landbouwproducten. De oorzaak van deze boycot heeft enerzijds betrekking tot de volksgezondheid en anderzijds kent het een politiek aspect ongebonden aan landbouw (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2014). De varkenssector in Oost-Europa werd enkele maanden voordien getroffen door de Afrikaanse varkenspest. Als gevolg van deze ziekte verbod Rusland alle invoer van Europees varkensvlees (De Mol, 2016).

Het politieke aspect van het handelsembargo vindt haar oorzaak in het politieke dispuut tussen Oekraïne en Rusland. In 2014 annexeert Rusland het Oekraïense schiereiland De Krim. De positie die Europa tijdens deze zogenaamde 'Krimcrisis' inneemt, staat haaks op de Russische belangen. Europa staat open voor een Europees lidmaatschap van Oekraïne bij de Europese Unie. Deze onenigheid tussen Rusland en Europa zorgt voor een invoerverbod van niet alleen Europees varkensvlees. Vanaf augustus worden verschillende Europese landbouwproducten de toegang tot de Russische markt ontzegd. Naast Europa zet Rusland de handel van verschillende landbouwproducten met Australië, Noorwegen, Canada en de Verenigde Staten eveneens stop (Boerenbond, 2014).

De Europese Unie reageert hierop door een klacht in te dienen bij de Wereldhandelsorganisatie (WTO), waarvan Rusland eveneens lid is. Europa vindt dat Rusland de Afrikaanse varkenspest als dekmantel gebruikt voor politieke belangen, gezien de verschillende maatregelen die de Europese Unie treft met betrekking tot het voorkomen van een groter besmet gebied. Daarnaast schendt Rusland de fundamentele principes van de Wereldhandelsorganisatie om alle tarifaire en niet tarifaire handelsbelemmeringen weg te werken en op die manier internationale handel te stimuleren.

België reageert op het embargo door een beperkte crisiscel op te richten tussen de administratie en de sector. Op die manier kan de problematiek op de voet opgevolgd en in kaart worden gebracht. Daarnaast werden verschillende werkgroepen opgericht bestaande uit groente-, fruit- en varkensexperten (Boerenbond, 2014). Via deze weg wordt o.a. gecommuniceerd met de betreffende producenten met betrekking tot de mogelijkheid tot compensaties. Aanvullend zorgt het Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing (VLAM) voor een sterke promotie van de Belgische fruitsector. Flanders Investment and Trade (FIT) focust zich op de zoektocht naar nieuwe afzetgebieden (Sintobin, 2015).

2.2.5.2 Gevolgen van het Russische handelsembargo

Rusland stopt vanaf augustus 2014 met de invoer van Europees rund-, varkens- en pluimveevlees, zuivelproducten, groenten en fruit (Boerenbond, 2014). In 2013 was Rusland verantwoordelijk voor een afname van ongeveer 20 procent van de totale Europese export van deze producten. Deze hoeveelheid representeert 5,1 miljard euro. Het Belgische aandeel daarin bedraagt 281 miljoen euro (Boerenbond, 2014). Het staat bijgevolg vast dat deze gebeurtenis drastische economische gevolgen met zich zal meebrengen. Voor Europa vormt Rusland na de Verenigde Staten de belangrijkste afzetmarkt voor landbouwproducten (Departement Landbouw en Visserij, 2014). De beslissing tot een handelsembargo, gebaseerd op een zuiver geopolitiek dispuut, veroorzaakt in eerste instantie een keldering van de prijzen van landbouwproducten.

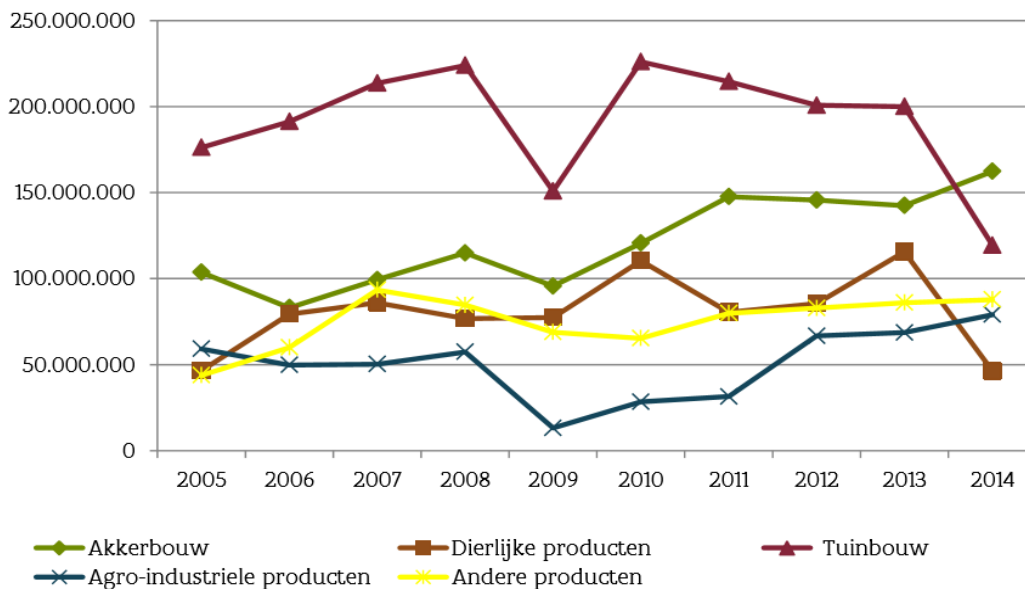
Voornamelijk de Belgische fruittelers ervaren sinds het Russische embargo innemende gevolgen. Ongeveer 30 procent peren en 10 procent appels van Belgische productie maakten voor 2014 deel uit

van de rechtstreekse export naar Rusland (Boerenbond, 2016). Daarnaast is de impact het hardst te voelen in de export van melk, tomaten en varkensvlees. Federale Overheidsdienst Economie vergelijkt de prijzen van deze producten voor en na de invoer van het embargo. Onderstaande tabel geeft de procentuele afname weer van de prijzen van varkensvlees, tomaten, melk, appels en peren (FOD Economie, 2016). Deze percentages geven de procentuele verandering weer van de prijs voor de producten voor de invoer van het embargo en erna (eerste kwartaal).

Tabel 3. Procentuele prijsafname van een aantal landbouwproducten na invoer van het Russische embargo tijdens het eerste kwartaal van 2016 t.a.v. het eerste kwartaal van 2013 (varkensvlees) en het eerste kwartaal van 2014 (anderen) (FOD Economie, 2016).

Percentuele afname prijzen eerste kwartaal 2016		
Varkensvlees	↓	22,2%
Tomaten	↓	15%
Melk	↓	36%
Appels	↓	25,7%
Peren	↓	3,6%

Onderzoek uitgevoerd door het Departement Landbouw en Visserij toont via onderstaande grafiek de exportwaarde van een aantal productgroepen. De grafiek toont de evolutie van de exportwaarde van de productgroepen van 2005 t.e.m. 2014 net na de invoer van het handelsembargo (Departement Landbouw en Visserij, 2014). Voornamelijk de export van tuinbouwproducten waaronder appels, peren en tomaten en de export van dierlijke producten waaronder varkensvlees en zuivelproducten neemt opvallend af. De invloed van het embargo is net na de implementatie ervan onmiddellijk duidelijk.

Figuur 13. Evolutie exportwaarde van verschillende agrarische producten van België naar Rusland in miljoen euro (Departement Landbouw en Visserij, 2014)

Het internationale handelsembargo dat Rusland in 2014 invoegt, is nog steeds van kracht. Hoewel het verbod maar voor een jaar werd vastgelegd door Rusland, koos de economische grootmacht ervoor dit verbod steeds te verlengen (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2015). Naast het wereldwijd protest tegen de beslissing, oordeelt de Wereldhandelsorganisatie dat Rusland de vrijhandelsregels schendt. Het toekomstperspectief over handel met Rusland blijft voor Europese landbouwers onduidelijk.

2.3 Internationale marktopportunities voor de Belgische landbouwsector

De uiteenzetting van globalisering brengt twee zaken naar voren. Enerzijds wijst het gegeven op een toenemende concurrentie voor de Belgische landbouwers. In combinatie met de beperkte beschikbaarheid van landbouwgrond per landbouwbedrijf veroorzaakt dit een moeilijke situatie voor Belgische landbouwexploitaties. Anderzijds brengt het internationaal politiek klimaat, voornamelijk de het Russische embargo, een grote impact op de rendabiliteit van Belgische landbouwbedrijven teweeg. Door de grote terugval van de export van verschillende Belgische landbouwproducten zijn alternatieve afzetmarkten broodnodig. Federale instellingen moeten Belgische landbouwbedrijven ondersteunen. Daarnaast staat een overheidsinstelling als het Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing of kortweg VLAM, in voor de promotie van lokale consumptie. Zowel internationaal als nationaal zijn initiatieven ter ondersteuning van de sector noodzakelijk. De vorming van coöperaties vormt daarvan een essentieel voorbeeld. Hoofdstuk vijf ligt deze bevinding extra toe. Het stelt Belgische landbouwers in staat om samen een sterkere positie op te bouwen ten opzichte van de kleine productieschaal.

Als gevolg van de verschillende restricties die de Europese landbouwers ervaren, is het aanboren van nieuwe markten eens zo gewichtig. Uiteraard vraagt de zoektocht naar nieuw marktpotentieel financiering en tijd. Aangezien het debacle met Rusland in de nabije toekomst niet van de baan zal zijn, werkt federaal minister van Landbouw Willy Borsus aan verschillende maatregelen om de Belgische landbouwsector te ondersteunen (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2015).

Zo ondertekende hij in 2015 een memorandum dat de export van Belgisch varkensvlees naar China mogelijk maakt. Dit Memorandum of Understanding tussen China en België werd in de aanwezigheid van Chinees minister Zhi Shuping op 9 juni 2015 in China ondertekend (Borsus, 2015). Borsus is ervan overtuigd dat deze overeenkomst de Belgische varkenssector ten goede zal komen. Daarnaast zijn op dit moment eveneens onderhandelingen van start gegaan met betrekking tot de export van Belgisch rundsvlees (Borsus, 2015).

Om verdere uitbreiding van de export mogelijk te maken, start Borsus met een Foedex-programma dat vanaf 1 januari 2016 operationeel is (Borsus, 2017). Foedex staat voor Food-Feed-Export en krijgt jaarlijks 1,5 miljoen euro van de Belgische begroting om daarmee de export van nationale landbouwproducten te stimuleren (Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2016). Praktisch komt dat erop neer dat het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (FAVV) haar aantal werknemers verdubbelt en op die manier meer aandacht inzet op internationale landbouwhandel. Daarnaast optimaliseert het budget ook de internationale communicatie door de ontwikkeling van een Engelstalige website die het voor buitenlandse partijen toegankelijker maakt contact met Belgische exporteurs te zoeken (Borsus, 2017).

Deze inzet blijft niet zonder resultaat. In 2016 sluit België 36 bilaterale akkoorden af. Daarnaast zijn er 112 marktopeningsdossiers in behandeling. Voorbeelden van landen waarmee België reeds een akkoord bereikt zijn India en de Filippijnen met betrekking tot varkensvlees, Turkije, Servië, Saoedi-Arabië en de Filippijnen met betrekking tot rundsvlees. Daarnaast vormt Singapore een nieuwe afnemer voor pluimveevlees, Israël voor peren en Bosnië-Herzegovina voor zuivelproducten (Borsus, 2017).

De Belgische ambities met betrekking tot export blijven zich verder ontwikkelen. In 2017 boort België de Braziliaanse markt aan voor de verkoop van Belgische peren. Potentieel mikt de sector erop om op jaarbasis 25 000 ton peren richting Brazilië te exporteren (Borsus, 2017).

Federaal minister van Landbouw Willy Borsus is tevreden met deze resultaten en reageert: *“In 2016 werden 36 akkoorden afgesloten om de export van bepaalde landbouwproducten mogelijk te maken. Dat is een uitstekende zaak voor onze Belgische producenten. Met een totale Belgische export van bijna 29 miljard euro is de agro-voedingssector een belangrijke handelssector. Onze producenten hebben een grote nood aan export om rendabel te zijn en de prijzen te behouden. Ook wil ik het werk, de efficiëntie en de gemotiveerdheid van de cel “export” van het FAVV huldigen. Ik ben ervan overtuigd dat het beste nog moet komen op het vlak van export”* (Borsus, 2017).

Aansluitend aan de internationale positie van de Belgische landbouwsector vergelijkt volgend hoofdstuk de Belgische landbouwsector met twee omliggende buurlanden. Hoofdstuk drie vergelijkt de Belgische landbouwsector met de Nederlandse en Franse.

3 Hoofdstuk 3: Vergelijking met Frankrijk en Nederland

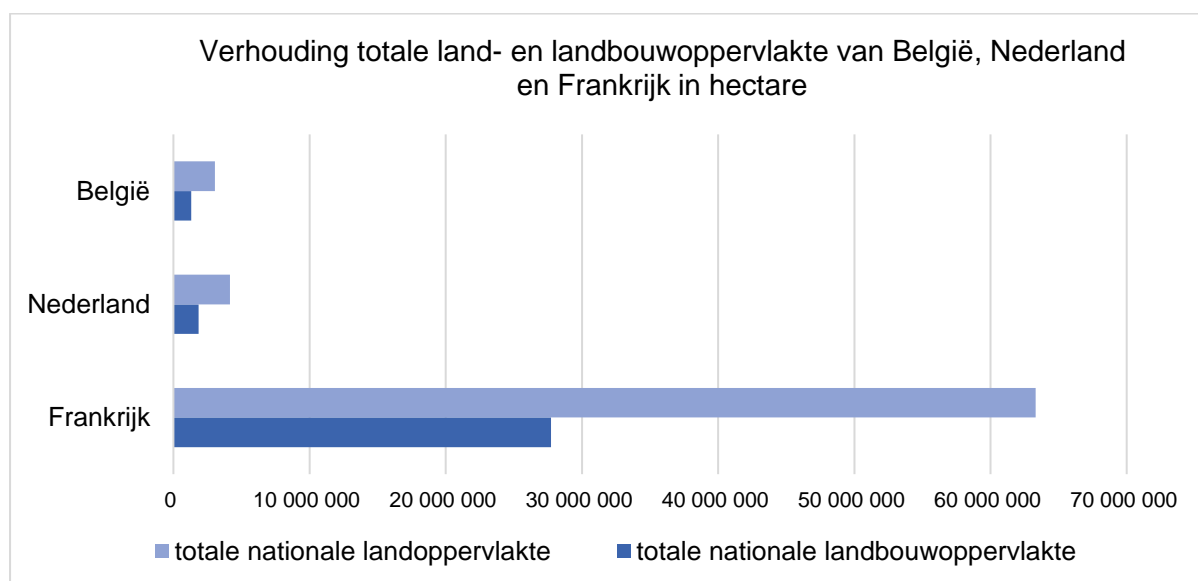
Dit hoofdstuk bespreekt de Belgische positie van de landbouwsector ten aanzien van buurlanden Frankrijk en Nederland. Volgend deel neemt de landbouwsector van beide landen onder de loep en beschrijft in welke mate deze al dan niet verschillen met de Belgische landbouwsector.

Beide landen maken deel uit van de Europese Unie en vallen daarom allemaal onder het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Daarnaast zijn ze eveneens lid van de Wereldhandelsorganisatie en onderhevig aan het Russische embargo dat de invoer van o.a. Europese landbouwproducten verbiedt.

Appendix E bevat een vergelijking tussen België, Nederland en Frankrijk met betrekking tot verschillende landbouwgerelateerde aspecten die hieronder gedetailleerder aan bod komen. Deze gegevens zijn, indien anders aangegeven door middel van bronvermelding, afkomstig uit de databank Eurostat.

3.1 Geografische kenmerken

In 2016 telt Nederland 16 979 120 inwoners en is het land 4 157 430 hectare groot. Daarmee is het land 1,4 keer groter dan België. Van deze oppervlakte is 1 847 570 hectare bestemd voor landbouwactiviteiten. Dit is ruim 500 000 hectare meer dan België of 1,4 keer groter dan de beschikbare landbouwgronden in België. In 2016 telt Frankrijk 66 759 950 inwoners en is het land 63 318 600 hectare groot. Daarmee is het land 21 keer groter dan België. Van deze oppervlakte besteedt Frankrijk in totaal 27 739 430 hectare aan landbouwactiviteiten. België representeert met haar 1 307 900 hectare landbouwgrond slechts 21 procent van de totale Franse landbouwoppervlakte. Onderstaande figuur geeft het verschil grafisch weer tussen de totale nationale landoppervlakte en de totale nationale landbouwoppervlakte. Frankrijk vormt, gezien de grootte van het land, een duidelijke uitschieter. De verhouding van de totale nationale landbouwoppervlakte met de totale nationale landoppervlakte van het land in kwestie, geeft aan dat dit in elk land gemiddeld 43 procent van de totale nationale landoppervlakte bedraagt. Bijgevolg is de reële verhouding van de drie staten ongeveer gelijk.

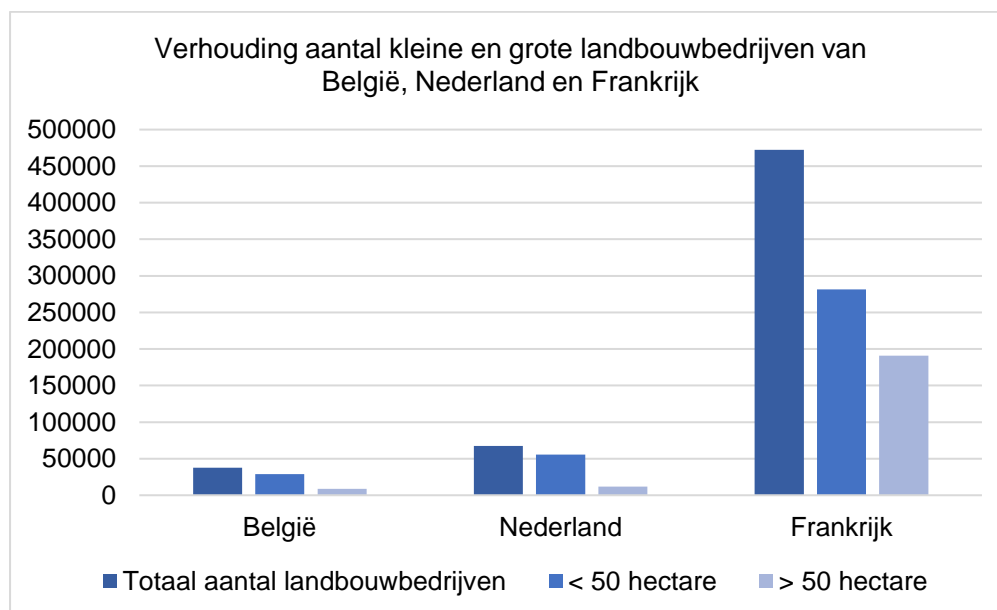
Figuur 14. Verhouding totale nationale oppervlakte en totale nationale landbouwoppervlakte van België, Nederland en Frankrijk in hectare (Eurostat, 2016).

3.2 Aantal en werking landbouwbedrijven

In 2013 telt België 37 760 landbouwbedrijven. In datzelfde jaar telt Nederland er 67 480 en Frankrijk 472 210. Frankrijk telt bijgevolg 12,5 keer meer landbouwbedrijven dan België. In vergelijking met Nederland is dat 1,8 keer zo veel als in België.

Zowel Frankrijk, Nederland als België bestaan uit grote en kleine landbouwbedrijven. De Europese Unie telt in totaal 12,2 miljoen kleine en grote landbouwbedrijven. De concentratie kleine bedrijven is in de drie landen het grootst. Ondanks schaalvergrotingen en hoogstaande innovaties binnen de landbouw, draagt Europa haar familiale landbouw hoog in het vaandel. Van de 12,2 miljoen Europese landbouwbedrijven zijn slechts 381 000 ofwel drie procent onder een niet-familiaal bestuur. Nederland en België beschikken hoofdzakelijk over familiale landbouwbedrijven.

Frankrijk telt, met haar grote beschikbare oppervlakte, een hoog aantal grote landbouwbedrijven. Dit wil zeggen groter dan 50 hectare. Deze grote landbouwbedrijven kenmerken zich typisch door een niet-familiaal bedrijfsbestuur. Dit wil zeggen dat de arbeid op een landbouwbedrijf niet enkel door de landbouwer zelf en diens familie wordt uitgevoerd en het beleid onder leiding valt van een niet-familiale bedrijfsleider. Een derde van die niet-familiale landbouwbedrijven zijn volgens Eurostat terug te vinden in Frankrijk (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2015). Ongeveer tien procent van de Belgische en Nederlandse landbouwexploitaties zijn in deze landen in niet-familiale handen. Dit kan verklaard worden door het feit dat Frankrijk de meeste grote landbouwbedrijven telt waar het familiale aspect op de achtergrond verdwijnt. Onderstaande figuur geeft deze verhoudingen grafisch weer. Uit deze figuur blijkt dat, rekening houdend met de landbouwoppervlakte van de drie landen, het aantal landbouwbedrijven in België relatief hoog ligt.

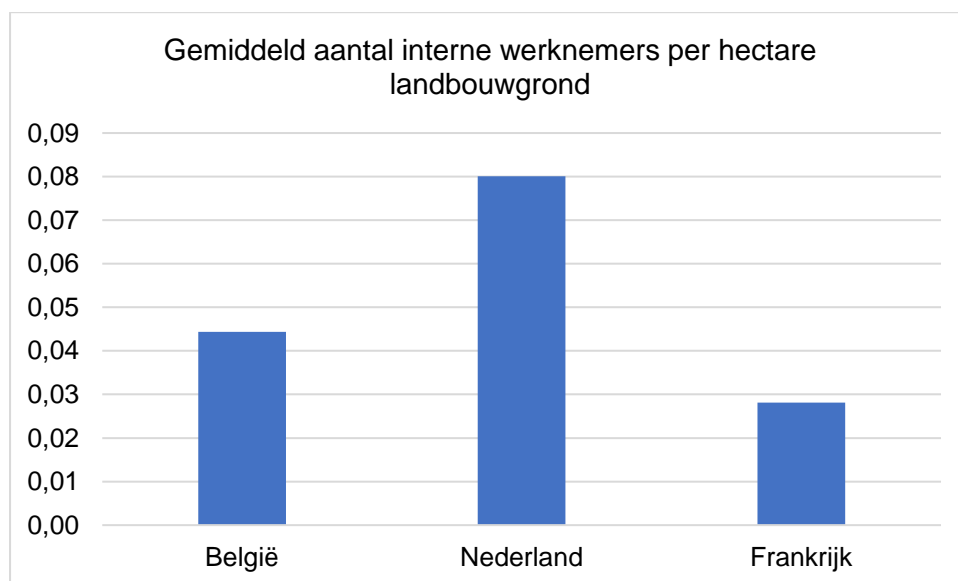
Figuur 15. Verhouding van het aantal kleine (<50 ha) en grote (>50 ha) landbouwbedrijven in België, Nederland en Frankrijk (Eurostat, 2016).

Een kritische kanttekening bij het Franse en Nederlandse landbouwlandschap is hier noodzakelijk. Frankrijk telt inderdaad de meeste en de grootste landbouwbedrijven, maar daarnaast is het land ook rijk aan een hoog aantal kleine landbouwbedrijven. Volgens Huyghe kent Frankrijk, het land dat vroeger bekend stond als landbouwstaat, de laatste jaren een achteruitgang. Deze teruggang vertaalt zich in de vele kleine, onverzorgde landbouwbedrijven die het land rijk is (Huyghe, 2017). Nederland daarentegen kent een grote innovatiegolf, maar ook deze vaststelling kent kanttekeningen. Veel

Nederlandse landbouwbedrijven groeien te snel op een te korte termijn. Dit zorgt ervoor dat verschillende Nederlandse landbouwbedrijven na een korte actieve periode hun exploitatie noodgedwongen stopzetten (Huyghe, 2017).

Wanneer de interne en externe arbeidskrachten van deze drie landen vergeleken worden, komt het verschil in familiale en niet-familiale werknemers opnieuw naar voren. Minstens de helft van de zeer kleine en kleine landbouwbedrijven worden in zowel België, Nederland als Frankrijk door de eigen bedrijfsleider bestuurd. Grote landbouwbedrijven kennen een andere verdeling met betrekking tot arbeidskrachten. Ongeveer 60 procent van de arbeidskrachten op deze bedrijven zijn in Frankrijk niet-familiale werknemers. Gevolgd door Nederland met 30 procent en België met 20 procent. Met betrekking tot loonkost blijkt België hoog op de lijst staan. Binnen Europa behoort België met een gemiddelde van 39,2 euro per uur tot de duurste landen in het kader van arbeidskost. In vergelijking met Frankrijk bedraagt de loonkost daar gemiddeld 35,6 euro per uur (Agripress, 2017).

In 2013 telt het aantal interne werknemers, dit wil zeggen zonder rekening te houden met externe arbeidskrachten zoals loonwerkers en seizoenarbeiders, in België 58 000 arbeidskrachten. In Nederland zijn dat in hetzelfde jaar 148 000 werknemers en in Frankrijk 781 000 werknemers. Onderstaande figuur plaatst deze cijfers in verhouding met het totale beschikbare landbouwareaal per land. Daaruit blijkt dat het aantal interne werknemers per hectare het hoogst ligt in Nederland gevolgd door België. Frankrijk vertoont het laagste cijfer wat een mogelijke verklaring vormt voor het groot aantal niet-familiale landbouwbedrijven waar externe werkkrachten actief zijn.

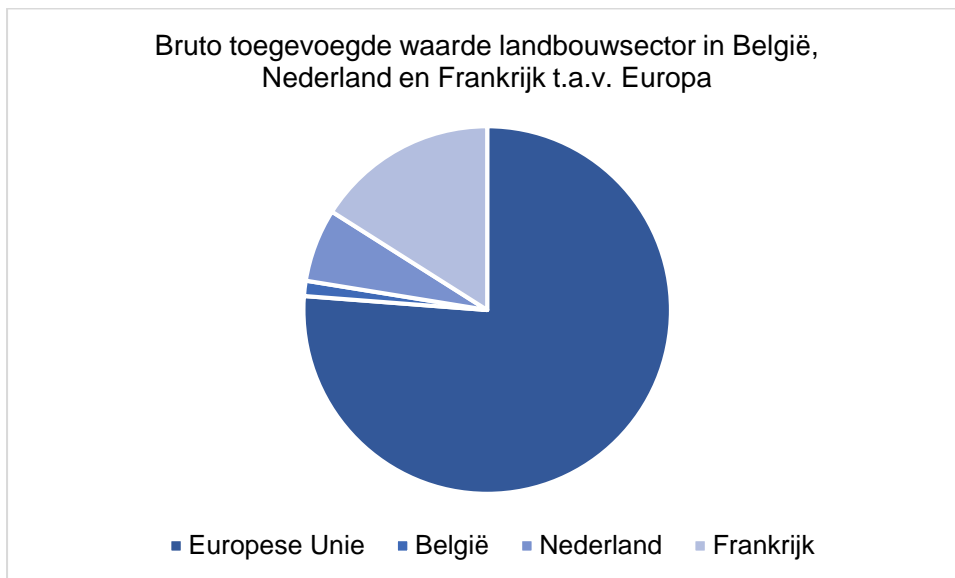

Figuur 16. Gemiddeld aantal interne werknemers per hectare landbouwgrond in België, Nederland en Frankrijk (Eurostat, 2016).

De meerderheid van de bedrijfsleiders van zowel Belgische, Nederlandse als Franse zeer kleine en kleine landbouwbedrijven zijn 65 jaar of ouder. Grote bedrijven binnen de sector vertonen een ander patroon. 65 plussers vertegenwoordigen hier een aanzienlijk kleiner aandeel. Deze bedrijfsleiders zijn voornamelijk 35 tot 54 jaar oud. Frankrijk kent met ruim 10 procent van de bedrijfsleiders het grootste aantal aan jonge zaakvoerders die een groot landbouwbedrijf besturen.

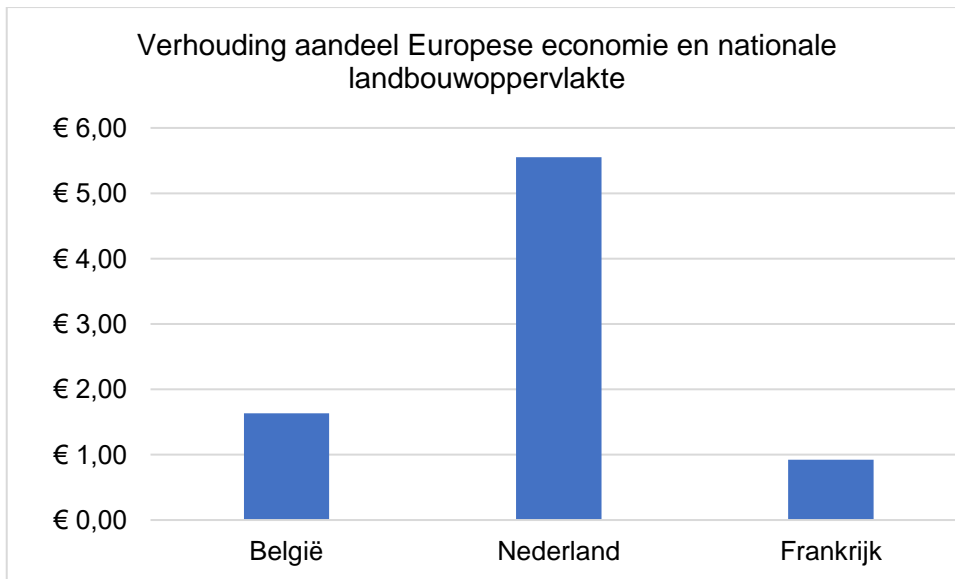
3.3 Aandeel Europese economie

De bruto toegevoegde waarde representeert het verschil tussen de marktprijs van de geproduceerde landbouwproducten en de waarde van de inputkosten (De Velder & De Cnuydt, 2011) zoals bijvoorbeeld zaden en meststoffen. De bruto toegevoegde waarde die de lidstaten van de Europese Unie gemeenschappelijk produceert, bedraagt 159 564 640 euro in 2016. Hierbij hoort vermeld te worden dat deze cijfers nog geen rekening houden met de Brexit en het totaal bijgevolg 28 lidstaten telt. België vertegenwoordigt daarvan 2 133 820 euro of 1,3 procent van de totale Europese landbouwproductie. Nederland staat in voor 10 259 980 euro of 6,4 procent van het totaal. Frankrijk is de grootste speler met een bruto toegevoegde waarde van 25 554 310 euro of 16,0 procent. Onderstaande figuur geeft deze verhouding weer. Daaruit blijkt dat België, Nederland en Frankrijk samen ongeveer een vierde van de totale bruto toegevoegde waarde representeren.

Figuur 17. Bruto toegevoegde waarde van de landbouwsector in België, Nederland en Frankrijk t.a.v. Europa in 2016 (Eurostat, 2016).

Wanneer het aandeel tot de Europese economie gedeeld wordt door het beschikbare nationale landbouwareaal blijkt uit figuur 18 dat Nederland de grootste opbrengt in verhouding met het nationale beschikbare landbouwareaal vertoont. België staat op de tweede plaats, maar Frankrijk hinkt achter met slechts 0,92 euro bijdrage aan de Europese economie per hectare landbouwgrond.

Figuur 18. Verhouding van het aandeel in de Europese economie t.a.v. nationaal beschikbare landbouwooppervlakte in België, Nederland en Frankrijk (Eurostat, 2016).

3.4 Prijs landbouwgrond

Een opmerkelijk verschil tussen België, Nederland en Frankrijk heeft betrekking tot de gemiddelde aankoopprijs van landbouwgrond. Deze geeft de gemiddelde prijs van een hectare landbouwgrond weer. In België bedraagt deze gemiddeld 20 000 euro. In Nederland betalen landbouwers gemakkelijk meer dan het dubbele met een gemiddelde van 53 000 euro per hectare (Boerenbusiness, 2015). Frankrijk is opmerkelijk goedkoper. Daar kunnen landbouwers voor een gemiddelde prijs van 6 000 euro een hectare landbouwgrond kopen (Safer, 2015). Net als in België wordt landbouwgrond in Nederland schaars. Frankrijk beschikt met ruim 27 000 000 hectare aan landbouwgrond over een aanzienlijk areaal wat de prijs per hectare landbouwgrond drukt. Frankrijk beschikt over de grootste oppervlakte aan Europese landbouwgrond. Ruimte vormt bijgevolg een grote troef voor het land.

3.5 Teelten

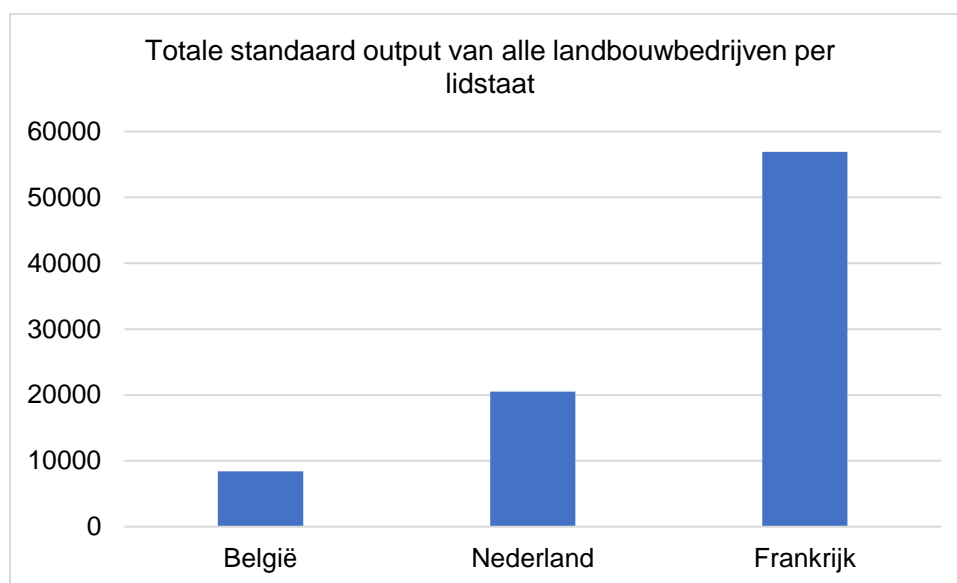
Figuur 10 in hoofdstuk 1 belichtte reeds de verschillende soorten teelten aanwezig in het Belgische landbouwlandschap. Deze gaf reeds een omschrijving van de verschillende agrarische gewassen. In 2015 bestaat de top drie teelten in zowel België als Nederland uit melk, graan en vlees. Voor Frankrijk is dat in hetzelfde jaar op de eerste plaats graan gevolgd door melk en vlees. Het is voor Belgische akkerbouwers niet makkelijk de concurrentie aan te vatten met grote graanverwerkende Franse landbouwbedrijven. Opvallend is dat de productie van groenten en fruit het hoogst is in Nederland. Deze lidstaat vertegenwoordigt in dat jaar 17,8 procent van de totale Europese productie. Serreteelt is bijgevolg sterk vertegenwoordigd in Nederland. Frankrijk vertegenwoordigt met haar grote graanteelt 22,9 procent van de totale Europese productie. Met betrekking tot vlees is Frankrijk sterk gespecialiseerd in runds- en varkensvlees die respectievelijk 19,4 en 13,3 miljoen dieren telt. Voor België en Nederland is de vleesproductie het sterkst geconcentreerd in varkensvlees met respectievelijk 6,4 en 12,5 miljoen varkens.

Met betrekking tot de export van diepvriesgroenten bekleedt België de eerste plaats binnen de Europese ranking. Meer dan 1,22 miljoen ton diepgevroren groenten worden jaarlijks vanuit ons land geëxporteerd (Boerenbond, 2014). Dit cijfer bestaat zowel uit eigen productie als uit invoer en wordt mogelijk gemaakt door het brede assortiment aan Belgische fabrikanten. Frankrijk vormt daarbij één van

de belangrijkste afzetmarkten. Voor Belgische producenten vormt deze productie een essentiële inkomstenbron. Behoudt van deze marktpositie is daarom van groot belang. Volgens Boerenbond is het belangrijk erover te waken dat dit niet uit handen wordt gegeven. Centraal plaats de organisatie daarvoor kwaliteitsbewaking en efficiëntie.

3.6 Standaard output

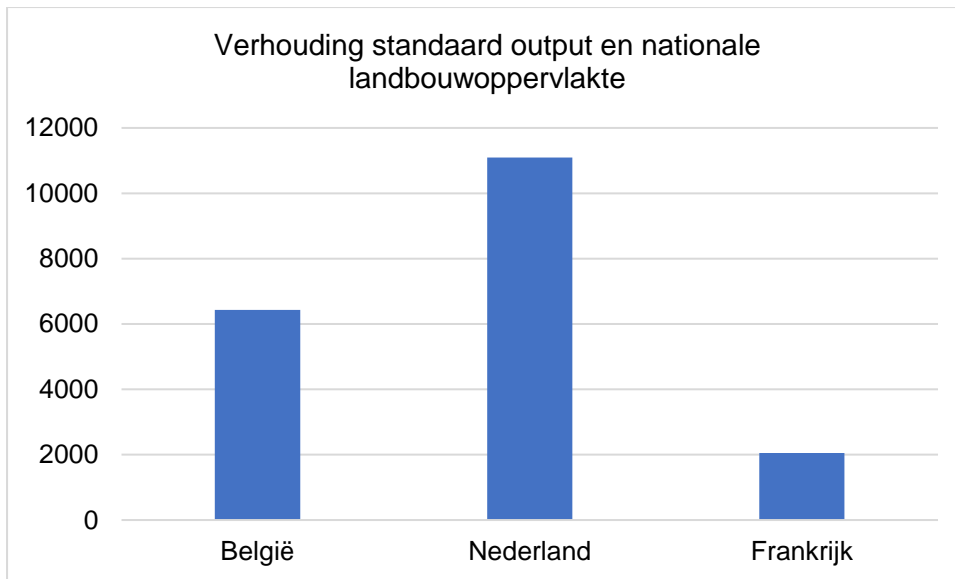
De standaard output (SO) van een landbouwproduct (gewas of vee) is de gemiddelde monetaire waarde van de landbouwproductie (Eurostat, sd). Het vormt een schatting van de totale bedrijfsomzet. Uit de cijfers van Eurostat blijkt dat Frankrijk met ruim 56 miljard euro in 2013, koploper is. Dit resultaat is als gevolg van het grote landbouwareaal in Frankrijk niet onverwacht (Eurostat, 2016). Onderstaande figuur geeft de totale standaard output weer van alle Belgische, Nederlandse en Franse landbouwbedrijven. Uit de figuur blijkt dat Frankrijk de hoogste nationale standaard output vertoont omdat het land over het grootste landbouwooppervlakte beschikt.

Figuur 19. Totale standaard output van de het totaal aantal landbouwbedrijven in België, Nederland en Frankrijk in 2013 (Eurostat, 2016).

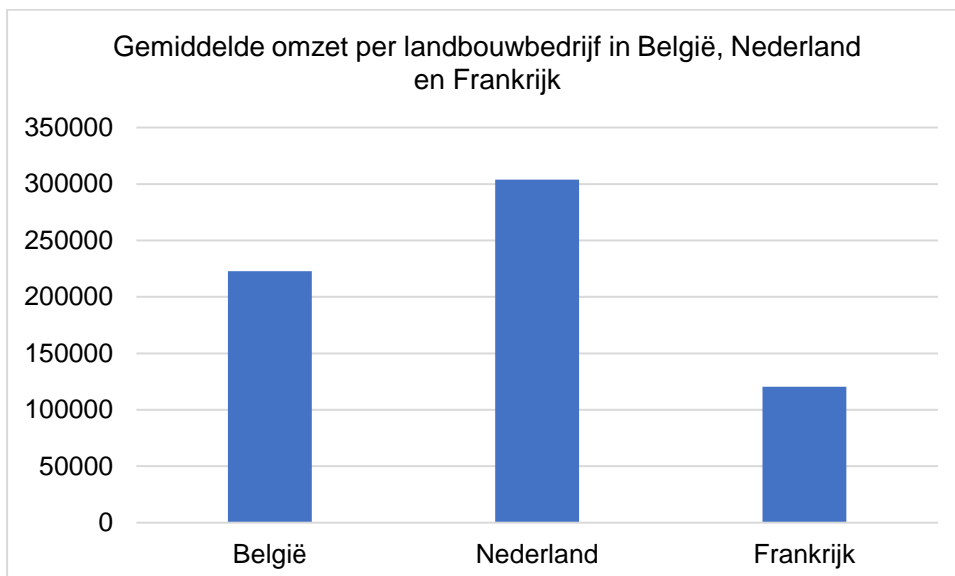
Wanneer dit in verhouding wordt gebracht met de beschikbare nationale landbouwareaal blijkt het tegenovergestelde. Onderstaande figuur geeft de verhouding weer van de standaard output met de totaal beschikbare landbouwooppervlakte in België, Nederland en Frankrijk. Daaruit blijkt dat, net als in het kader van de bruto toegevoegde waarde, Frankrijk op de laatste plaats staat. Bijgevolg ligt de gemiddelde productie per hectare het hoogst in Nederland gevolgd door België. De gemiddelde productie per hectare in Frankrijk is het laagst.

Daarbij spant Nederland met gemiddeld 11 094 euro omzet per hectare de kroon. Gevolgd door België waar een hectare landbouwgrond gemiddeld 6 427 euro opbrengt. Frankrijk vertoont hier de laagste score met gemiddeld 2 051 euro omzet per hectare. Nederland is met betrekking tot de standaard output de best scorende lidstaat van de Europese Unie. De reden daarvoor is dat de Nederlandse landbouwsector zeer innovatief is met betrekking tot landbouwproducten die de hoogste toegevoegde waarde representeren. Deze producten zijn voornamelijk fruit, groenten en bloemen (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2017). De innovatie heeft vooral betrekking tot de glascultuur binnen de landbouw.

Figuur 20. Verhouding van de standaard output t.a.v. de nationaal beschikbare landbouwooppervlakte in België, Nederland en Frankrijk (Eurostat, 2016).

Wanneer de standaard output in verhouding wordt gebracht met het aantal landbouwbedrijven per land, vormt dit eveneens een ander beeld. Onderstaande figuur geeft eveneens de standaard output van Belgische, Nederlandse en Franse landbouwbedrijven weer rekening houdend met het totaal aantal landbouwbedrijven in België, Nederland en Frankrijk. Relatief is de opbrengst in België en Nederland dan hoger. De omzet per Belgisch landbouwbedrijf bedraagt bijgevolg gemiddeld 222 634 euro. Voor Nederland is dat 303 764 euro per landbouwbedrijf. Frankrijk sluit deze top drie af met een gemiddelde omzet per bedrijf van 120 527 euro. Dit kan mogelijks verklaart worden door de lage omzet per hectare (zie figuur 20) gekoppeld aan het feit dat graanteelt de voornaamste productie is in Frankrijk. Deze brengt in verhouding tot bijvoorbeeld groententeelt minder op.

Figuur 21. Verhouding standaard output t.a.v. het totaal aantal landbouwbedrijven in België, Nederland en Frankrijk in 2013 (Eurostat, 2016).

3.7 Overheidsbeleid

Gezien zowel België, Nederland als Frankrijk onder hetzelfde internationale budgettaire beleid valt, zijn al deze landen afhankelijk van de financiële steun die Europa hen biedt. De toewijzing van die steun behoort tot het nationale beleid. Elk lidstaat kiest in zijn plaats waar het budget binnen landbouw naartoe gaat.

In 2012 publiceert het Departement Landbouw en Visserij een vergelijkende studie die de steun aan investeringen in de landbouw tussen een aantal Europese landen onder de loep neemt. Dit onderzoek, onder leiding van Michael Van Zeebroeck, vergelijkt onder meer Wallonië, Vlaanderen, Nederland en Frankrijk (Van Zeebroeck, 2012).

In zowel Vlaanderen als Wallonië geldt dat landbouwbedrijven die een aanvraag indienen voor subsidies, terechtkomen in een open systeem. Dit wil zeggen dat België, in vergelijking met Frankrijk en Nederland, over voldoende financiële steun beschikt om haar landbouwers subsidies toe te kennen. De kans op het bekomen van een subsidie is daarom zeer groot in ons land. Europese landbouwers moeten voldoen aan drie voorwaarden om deze subsidies te bekomen. Deze voorwaarden hebben betrekking tot het bedrijfsplan, de vakbekwaamheid en de bedrijfsomvang. Het verschil is dat België het enige land is, in vergelijking met Nederland en Frankrijk, waarbij deze drie voorwaarden voldoen. De twee buurlanden kennen beide bijkomende voorwaarden waardoor de kans op het bekomen tot subsidies klein tot matig is.

Jonge landbouwers, jonger dan 41 jaar, genieten afhankelijk van de Europese lidstaat extra steun. In Frankrijk genieten jonge landbouwers van een gedeeltelijke vrijstelling op de sociale lasten. Daarvan kunnen jonge landbouwers vijf jaar genieten. Gaande van 55 procent in het eerste jaar en 15 procent in het vijfde jaar. Daarnaast genieten jonge Franse landbouwers van een belastingvermindering van 50 procent op de grondbelasting op niet bebouwde oppervlakten. Dit voordeel duurt eveneens vijf jaar. De keerzijde van deze aantrekkelijke maatregelen is dat Frankrijk niet over hetzelfde sociale lasten systeem beschikt als België. In België bestaat dit uit drie systemen opgebouwd rond de loontrekkenden, de zelfstandigen, waaronder landbouwers, en de ambtenaren. Frankrijk beschikt over een apart systeem voor landbouwers waardoor zij een eigen statuut hebben binnen de sociale zekerheid. In tegenstelling tot België, waar alle zelfstandigen onder hetzelfde statuut vallen, worden Franse landbouwers apart behandeld waardoor zij niet kunnen rekenen op mogelijke steun afkomstig van de bijdrage van andere zelfstandigen actief buiten de agrarische sector. Praktisch komt dit erop neer dat Franse landbouwers amper pensioen krijgen na de stopzetting of overname van hun bedrijf (Huyghe, 2017).

In Nederland keert het nationale beleid de Europese landbouwsteun niet in de eerste plaats uit naar zijn landbouwers. Nederland investeert dit geld in de eerste plaats in het onderhoud van landelijke gebieden, kerkpleintjes en holle wegen (Huyghe, 2017).

België investeert in vergelijking met de andere twee landen direct en doelgericht in haar landbouwers. Jonge landbouwers genieten van een overname- en investeringssteun. Jaarlijks wordt 80 miljoen euro daarvoor beschikbaar gesteld. Dit gebeurt in Vlaanderen a.d.h.v. het Vlaams Landbouwinvesteringsfonds of kortweg VLIF. Een fonds dat landbouwers in staat stelt te steunen bij o.a. overname en innovatie, wat uniek is in Europa (Huyghe, 2017).

3.8 Coöperaties

“Een coöperatie is een vereniging die ingevolge wettelijk voorschrift een onderneming met haar leden moet exploiteren. Het kenmerkende van deze onderneming is dat het niet, althans niet in het bijzonder, gaat om rendement op ingebracht vermogen, maar om andersoortige meerwaarde ten gunste van de

leden. Voorbeelden hiervan kennen we volop uit de agrarische sector, waar bijvoorbeeld een lagere prijs voor de inkoop van goederen en diensten wordt nagestreefd (veevoer), of een hogere prijs voor de leden voor geleverde producten (melk).” (Coopnet, sd). Met andere woorden, een coöperatie ofwel producentenorganisatie (PO) is een zelforganisatie van een, in dit geval, groep landbouwers die via deze weg proberen hun marktmacht te vergroten om op die manier hun inkomen te stabiliseren. Een coöperatie kan enerzijds betrekking hebben tot de verkoop van landbouwproducten en anderzijds tot de gezamenlijke aankoop van landbouwmachines die landbouwers onderling gebruiken. Deze zogenaamde machinerings kwamen eerder in het eerste hoofdstuk kort aan bod. Een voorbeeld met betrekking tot verkoop is de Belgische coöperatie DistriKempen. Deze coöperatie bestaat uit acht gemotiveerde producenten van hoeve- en streekproducten die deze gezamenlijk verkopen in samenwerking met een professionele distributeur (DistriKempen, 2017).

Initieel bestaat de werkwijze van een coöperatie eruit dat deze de producten van coöperatieve landbouwers verzameld en rechtstreeks aan de eindconsumenten verkoopt. Gezien het grote succes van coöperaties binnen de landbouw, kiezen coöperaties er steeds meer voor om stopzettende investor-owned firms (IOF) over te nemen. Zulke IOF zijn klassieke investeerdersbedrijven die in tegenstelling tot coöperaties winstmaximalisatie centraal plaatsen (Soboh, Oude Lansink, & Van Dijk, 2011).

Europa ondersteunt eveneens de werking van coöperaties in haar lidstaten. Committee of Professional Agricultural Organisations of kortweg Copa, is een instelling die 23 miljoen Europese landbouwers een stem geeft. Cogeca, General Committee for Agricultural Cooperation in the European Union, vertegenwoordigt 22 000 Europese landbouwcoöperaties. De doelstellingen van deze organisaties zijn o.a. hun belangen uitdrukken bij de ontwikkeling van het Europees Landbouwbeleid en oplossingen zoeken die het gemeenschappelijk belang van Europese landbouwers ondersteunen (Copa-Cogeca, 2017).

In 2012 publiceert het Landbouw Economisch Instituut Wageningen Universiteit en Researchcentrum een studie gefinancierd door de Europese Commissie. Dit onderzoek genaamd “Support for Farmers’ Cooperatives (SFC)”, vormt voor de Europese Commissie een indicatie van het belang van coöperaties in de lidstaten. De resultaten van deze studie hebben tot doel de beslissingen in het Europees beleid rond coöperaties te staven (Bijman, et al., 2012).

Volgens Bijman vormen coöperaties in Frankrijk een essentieel onderdeel van de nationale landbouwsector. Frankrijk kent het voordeel van de vele grote bedrijven die het land aantrekt. De helft van de Franse landbouwers zijn lid van Coopérative d’Utilisation du Matériel Agricole of kortweg CUMA. Deze coöperatie is een succesvol voorbeeld van een machinerings. Franse landbouwers kopen samen, en met steun van overheidssubsidies, landbouwmachines aan.

Met betrekking tot de verkoop van landbouwproducten komen meer dan 50 procent van de Franse landbouwproducten via coöperaties bij de eindklant terecht. De bekendste Franse coöperatieën zijn Vivescia, 11 000 Franse akkerbouwers die jaarlijks 4 miljoen ton graan verwerken (Vivescia, 2017); Tereos, een coöperatie bestaande uit 12 000 partners die ruwe materialen verwerken tot 3,7 miljoen ton suiker (Tereos, sd); Sodiaal, 12 500 melkveehouders die samen 4,7 miljard liter melk produceren (Sodiaal, 2015) en Agrial, een coöperatie die 14 000 Franse landbouwers met een gemengd bedrijf telt (Agrial, 2017).

De Franse overheid is één van de weinige binnen Europa die er voor kiest zijn beleid en wetgeving rond coöperaties frequent te updaten. De coöperaties in Frankrijk worden geleid door een bestuursraad bestaande uit gekozen landbouwers met een voorzitter en directeur. Frankrijk is als enige land in de Europese Unie uniek in haar beleid rond geografische beperking. Dit wil zeggen dat coöperaties over een territoriale vergunning moeten beschikken die hen het recht geeft te werken binnen de grenzen

van een specifiek grondgebied en binnen een economische sector waarvoor de aanvraag is gebeurd (Bijman, et al., 2012). Het marktaandeel van landbouwcoöperaties is in Frankrijk het grootst voor varkensvleescoöperaties, gevolgd door graan, suiker, melk, wijn en groenten en fruit.

In Nederland ligt, in vergelijking met Frankrijk, het aantal coöperaties beduidend lager. Dit komt omdat er doorheen de jaren veel fusies hebben plaatsgevonden tussen coöperaties onderling. Daarom zijn er momenteel een paar of slechts één per sector. De Nederlandse wetgeving stelt zich flexibel op ten aanzien van het bestuur van coöperaties, wat een positief effect heeft op de vorming van jonge coöperaties. De sterkte van de coöperaties blijkt uit een aantal landbouwsectoren die geen klassieke investeerdersbedrijven meer hebben, maar zuiver door coöperaties geleid worden. Een voorbeeld van zulke overname is terug te vinden in Nederland waar het marktaandeel van de suikerindustrie voor 100 procent door een coöperatie wordt bepaald. Royal Cosun bestaat uit verschillende suikerverwerkende coöperaties en suikerbietelers (Royal Cosun, 2017). Zij bezit als coöperatie het marktaandeel van suiker voor 100 procent. Daarnaast zijn verschillende coöperaties internationaal actief zoals bijvoorbeeld Friesland Campina. Het marktaandeel van Nederlandse coöperaties wordt naast suiker voornamelijk vertegenwoordigd door de groenten- en fruitsector, melk en granen.

België telt een aantal grote coöperaties waarvan Milcobel de bekendste is. Deze verzamelt en commercialiseert de melk van 2 800 Belgische melkveehouderijen (Milcobel, sd). In 1955 ontstaat in België het adviesorgaan de Nationale Raad voor de Coöperatie of kortweg NRC (FOD Economie, 2013). Zij geven vorming aan passende maatregelen waardoor coöperaties in België optimaal kunnen functioneren. Het marktaandeel van Belgische coöperaties is verscheiden. De meeste coöperaties vinden plaats in de groenten- en fruitsector, gevolgd door de melksector. Varkensvlees sluit de top drie af. Er zijn zeer weinig tot geen coöperaties met betrekking tot suiker of graan. Wallonië telt meer coöperaties dan Vlaanderen, maar de Vlaamse zijn wel groter.

Volgens François Huyghe zal Europa in de toekomst blijven investeren in coöperaties. Zulke producentenorganisaties zorgen ervoor dat de commercialisatie van de betrokken landbouwproducten beter verloopt. Daarnaast investeert Europa eveneens in middelen om de producenten zelf te begeleiden. Dit laatste vertaalt zich o.a. in kwaliteitsvoorwaarden. Voor België blijft het belang van coöperaties evenzeer groot. Het vormt voor landbouwers een manier om, al dan niet in beperkte mate, prijszetter te zijn in plaats van prijsnemer.

3.9 Opmerkelijke trends

Naast bovenstaande cijfermatige gegevens die België, Nederland en Frankrijk vergelijkt, zijn er enkele opmerkelijke trends waar te nemen in de twee buurlanden.

3.9.1 Frankrijk

Frankrijk stelt zich met betrekking tot landbouw volgens Huyghe semi-communistisch op (Huyghe, 2017). De nationale Franse markt vormt voor het land het belangrijkste afzetkanaal. Slechts 30 procent van de totale Franse voedselconsumptie bestaat uit import (Landbouwradennetwerk, 2015). Binnen dit semi-communistisch kader maakt Frankrijk zich zorgen over het behoudt van haar omvangrijke landbouwareaal. Het land probeert haar nationale eigendom van landbouwgrond te beschermen. Vroeger waren (vaak buitenlandse) investeerders voornamelijk geïnteresseerd in de landbouwoppervlaktes gelegen aan de grenzen. Nu verlegt deze interesse zich stilaan naar het binnenland waar deze investeerders mikken op percelen landbouwgrond van goede kwaliteit (Boerenbusiness, 2017). Volgens Safer, verantwoordelijk voor de regulering van de Franse grondmarkt, vormt deze trend een bedreiging voor de Franse landbouwbedrijven en voornamelijk de familiebedrijven. Zij kunnen immers niet dezelfde bedragen neertellen waarover investeringsmaatschappijen beschikken. Het gaat hier dan voornamelijk over grote bedrijven met

verschillende aandeelhouders en personeelsleden. Sinds dit jaar treedt in Frankrijk een nieuwe wet in voegen die Safer in staat stelt een verkoop van deze grond voor (vaak buitenlandse) bedrijven te weigeren (Boerenbusiness, 2017).

Daarnaast bevindt Frankrijk zich na de zomer van 2016 in een ongunstige positie voor haar landbouwers. Het land moet drie noodtoestanden tegelijkertijd het hoofd bieden. Naast de slechte graanoogst als gevolg van de overmatige regenval, kampt het land met vogelgriep en lage prijzen. De Fédération Nationale des Syndicats d'Exploitants Agricoles of kortweg FNSEA schat het verlies tussen vier en vijf miljard euro. Volgens de voorzitter Xavier Beulin is de situatie voor Franse landbouwer nog nooit zo ernstig geweest (Vlaams Infocentrum voor Land- en Tuinbouw, 2016). De landbouworganisatie hoopt op een steunmaatregeling van de federale overheid. De situatie in de Franse landbouwsector wordt voor vele bedrijfsleiders vaak onhoudbaar. Dit vertaalt zich in een opvallend hoog zelfmoordcijfer binnen de Franse agrarische sector. Fransman Jacques Jeffredo symboliseert de ernst van het probleem door middel van maar liefst 600 witte kruisen te plaatsen bij de basiliek in het Franse dorpje Saint-Anne d'Auray (Nederlandse Omroep Stichting, 2015). Deze kruisen vormen een hulde voor de honderden Franse landbouwers die in 2015 vrijwillig uit het leven stapten. Initiatiefnemer Jeffredo wil deze vaak ongekende problematiek binnen de sector aankaarten. *“Op basis van empirisch onderzoek kan ik stellen dat ieder jaar ruim 600 Franse boeren zelfmoord plegen. De crisis en slechte prijzen zijn één aspect, maar zelfs op landbouwbedrijven die leefbaar zijn en gezonde cijfers hebben, komen depressies voor. De grote hoeveelheid werk, de eenzaamheid, de drastische wijzigingen in productiewijzen en het gebrek aan toekomstperspectief zijn ook belangrijke oorzaken voor psychische gezondheidsproblemen”* (Jeffredo, 2015). Onderstaande figuur beeldt Jeffredo en zijn project af.

Figuur 22. Jacques Jeffredo, initiatiefnemer van het project, bij de basiliek in Sainte-Anne d'Auray (Nederlandse Omroep Stichting, 2015)

In het kader van de Franse verkiezingen die op 23 april 2017 van start gingen, trekt VRT journaliste Sofie Vander Donckt door het Franse land om naar de verschillende meningen van de lokale bevolking te polsen. Zo houdt ze ook stand bij François Moreau een Franse landbouwer uit de Noordelijke gemeente Prisches. Samen met zijn vrouw baadt Moreau er een landbouwbedrijf uit bestaande uit 150 melkkoeien, 45 vleeskoeien en in totaal 200 hectare aan akkerbouwgewassen. Het gezin beaamt de ellendige situatie die zij als landbouwersgezin doormaken in het land dat door veel buitenlandse collega's vaak aanschouwd werd als het Walhalla van de Europese landbouw. In theorie klinkt de opzet van coöperaties gunstig en veelbelovend voor de betrokken landbouwers. In de praktijk ervaren Franse landbouwers disharmonie tussen de coöperatie enerzijds en de landbouwers anderzijds. Volgens de Franse landbouwers houden de bestuurders van Sodiaal, de grootste Franse zuivelcoöperatie, vaak geen rekening met de belangen van haar leden, de betrokken melkveehouders. In de privésector

beleven landbouwers slechtere ervaringen. Franse multinational Lactalis is werelds grootste zuivelverwerker en levert melk aan verschillende A-merken zoals Président. Melkveehouders zijn via een contract verbonden met deze reusachtige afnemer. De samenwerking tussen beiden verloopt echter niet zonder kleerscheuren. Franse landbouwers betoogden in augustus 2016 voor het hoofdkantoor van Lactalis. Moreau steunde zijn Franse collega melkveehouders met een duidelijke boodschap: *"Lactalis levert met onze melk aan topmerken zoals Président en Lactel, maar wij krijgen hoogstens het strikte minimum. Ik mag dat gelukkig nog uitspreken omdat ik zelf niet aan Lactalis verkoop, maar collega's die daar een contract hebben, krijgen spreekverbod. Iedereen houdt er geld aan over, alleen wij niet. Hoe kan dat? Het is een vorm van slavernij zoals we vandaag als melkveehouders moeten werken. We doen maar voort zonder te weten wat we ervoor gaan krijgen."* (Moreau, 2017) François' vrouw Brigitte ziet de moeilijkheden in de sector weerspiegelen op hun gezinsleven. Dit in combinatie met het feit dat landbouwers de beroepsgroep vormen met het hoogste cijfer aan zelfdoding, baart haar zorgen. *"De boer blijft een ras apart, uit trots krijgt hij het nog altijd moeilijk over zijn lippen dat hij al een jaar of langer verlies lijdt."* (Moreau, 2017)

3.9.2 Nederland

Nederlandse landbouwers ervaren eveneens donkere periodes. Volgens Dik Veefkind, agrocoach, kampen steeds meer Nederlandse landbouwers met een burn-out. De voornaamste reden die zij voor dit verschijnsel aangeven, is de verwevenheid tussen privé en werk als landbouwer. *"Het verschil tussen werknemers en boeren is dat boeren zelfstandig ondernemer zijn, waarbij privé en werk door elkaar heen lopen en de verantwoordelijkheden en gevolgen vaak groter zijn dan bij werknemers. De gevolgen van wet- en regelgeving en lage marktprijzen voelt een boer direct in zijn portemonnee. Daarnaast is het verantwoordelijkheidsgevoel en de druk van het verzorgen van een veestapel meewegend in hoeveelheid spanning en (gebrek aan) energie die iemand ervaart. Veel boeren gaan harder werken om de eindjes aan elkaar vast te knopen, wat op zich weer een bron van burn-out kan zijn."* (Veefkind, 2016) Vaak negeren volgens Veefkind de landbouwers de signalen van een mogelijke burn-out te lang waardoor de druk van het werk zich verlegt op het gezinsleven en de relaties.

Wanneer verder wordt opgeschoven in de voedselketen klinkt de toon al heel anders. In Nederland zet het aantal fusies zich verder en meer bepaald in samenwerking met België. In 2016 fuseren de Belgische en Nederlandse supermarktketens respectievelijk Delhaize en Albert Heijn. Samen stellen zij wereldwijd 375 000 werknemers te werk en vullen zo behoeften in van 50 miljoen klanten. De Belgische en Nederlandse landbouwsectoren kijken echter met argusogen naar de samensmelting. Zij vrezen voor een druk op de prijzen die uiteindelijk ten koste zal gaan van de primaire sector (Vlaams Infocentrum voor Land- en Tuinbouw, 2016). Daarnaast starten de Belgische veiling BelOrta en de Nederlandse veiling Hoogstraten in 2017 gesprekken om beide coöperaties te laten samenvoegen tot één coöperatief geheel. Volgens BelOrta directeur Filip Fontaine is deze fusie nodig, nuttig en zinnig voor de prijsvorming van de betrokken landbouwproducten. Dit komt volgens hem door het Europese karakter van groenten en het wereldwijde karakter van fruit. De twee coöperaties werken al gehele tijd nauw samen, maar een fusie zou hun positie ten aanzien van Europese handelspartners versterken (Vlaams Infocentrum voor Land- en Tuinbouw, 2017).

4 Hoofdstuk 4: Innovatie in de Belgische landbouw

In een tijdperk waar automatisatie en digitalisatie dagelijks aan belang winnen, is innovatie onontbeerlijk. Net als andere sectoren innoveert ook de landbouwsector. Voor vele burgers is deze implementatie van innovatie ongekend, maar toch zorgt deze vooruitgang dagelijks voor voedselvoorziening die voldoet aan de vereiste kwaliteitsvoorschriften. Gezien het belang van dit aspect binnen landbouw maakt dit hoofdstuk deel uit van deze masterproef. Eerst en vooral volgt een korte schets van het begrip innovatie gevolgd door het belang ervan voor de sector. Nadien kaart dit hoofdstuk de implementatie van innovatie aan gevolgd door enkele praktische voorbeelden. Deze zijn precisielandbouw, biologische landbouw, korte keten en landbouwonderwijs.

4.1 Definitie van innovatie

Bedrijven moeten in een internationaal onderhandelingsklimaat investeren in innovatie om op die manier hun competitieve positie te versterken. Net als andere sectoren besteedt ook landbouw intensief aandacht aan de implementatie van innovatie in haar bedrijfsproces. Volgens Roseveld is innovatie de bekwaamheid om verandering te zien als een opportuniteit en niet als een bedreiging (Rosenfeld, 2012). Deze verandering kan betrekking hebben tot verschillende raakvlakken. Steen bevestigt dit in zijn benadering over innovatie: *“Innoveren heeft betrekking op activiteiten van mensen in een organisatie die leiden tot het realiseren van nieuwe producten, diensten of marketing of nieuwe wijzen van produceren of organiseren, en waarvan mensen het effect in de maatschappij of de markt ervaren als nieuw.”* (Steen, 2004) Met andere woorden innovatie betreft meer dan de ontwikkeling van nieuwe producten of diensten. De efficiëntie van het productieproces zoals bijvoorbeeld de automatisering van het melken zijn sterke voorbeelden van agrarische innovaties. Daarnaast vormen volgens professor Erik Mathijs nieuwe vormen van vermarkten eveneens een manier tot innovatie (Mathijs & Relaes, 2012). Bijvoorbeeld landbouwers die thuis hun producten verwerken en rechtstreeks verkopen aan de eindconsument. Innovatie stelt bedrijfsleiders in staat om op een efficiëntere, kostenbesparende en rendabelere manier hun beroepsactiviteit te vervullen.

Het begrip innovatie kent twee subcategorieën namelijk radicale en incrementele innovatie. Een radicale innovatie betreft de introductie van een technologische doorbraak. Volgens professor Erik Mathijs is de introductie van de tractor daar een duidelijk voorbeeld van. Deze innovatie heeft namelijk invloed op verschillende andere aspecten zoals de manier van werken, de productiesnelheid, de productiegrootte en het aantal arbeidskrachten. Naast de radicale bestaat de incrementele innovatie. Dit type van innovatie vertaalt zich in een aanpassing of verbetering van een reeds bestaand product, dienst of proces. Een voorbeeld van een incrementele innovatie binnen de agrarische sector is de productie van een nieuwe teelt. Incrementele of geleidelijk groeiende innovaties komen in grotere getalen voor dan radicale innovaties. Ze zijn minder risicovol, maar wel van groot belang om een sterke competitieve positie te bekleden en te behouden.

4.2 Belang van innovatie

Erik Mathijs en Joris Relaes omschrijven in hun boek vier fundamentele drijvende krachten die het belang van innovatie bekrachtigen (Mathijs & Relaes, 2012). Wanneer innovatie niet zou plaatsvinden, komen volgens hen een aantal fundamentele sterktes in het gedrang.

Ten eerste wenst elk bedrijf zich te onderscheiden van de concurrent. Bedrijven wensen de voor hun gunstige houding ten opzichte van andere producenten minstens te behouden, maar liefst te verbeteren. Praktisch komt dit erop neer dat voor de liberalisering van de landbouwhandel, toen overheden hun markten afschermden voor internationale producenten, deze noodzaak niet van kracht

was. Dit scenario behoort met de oprichting van de Wereldhandelsorganisatie tot het verleden. Met andere woorden door de internationale landbouwhandel neemt de concurrentiedruk enorm toe. Innovatie is bijgevolg onontbeerlijk.

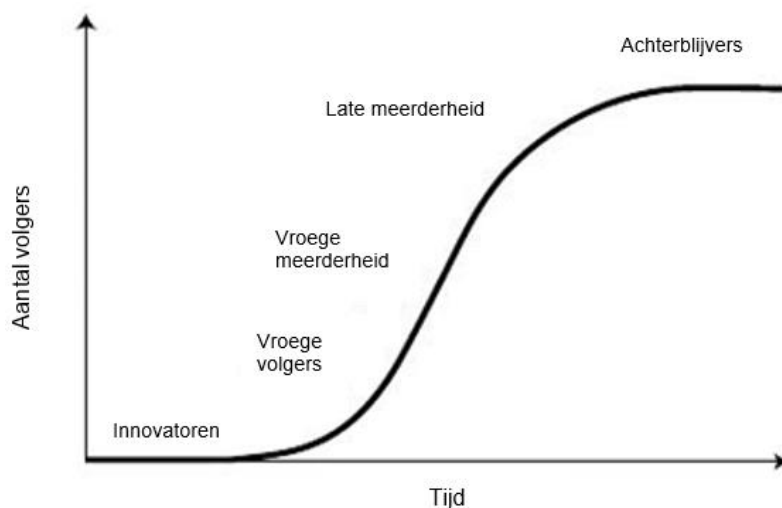
Ten tweede kent de wereldbevolking een toenemend verloop. Volgens het Amerikaanse Population Reference Bureau staat de teller in 2050 op meer dan 9 miljard mensen. Voedsel is en blijft een basisingrediënt voor deze progressie. Daarom moet landbouwinnovatie zorgen voor hogere opbrengsten van gewassen en dieren. Dit aspect rond innovatie gaat gepaard met de problematiek rond vergankelijke hulpbronnen. De toepassing van innovatie moet daarom op een duurzame manier plaatsvinden rekening houdend met de wereldbevolking, haar veranderende eetgewoontes en de schaarste aan bepaalde grondstoffen.

Het derde fundament heeft betrekking tot het milieu. Daarmee verankert dit aspect in enige zin met het vorige. De schaarste van een aantal componenten in combinatie met een toenemende vervuiling leggen veel druk op productieprocessen. Daarom moet de landbouwsector, net als andere sectoren, investeren in nieuwe en efficiëntere productieprocessen.

Tot slot brengt internationale handel naast concurrentie ook verschillende eisen met zich mee. Hoe meer welvaart een maatschappij ervaart, hoe strenger de eisen waaraan producten en diensten moeten voldoen. Voedselveiligheid en dierenwelzijn zijn met betrekking tot landbouw belangrijke aandachtspunten die elke lidstaat op haar manier invult. Landbouwers zijn daarom verplicht te investeren in innovatie die de verlangens van de verschillende handelspartners invult. Deze internationaal van elkaar verschillende eisen zorgen er eveneens voor dat landbouwers geconfronteerd worden met een toenemende administratie (Huyghe, 2017).

4.3 Implementatie van innovatie

Wanneer het belang van innovatie naar voren komt, is duidelijk dat bedrijven genoodzaakt zijn te investeren in innovatie. In de praktijk is het gegeven innovatie veeleer complex. Rogers publiceert in 1962 het boek *Diffusion of Innovation* (Rogers, 1962) waarin hij bedrijven onderverdeelt in vijf verschillende categorieën. De categorieën hebben betrekking tot de snelheid waarmee bedrijven in het algemeen innovatie doorvoeren. Hij stelt na veel onderzoek vast dat landbouwers er een generatie over doen om een innovatie te implementeren. Dit vormt voor hem de basis tot onderstaande figuur. Deze geeft de vijf categorieën weer namelijk innovators, early adopters, early majority, late majority en laggards. De S-vormige curve geeft de cumulatieve som weer van het aantal bedrijven die de innovatie implementeren overheen de tijd. Innovatoren (innovators) zijn vooraanstaande bedrijven die als eerste een innovatie implementeren. Dit beperkte aantal bedraagt slechts 2,5 procent. De tweede categorie bespreekt de vroege volgers (early adopters) en vervullen een soort voorbeeldrol voor de rest van de sector en wordt door ongeveer 13,5 procent vertegenwoordigd. Ten derde volgt de vroege meerderheid (early majority). Deze categorie implementeert een innovatie voor het gemiddelde bedrijf dit doet. De groep representeert 34 procent. De late meerderheid (late majority) bestaat eveneens uit 34 procent, maar deze bedrijven implementeren een innovatie later dan het gemiddelde bedrijf. Uiteindelijk vormt de resterende 16 procent de achterblijvers (laggards). Dit zijn de bedrijven die de meest kritische houding aannemen ten aanzien van innovatie en een hoge weerstand tegen verandering vertonen.

Figuur 23. Rogers' S-curve die de implementatie van innovatie doorheen de tijd weergeeft (Rogers, 1962)

Volgens Rogers zullen grote landbouwbedrijven eerder volging zijn van nieuwe landbouwtechnieken dan kleine landbouwbedrijven. Deze laatste beschikken vaak niet over dezelfde socio-economische status. Rogers geeft aan dat het falen van innovatie binnen landbouw bijgevolg eerder betrekking heeft tot het tekort aan opportuniteiten dan aan de traditionele weerstand tegen verandering.

Omdat landbouwers vaak niet weten waar ze, voornamelijk financieel, aan toe zijn bij de implementatie van innovatie bieden landbouworganisaties een helpende hand. Zo beschikt Boerenbond over een innovatiesteunpunt waar 20 werknemers dagelijks bezig zijn met de begeleiding van innoverende landbouwbedrijven. Van de ongeveer 24 000 Vlaamse landbouwbedrijven zijn er 10 000 die vandaag permanent investeren in innovatie (Huyghe, 2017). Via deze weg probeert de organisatie innovatie binnen landbouw te stimuleren en te realiseren. Dit gebeurt a.d.h.v. workshops, buitenlandse bedrijfsbezoeken en begeleiding op maat.

4.4 Voorbeelden van landbouwinnovaties

Om in te spelen op de vier eerder genoemde fundamentelementen namelijk differentiatie van de concurrent; het toenemend verloop van de wereldbevolking; de toenemende betrokkenheid van het milieu en de vereisten met betrekking tot internationale handel, kent de landbouwsector verschillende vernieuwingen. Deze paragraaf bespreekt enkele essentiële voorbeelden van innovatie binnen de landbouwsector.

4.4.1 Precisielandbouw

“Precisielandbouw of kortweg PL stelt landbouwers in staat via een preciezer, gericht en efficiënter gebruik van onder meer gewasbeschermingsmiddelen, energie en meststoffen aan duurzamere landbouw te doen.” (Peeters, 2011) Voormalig minister-president Kris Peeters stelt in 2011 de Flemish Positioning Service of kortweg Flepos voor. Deze Vlaamse ICT-dienst kan via navigatiesatellieten landbouwers in staat stellen precisielandbouw uit te voeren (Vlaams Infocentrum voor Land- en Tuinbouw, 2011). Directeur Agrotechniek op het Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek kortweg ILVO, Jurgen Vangeyte definieert precisielandbouw als *“machinaal werken met de nauwkeurigheid van handenarbeid.”* (Vangeyte, 2014)

Precisielandbouw kadert zich binnen het feit dat landbouw steeds kapitaalintensiever wordt en minder nood heeft aan fysieke arbeid. In de praktijk komt het er bij precisielandbouw op neer dat de percelen van landbouwers in kaart worden gebracht om op deze manier de vegetatie te coördineren. Via deze technologie kan je bepalen welke percelen of delen van percelen bijvoorbeeld meer bemesting nodig hebben. Met andere woorden percelen krijgen een persoonlijke behandeling die via satellieten wordt afgeleid. Landbouwers kunnen bijgevolg hun machines daarop instellen. Zij bewerken computergestuurd hun akkers en waar de gewasgroei bijvoorbeeld minder is, geeft bijgevolg een sensor aan dat daar iets meer moet bemest worden en op andere plaatsen dan weer minder (Huyghe, 2017). Met andere woorden de juiste behandeling treedt op de juiste moment en op de juiste plaats op (Instituut voor Landbouw en Visserijonderzoek, 2014).

Precisielandbouw blijft doorheen de jaren verder ontwikkelen. De meest recente evolutie heeft betrekking tot het gebruik van drones binnen landbouw. Deze 'luchtcamera's' zijn uitgerust met verschillende sensoren die in staat zijn om uit helikopterperspectief data te verzamelen. Deze data heeft niet zuiver te maken met de gewasgroei, maar ook het klimaat en de bodem. Deze ontwikkeling maakt het mogelijk bijvoorbeeld precisieonkruidbestrijding te realiseren.

De voordelen die precisielandbouw in haar mars heeft zijn breed. Het stelt landbouwers in staat op een duurzame wijze hun beroep uit te oefenen. Door op een efficiënte manier meststoffen, zaaigranen en anderen toe te passen, realiseert de technologie een toename van de opbrengsten en een afname van de kosten. Uiteraard is de implementatie van zulk innovatief gegeven als precisielandbouw niet voor elk landbouwbedrijf realistisch. Vooral grote akkerbouwbedrijven die verschillende honderden hectaren landbouwgrond bewerken doen beroep op deze techniek. Een mooi voorbeeld van zulk landbouwbedrijf is terug te vinden op de Belgisch-Nederlandse grens tussen het Kempense Mol-Postel en het Noord-Brabantse Reusel. Daar produceert de familie Van Den Borne aardappelen door gebruik te maken van precisielandbouw (Huyghe, 2017). Een videofragment op de bedrijfswebsite licht toe hoe dit precies in zijn werk gaat (Van Den Borne, sd). Ten eerste brengen sensoren op tractoren en drones de verschillende percelen, met van elkaar verschillende bodems, in kaart. Andere sensoren meten op welke manier planten groeien en welke bestanddelen ze nodig hebben om deze groei te optimaliseren. De betrokken landbouwer verzamelt deze data en speelt in op de wensen van in dit geval zijn aardappelplanten. Daardoor wordt niet alleen de productie, maar ook de omzet van het bedrijf geoptimaliseerd.

De informatie die door de met GPS uitgeruste tractoren en drones wordt verzameld, zorgt ervoor dat de aardappels exact kunnen geplant, gevoed en geoogst worden. De voordelen die dit meebrengt voor Van Den Borne zijn minder water-, meststof-, beschermingsmiddelen-, en brandstofverbruik. Gezien de grootte van het landbouwbedrijf, ongeveer 500 hectaren, komt precisielandbouw hier goed tot haar recht.

Bedrijfsleider Jacob Van Den Borne gelooft in de opportuniteiten van precisielandbouw. *“Door precisielandbouw te gebruiken hopen we in de toekomst plantspecifiek te kunnen bemesten en irrigeren, door te bewijzen dat we nutriënten en water efficiënt gebruiken, kunnen we hopelijk gebruik maken van flexibele mest- en watergebruikersnormen en zo naar een opbrengstverhoging van 50% streven.”* (Van Den Borne J. , 2012).

Gezien innovatie niet stil staat, blijft ook binnen precisielandbouw constant onderzoek nodig. Onderzoekers gespecialiseerd in dit vakgebied focussen zich op dit moment op de implementatie van een controlesysteem. Dit controlesysteem moet een landbouwer na toepassing van precisielandbouw kunnen bevestigen dat de gegeven opdracht, bijvoorbeeld een gedeelte van een perceel meer bemesten dan een ander gedeelte, effectief is uitgevoerd (Vangeyte, 2014). Langzaam evolueert precisielandbouw naar een nieuw gegeven namelijk smart farming waarbij de technologie- en landbouwsector elkaar steeds dichter benaderen (Hendrickx, 2016).

Een ander mooi staaltje uitgewerkte kennis is terug te vinden onder de naam Precision Livestock Farming of kortweg PLF (Van Houdenhove, 2016). Het vormt een onderdeel van precisielandbouw, maar met betrekking tot vee in plaats van akkerbouw. Het stelt veehouders in staat hun dieren op de voet te volgen en meldt hen elk voorkomend probleem zoals uierontstekingen, een pootletsel of een probleem rond voedselinname. De voordelen die zulke technologie bieden, hebben zowel betrekking tot de productie op zich als voor de betrokken landbouwer. Deze manier van werken probeert namelijk het gebruik van antibiotica te minimaliseren, de groei van dieren te optimaliseren en de landbouwer in kwestie een efficiëntere tijdsbesteding te bezorgen. Praktisch komt het erop neer dat beelden en geluidsopnames van dieren in de stal worden getransformeerd in algoritme.

Het onderzoek rond Precision Livestock Farming startte in de jaren 90 aan de Katholieke Universiteit Leuven onder leiding van professor Daniel Berckmans. Vanaf dan is de interesse voor de implementatie van de technologie alleen maar toegenomen. Laboratoria over heel Europa spitsten zich toe op de verschillende raakpunten die Precision Livestock Farming rijk is. Op dit moment staat deze innovatie nog in zijn kinderschoenen, maar de verwachtingen zijn veelbelovend. Uit het EU-PLF project waarbij 20 Europese boerderijen Precision Livestock Farming testen, blijkt dat landbouwers veel interesse tonen voor de technologie.

Precision Livestock Farming bestaat uit verschillende toepassingen van technologie die een landbouwer in staat stellen problemen bij het vee grondig en vroegtijdig te bespeuren. Een praktisch voorbeeld van Precision Livestock Farming wordt uitgewerkt door een spin-off gelegen te Leuven namelijk SoundTalks. SoundTalks stelt de veehouder in staat de ademhalingsgeluiden van varkens te analyseren en te meten. Op die manier kunnen infecties vroegtijdig worden opgespoord en kan het gebruik van antibiotica worden teruggedroefd. Deze technologie biedt een enorme meerwaarde aangezien zieke dieren groeivertragingen oplopen en dus een verlies aan productie betekenen. Het risico op verdere besmetting in de stal kent eveneens een afname. Gezien het succes van het prototype volgt verdere ontwikkeling voor kippen en kalveren.

Een ander voorbeeld is afkomstig uit Duitsland. Daar ontwikkelt GEA de technologische toepassing Cow View die de positie van koeien op de voet volgt. Wanneer er plots een opvallende verandering plaats vindt in die positie, geeft Cow View een alarm door. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn bij een uierontsteking of een pootletsel. Via deze weg kunnen soortgelijke problemen in een vroeg stadium worden opgemerkt.

Volgens Berckmans biedt Precision Livestock Farming veel potentieel: *“Mijn grootvader had meer kinderen dan koeien. Maar vandaag zijn er steeds minder boeren, waardoor veestapels steeds groter worden. In China heb je al boerderijen met driehonderdduizend varkens. Dat maakt het heel moeilijk om ieder dier individueel in het oog te houden.”* (Berckmans, 2016)

Met betrekking tot het businessmodel stelt Berckmans voor de kosten van de installatie niet volledig naar de landbouwer toe te wijzen. Volgens hem kunnen meerdere partijen voordeel halen uit de technologie. Zo kunnen bijvoorbeeld veeartsen mee in de kosten delen omdat zij dankzij Precision Livestock Farming doeltreffend hun beroep uitoefenen. Via automatisatie kan hen de verzamelde informatie van het vee bezorgd worden. Daardoor is verplaatsing naar het landbouwbedrijf onnodig. Daarnaast vormt de verzamelde data een bron van informatie voor producenten van o.a. veevoerders.

4.4.2 Biologische landbouw

De Europese Commissie definieert biologische landbouw als *“een organische manier om aan landbouw te doen waarbij de productie van voedsel plaatsvindt met respect voor de natuurlijke levenscyclus. Het minimaliseert de menselijke impact op de omgeving en exploiteert zo natuurlijk mogelijk. Daarbij staan enkele vooropgestelde doelstellingen en principes centraal. Voorbeelden hiervan zijn vee dat in een*

open terrein loopt en biologisch voeder krijgt. Genetisch gemodificeerde gewassen zijn verboden. Chemische bestrijdingsmiddelen, antibiotica en kunstmest worden onder strenge beperkingen toegelaten.” (European Commission, sd)

Biologische landbouw vormt geen nieuw gegeven binnen de sector, maar is doorheen de jaren sterk gegroeid. Door de verandering van het consumptiepatroon kiezen steeds meer landbouwers om zich toe te spitsten op de biologische markt. In Franstalig België kiezen consumenten vaker voor biologische voeding van in Vlaanderen (Bel, 2015).

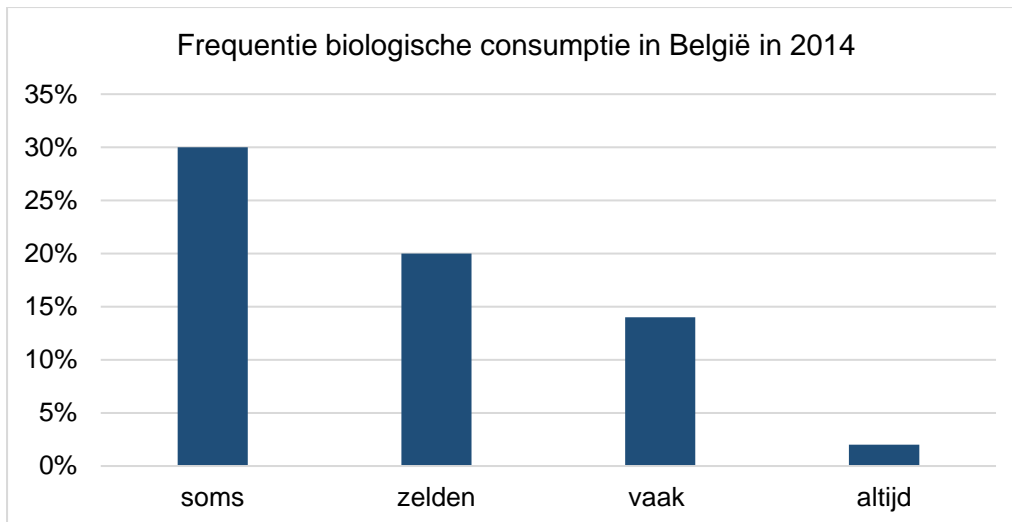
Op een tijdspanne van veertien jaar, van 2000 tot 2014, is de oppervlakte landbouwgrond die door landbouwers biologisch geëxploiteerd wordt, toegenomen van 20 265 naar 66 693 hectare. De redenen die consumenten aangeven voor hun biologische voedingskeuze zijn enerzijds de schrik voor chemische toepassingen en anderzijds ecologische motieven die de natuurlijke aspecten van de productie benadrukken (Bel, 2015).

In België neemt bijgevolg het aantal biologische landbouwbedrijven stelselmatig toe. Opvallend is dat Wallonië over de meeste biologische landbouwexploitaties beschikt. Onderstaande tabel geeft de evolutie weer van het aantal Belgische landbouwbedrijven die biologisch produceren (FOD Economie, 2016). De specialisatie tussen Vlaanderen en Wallonië is daarbij eveneens verschillend. Waalse biologische landbouwers zijn voornamelijk veehouders. In Vlaanderen betreft het de biologische productie van groenten en fruit. Deze vaststelling bleek eerder uit het eerste hoofdstuk waar de verschillende specialisaties van beide landsdelen aan bod kwamen.

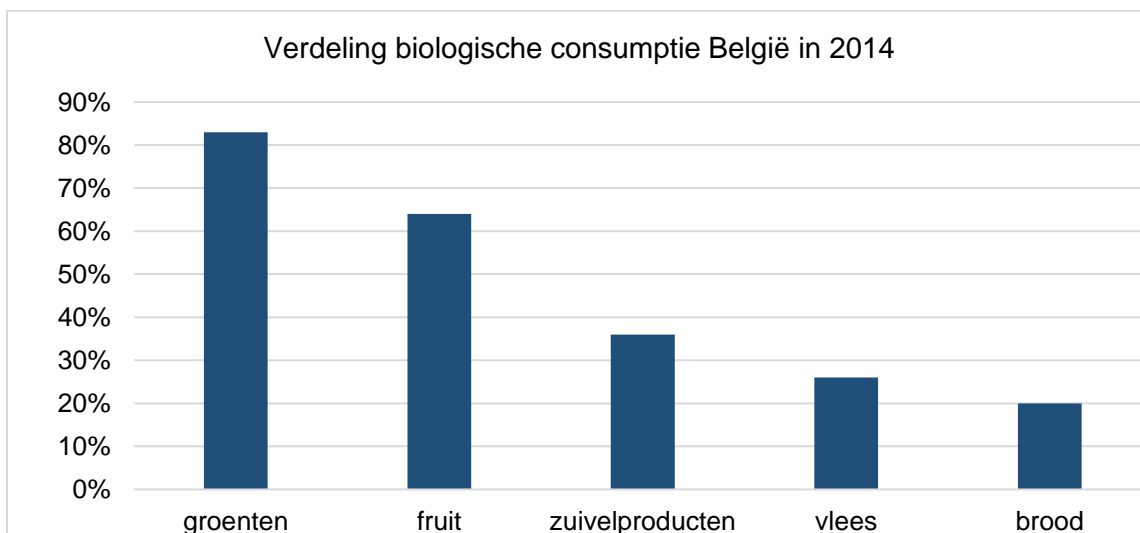
Tabel 4. Evolutie van het aantal Belgische biologische landbouwbedrijven (FOD Economie, 2016).

Aantal bio bedrijven	1987	1997	2010	2011	2012	2013	2014	2015
België	109	291	1140	1262	1389	1487	1630	1717
Vlaanderen	72	107	256	282	299	332	343	370
Wallonië	37	184	884	980	1090	1155	1287	1347

Het Belgisch Wetenschappelijk Instituut voor Volksgezondheid of kortweg WIV (Bel, 2015) publiceerde in 2015 de resultaten van haar nationale voedselconsumptiepeiling 2014-2015. Onderstaande figuren geven de resultaten weer met betrekking tot de consumptie van biologische voeding bij de Belgische bevolking. Figuur 24 toont aan dat 30 procent van de Belgische bevolking aangeeft soms biologische voeding te consumeren, 20 procent zelden en 14 procent vaak. Slechts 2 procent geeft aan altijd biologische voeding te consumeren. Figuur 25 geeft aan dat de Belgische bevolking voornamelijk groenten en fruit biologisch consumeren. Respectievelijk 83 en 64 procent van de Belgische bevolking.

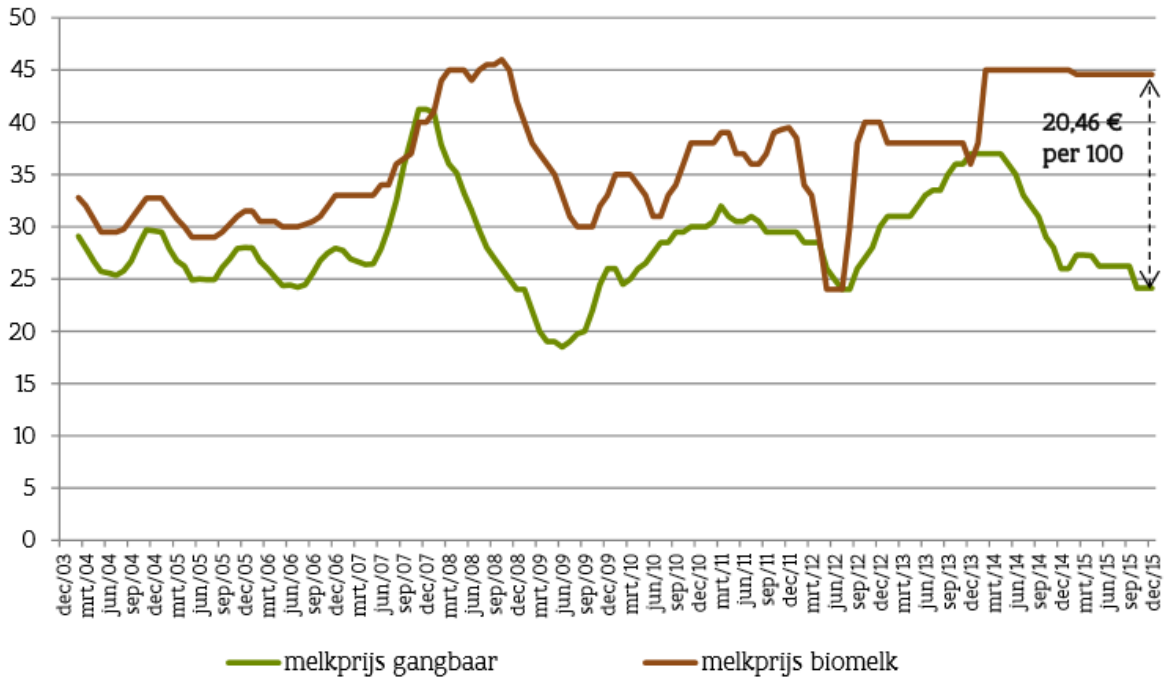
Figuur 24. Frequentie Belgische biologische consumptie in 2014 (Bel, 2015).

Figuur 25. Verdeling producten Belgische biologische consumptie in 2014 (Bel, 2015).

Uit bovenstaande vaststellingen blijkt dat Belgische landbouwers best inspelen op de toenemende vraag naar biologische landbouwproducten. Dit in het kader van differentiatie naar de consument toe. Daarnaast biedt het een opportuniteit om zich als klein landbouwbedrijf te onderscheiden van de concurrentie van grote landbouwbedrijven door een nichemarkt aan te spreken.

De consumptieprijs van deze producten ligt gemiddeld een derde hoger dan die van de gangbare landbouwproducten (Departement Landbouw en Visserij en VLAM, 2016). Hoewel de productiekosten verbonden aan een biologische teelt hoger liggen, blijft het financiële rendement van biologische landbouwproducten hoger dan in de traditionele landbouwsector. Onderstaande figuur geeft het verschil weer tussen de melkprijs van gangbare melk en biomelk. Deze prijs wordt weergegeven in euro per 100 liter. Globaal ligt de biomelkprijs steeds hoger dan de gangbare prijs. Eind 2015 bedraagt dit verschil 20,46 euro per 100 liter melk.

Figuur 26. Prijsverschil bio- en gangbare melk, trimestrieel van december 2003 t.e.m. december 2015 (Departement Landbouw en Visserij en VLAM, 2016).

Biologisch produceren biedt bijgevolg potentieel voor de Belgische landbouwers. Daartegenover staat dat het biologisch gegeven in de praktijk eerder complex is. Europese biologische landbouwers moeten aan verschillende wettelijke restricties voldoen. Een onafhankelijke organisatie staat in voor deze opvolging. Veel landbouwers hebben weinig ervaring met de productie van hun landbouwproducten zonder gebruik te maken van externe hulpbronnen zoals meststoffen en antibiotica. Wanneer een landbouwproduct voor 95 procent uit biologische bestanddelen bestaat, valt dit onder de noemer biologische teelt. De overige vijf procent mag bestaan uit niet-biologische bestanddelen die zijn vastgelegd binnen een streng en beperkt kader. Daarnaast moet voor consumenten het verschil tussen biologische en niet-biologische producten duidelijk zijn. Dit benadrukt het belang van differentiatie naar de consument toe. De Europese Unie ontwikkelt daarom een label dat Europese voorverpakte producten aanduidt. België communiceert daarnaast met een nationaal label het zogenaamde Belgische 'biogarantie-symbool'.

Figuur 27. Europees label voor biologische producten (Bel, 2015).

Figuur 28. Belgisch label voor biologische producten (Bel, 2015).

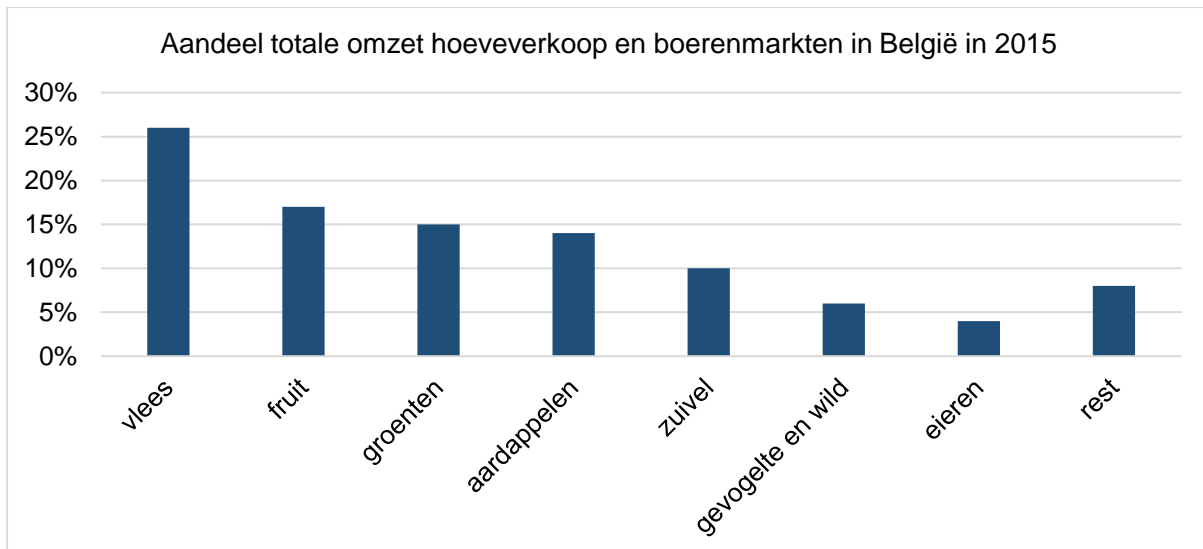
4.4.3 Korte keten

Innovatie heeft niet alleen betrekking tot een nieuwe productiewijze of de ontwikkeling van differentiërende producten, maar eveneens tot de manier van vermarkten. Een manier voor landbouwers om hun tekort aan marktmacht aan te pakken, is via directe verkoop waarbij de afstand tussen de landbouwer en de eindconsument verkleint. Binnen de landbouwsector is dit gegeven bekend als korte keten. Landbouwers verkopen rechtstreeks aan de consument en schakelen daarmee de tussenliggende schakels uit. Op die manier kan een landbouwer prijszetter zijn in plaats van prijsnemer.

De trend rond hoevelandbouw vormt net als biologische landbouw geen nieuw gegeven. De uitvoering van het concept kent de laatste jaren wel verschillende innovatieve strekkingen. Landbouwers vertalen korte keten niet alleen door middel van hoeveeverkoop. Ondertussen bestaan er verschillende methodes om het begrip vorm te geven. Boerenmarkt, zelfpluk, automaten, groenteabonnementen, afhaalpunten, lokale coöperaties, voedselteams en zelfs een webwinkel vullen het gebruik van korte keten in (Recht van bij de boer, 2017). Het principe van korte keten zorgt voor transparantie tussen de producent en de consument.

Wanneer de uitvoering van alle activiteiten de verantwoordelijkheid vormt van slechts een bedrijf, gaat het volgens Erik Mathijs over verticale coördinatie (Mathijs & Relaes, 2012). Eén bedrijf controleert het hele productieproces gaande van ontwikkeling tot verkoop. Volgend hoofdstuk bespreekt verticale coördinatie uitvoeriger met betrekking tot marktmacht. In 2015 voert GfK in opdracht van VLAM een nationaal onderzoek naar de implementatie van korte keten binnen de Belgische landbouwsector. De aanzet tot korte keten grijpt terug naar de impact van de economische crisis in 2008 en gaat gepaard met de zogenaamde '*back to basics*' trend. In datzelfde jaar vertegenwoordigt verkoop op de hoeve en de boerenmarkt in totaal een omzet van 92 miljoen euro. 70 procent daarvan vindt plaats in Vlaanderen. Eén op de vijf Vlamingen koopt rechtstreeks van de landbouwer terwijl dit in Wallonië met één op de tien maar de helft bedraagt (Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing, 2016). Onderstaande figuur geeft het aandeel per categorie weer van de landbouwproducten die via hoeveeverkoop en boerenmarkten bij de eindconsument terecht komen. In Vlaanderen representeert de verkoop van aardappelen, groenten en fruit meer dan de helft van de omzet. Waalse landbouwers, waar hoeveeverkoop en boerenmarkten veel minder populariteit kennen, halen hun omzet met betrekking tot korte keten voornamelijk uit de verkoop van vlees.

Zowel landbouwers als consumenten genieten van verschillende voordelen die een korte keten met zich mee brengt. Landbouwers krijgen een hogere prijs voor hun producten en kunnen daarnaast besparen op zaken als transport- en onderhandelingskosten. Consumenten zijn zeker van de kwaliteit en de versheid van hun voedingsproducten die met kennis van zaken en de nodige zorg geproduceerd worden. Daarnaast ervaren de consumenten een meerwaarde en steunen zij met hun aankoop de lokale economie.

Figuur 29. Aandeel per categorie in de totale omzet van Belgische hoeveeverkoop en boerenmarkten in 2015 (Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing, 2016).

Korte keten is enerzijds een aspect van innovatie en anderzijds heeft het betrekking tot marktmacht. Volgend hoofdstuk bespreekt marktmacht waarin o.a. korte keten uitgebreider aan bod komt.

4.4.4 Landbouwonderwijs

Hoewel het aantal landbouwers in België jaar na jaar slinkt, neemt het aantal studenten binnen het landbouwonderwijs toe. Het is niet langer zo dat enkel familieleden van landbouwers later binnen de sector doorgroeien. Landbouwgerelateerde opleidingen zoals dierenzorg kennen een grote populariteit bij een breed publiek van studenten.

België telt 35 erkende middelbare landbouwscholen waarvan 22 in Vlaanderen en 13 in Wallonië (FOD Mobiliteit, 2014). Naast het secundair onderwijs investeert ons land de laatste decennia ook in landbouw door middel van hoger landbouwonderwijs. Verschillende Vlaamse en Waalse hogescholen bieden de toegepaste richting agro- en biotechnologie aan. Daarnaast draagt de universitaire richting bio-ingenieurswetenschappen haar steentje bij tot de vorming van de agrarische toekomst. Al deze opleidingen zorgen ervoor dat studenten in de agrarische sector aan de slag kunnen. Zo start de universiteit van Gent in maart van dit jaar met een vak gewijd aan precisielandbouw. De onderwijsinstelling start met een onderzoekscentrum voor gewas- en bodembeheer (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2017).

Toch is er nog werk aan de winkel. Het langer gekende concept rond biologische landbouw blijft binnen zowel middelbaar als hoger onderwijs een grijze zone. De interesse en de vraag naar een opleiding biologische landbouw neemt toe. Dit is te verklaren door de sterke toename van het aantal bedrijven binnen dit deel van de landbouwsector gekoppeld aan de toenemende vraag van de consument naar biologische producten. België scoort in verhouding tot de andere Europese lidstaten slecht wanneer het gaat over toekomstgericht landbouwonderwijs waarvan biologische landbouw deel uitmaakt. Vlaams minister van Onderwijs Hilde Crevits is, binnen het huidige kader van de hervorming van het secundair onderwijs, bezig af te toetsen of het landbouwonderwijs aankaart wat het moet aankaarten. *“Levenslang leren is heel belangrijk. De scholingsgraad van landbouwers stijgt, dus moet de lat qua naschoolse vorming hoger gelegd worden. In een sector als de land- en tuinbouw die voortdurend verandert, is dat een vereiste voor wie toekomstgericht wil ondernemen.”* (Crevits, 2017). Daarmee blijkt dat landbouwonderwijs op de agenda staat van Belgische beleidsorganen. Onderwijs blijft een fundamentele bouwsteen en de evolutie ervan moet consequent opgevolgd worden in de toekomst. Op

die manier stelt de Belgische landbouwsector zich in staat de concurrentie van buitenlandse landbouwbedrijven aan te gaan en anderzijds kunnen kleine landbouwbedrijven zich toespitsen op een nichemarkt waardoor hun voortbestaan gegarandeerd kan worden. Kennis is daarvoor een essentieel fundament.

Volgens Koen Dhoore van het gespecialiseerde vormingscentrum voor biologische landbouw, Landwijzer, toont het onderwijspersoneel in België een grote interesse voor de kennis van biologische landbouw over te dragen op de toekomstige generatie. Maar volgens Dhoore moet iemand deze vragende partij begeleiden om dit te realiseren. Aangezien voor veel bedrijfsleiders van landbouwbedrijven de omschakeling naar biologische landbouw als iets onbekends aanvoelt, is het des te belangrijker de huidige generatie hiervoor klaar te stomen in het onderwijs (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2017).

5 Hoofdstuk 5: Marktmacht binnen de Belgische landbouwsector

Eerder kwam in hoofdstuk twee het verlies aan marktmacht voor Europese landbouwers aan bod. Dit fenomeen, waar Belgische landbouwers eveneens onderhevig aan zijn, vormt binnen de sector een moeilijk vraagstuk. Eerst en vooral bespreekt dit hoofdstuk het aspect marktmacht. Nadien komt de marktvorm van de landbouwsector aan bod die betrekking heeft tot de beperkte marktmacht. Vervolgens behandelt dit hoofdstuk de huidige prijsvorming binnen de sector. Tot slot volgt een uiteenzetting van alternatieven die kunnen leiden tot een stabielere landbouwinkomen. De oplossingen die aan bod komen, betreffen verticale integratie en lokale landbouwconsumptie of korte keten.

5.1 Definitie van marktmacht

Volgens Ganesh betekent marktmacht dat *“een onderneming dusdanig sterk is, dat deze zich onafhankelijk kan gedragen ten aanzien van andere ondernemingen.”* (Ganesh, sd)

Wanneer marktmacht niet evenredig verdeeld is, betekent dit concreet dat een klein aantal grote partijen over het overgrote deel van de macht beschikken. Deze macht vertaalt zich hoofdzakelijk in prijszetting. Vaak bundelen deze grote spelers hun krachten om op die manier de prijs te bepalen die andere toeleveranciers ontvangen. Vaak vindt deze vereniging van bedrijven plaats onder de noemer van een coöperatie. Meer bepaald een inkoopcoöperatie. De leden van zulke coöperatie, supermarktketens, kopen samen grote hoeveelheden producten aan waardoor de prijs gedrukt wordt en de door hen verworven marktmacht vergroot. Slechts enkele aankopers bepalen op die manier welke prijs de meeste landbouwers voor hun producten krijgen (Platteau, 2016).

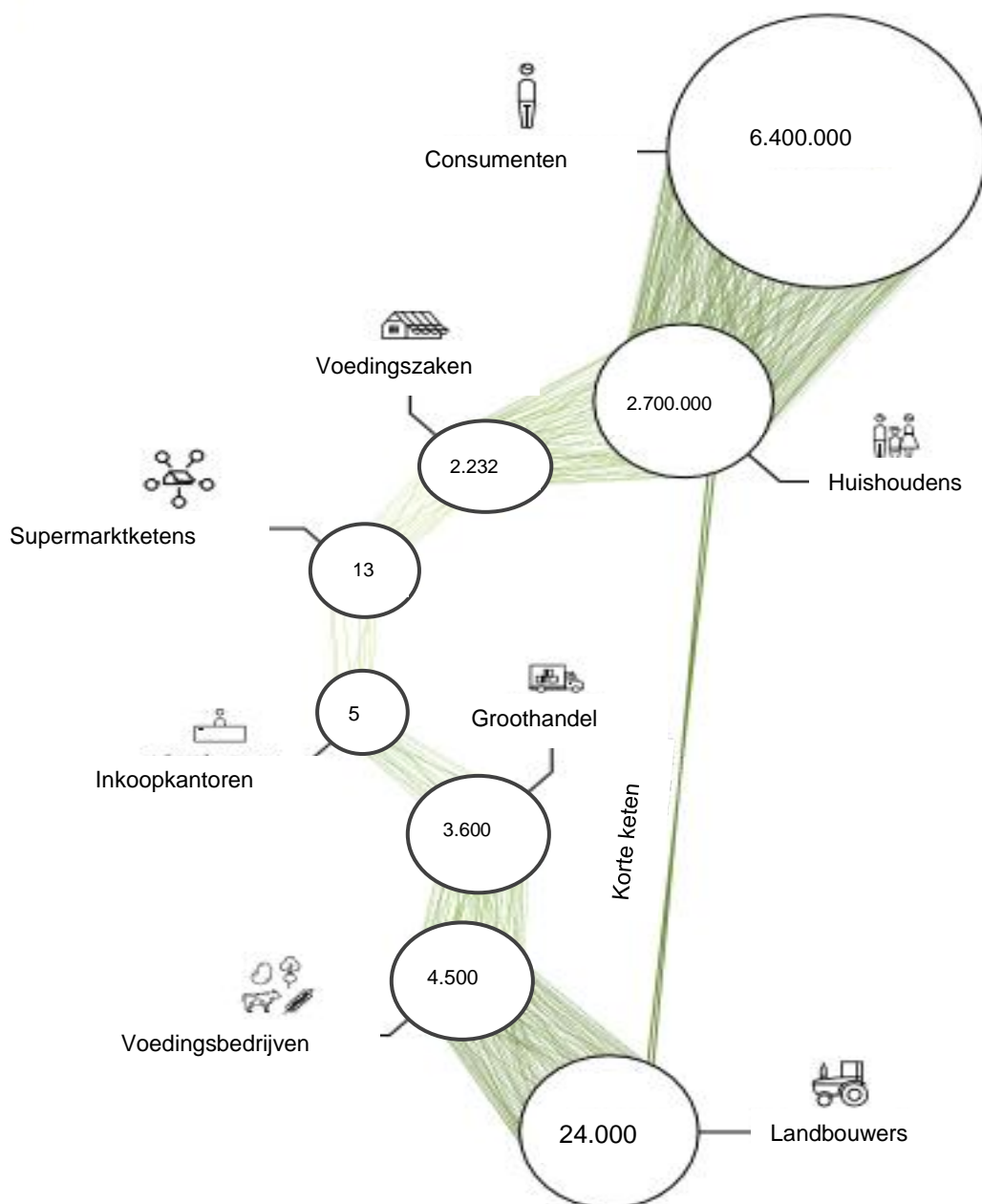
5.2 Marktvorm

De marktvorm die landbouw typeert is volledige mededinging. Concreet komt dit erop neer dat de aanbieders, landbouwers, een grote groep vertegenwoordigen. Deze omvangrijke groep aanbieders bieden allemaal homogene producten aan. Tot slot is het relatief eenvoudig om toe te treden tot de markt. Zolang er economische winst gemaakt wordt, zal het aantal aanbieders toenemen (De Brucker, 2014). Op termijn zorgt een groot aantal aanbieders voor een druk op de prijzen waardoor de economische winst verdwijnt. Landbouwers hebben door de mededingingsregels geen inspraak met betrekking tot prijzen (Huyghe, 2017).

Vanuit het oogpunt van de afnemers gaat het niet langer om volledige mededinging, maar bestaat hun marktvorm uit een oligopolie. Supermarktketens en voedingsbedrijven bundelen hun krachten waardoor marktmacht een typerend kenmerk is voor deze marktvorm. Deze marktmacht wordt door middel van verticale integratie verder vergroot. Praktisch komt het neer op de implementatie van inkoopcoöperaties. De prijzenoorlog tussen de verschillende internationale supermarktketens voert deze druk op omdat zij hun klanten, de eindconsument, de meest voordelige prijs willen geven. De strijd om de klant staat centraal bij deze commerciële slag. Dit ten koste van de producenten en dus de landbouwers. Een voorbeeld van zulke inkoopcoöperatie is de Alliance Internationale de Distributeurs of kortweg Alidis. Alidis bestaat uit zes aanzienlijke Europese retailers die actief zijn in acht Europese lidstaten. Twee jaar geleden trad Colruyt Group eveneens toe tot deze samenwerking (Colruyt Group, 2015). Door de grote aankoopkracht die zich vertaalt in omvangrijke aankoopvolumes is deze coöperatie in staat een lage prijs te verkrijgen. Hoewel deze samenwerkingsverbanden voor consumenten worden voorgesteld als zijnde een meerwaarde, verdwijnt het belang van de eerste schakel uit de voedselketen op de achtergrond.

Onderstaande figuur schetst de weg dat een landbouwproduct in Vlaanderen aflegt. Deze producten doorkruisen minstens vijf verschillende schakels alvorens bij de huishoudens en consumenten terecht

te komen. Elke schakel wenst een deel van de winst waardoor de partij met de minste inspraak de minste opbrengst ervaart. Onderstaande figuur gebruikt de term 'inkoopkantoren' wat in de overheidsliteratuur als synoniem wordt gebruikt voor inkoopcoöperaties, aldus Tom Van Bogaert beleidsadviseur afdeling monitoring en studie van het Departement Landbouw en Visserij. De vijf grote inkoopkantoren (Alidis, Associated Marketing Services (AMS), Auchan/Metro/Systeme U, Coopernic, European Marketing Distribution (EMD)) bestaan elk uit verschillende internationale supermarkten en kennen op die manier een sterke concentratie. De marges binnen de voedselketen zijn het laagst bij het begin van de keten waar de landbouwers zich situeren. De oorzaak daarvoor is het eerder aangegeven verschil van marktform. Landbouwers zijn operatief binnen een marktform van volledige mededinging. Daartegenover staan de supermarktketens die optreden binnen een oligopolie. Deze marktform kenmerkt zich door een grote prijszettingmacht binnen de voedselketen waardoor de marges voor deze speler beduidend hoger liggen. Dit zorgt voor een onevenredige verdeling van de marktmacht ten koste van Belgische landbouwers.

Figuur 30. De voedselketen in Vlaanderen in 2014 (Platteau, 2016).

Figuur 31 geeft in het algemeen de verschillende stappen weer dat voedsel aflegt van productie tot consumptie.

Figuur 31. Algemeen verloop van voedsel gaande van productie tot consumptie (Barrez, 2007, p. 96).

Er zijn vier trends merkbaar met betrekking tot het verloop van de voedselketen. Eerst en vooral in het kader van verlenging. Zoals eerder besproken in hoofdstuk 1 bestond landbouw tot het midden van 19^e eeuw voornamelijk uit zelfvoorziening. Commercialisatie van landbouwproducten gebeurde in beperkte mate. Doorheen de tijd ontstonden groothandelaars, winkels en verschillende andere partijen die tijdens de daaropvolgende eeuwen de voedselketen opvallend uitbouwden. De weg die voedsel aflegt van het veld tot op het bord bestaat inmiddels uit een lange keten. De output van de ene schakel in de keten doet dienst als input voor de daaropvolgende schakel enzovoort. Innovatie speelt hierbij een belangrijke rol. Door vooruitgang met betrekking tot communicatie, transport en bewaar technieken is het mogelijk de houdbaarheid van voedsel te verlengen. Daardoor wordt het mogelijk voor producten om verschillende schakels in de keten te doorkruisen op zowel nationaal als internationaal niveau.

Daarnaast werken de schakels binnen de voedselketen steeds meer gespecialiseerd. Aansluitend ervaren deze schakels een grotere complexiteit dan vroeger. Naast de vereiste kennis moeten producenten van voedingsmiddelen op de hoogte zijn van wetgeving rond hygiëne, voedselveiligheid en technologie waaronder automatisering. Daarbij is het niet alleen de overheid die zulke regels voorschrijft. Afnemers voeren elk hun eigen politiek met de bijhorende regels. Deze restricties zetten producenten aan tot meer specialisatie (Keulemans, et al., 2015).

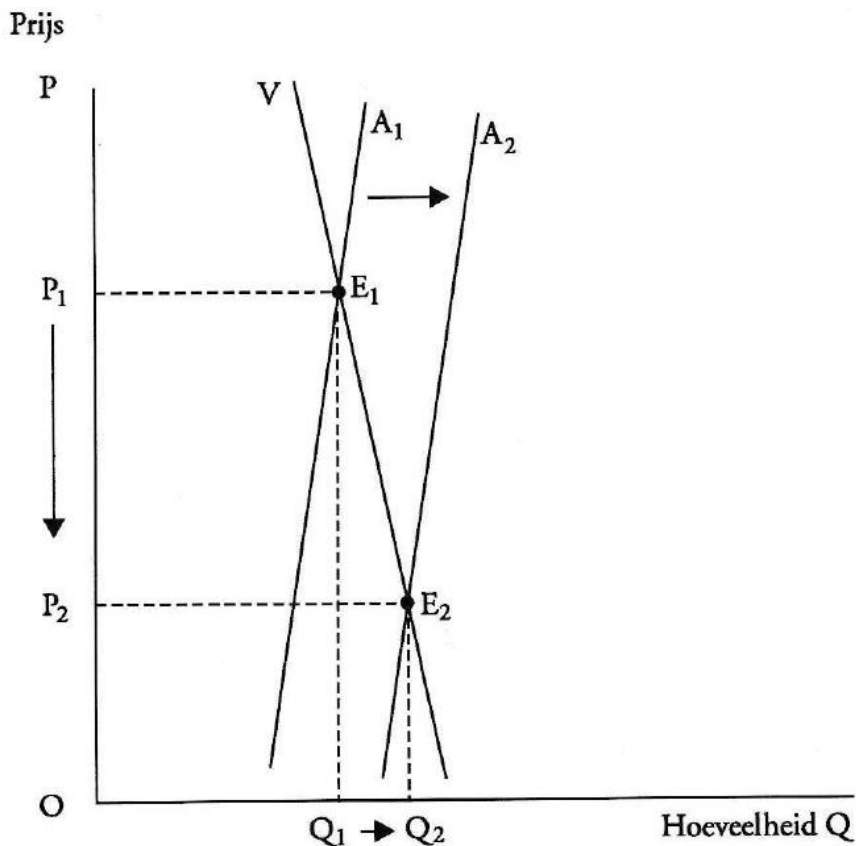
De derde trend die binnen de voedselketen merkbaar is, heeft betrekking tot verwevenheid en afhankelijkheid. De verschillende schakels in de keten groeien steeds meer naar elkaar toe waardoor de onderlinge betrokkenheid toeneemt. Dit komt omdat een schakel niet op zichzelf functioneert. Allemaal zijn ze op elkaar afgestemd. Transparante communicatie die duidelijke afspraken vastlegt, is daarvoor onontbeerlijk. Een voorbeeld daarvan is terug te vinden in de samenwerking tussen landbouwproducenten van groenten en voedingsfabrieken. De afnemende partij stimuleerde, bij de opkomst van conserven, haar producenten om de productie te verhogen en de teelt- en oogstperiode zo veel mogelijk te verlengen. Op die manier kan de fabrikant het productieproces verzekeren en de noden van de eindconsumenten invullen (Keulemans, et al., 2015).

Tot slot heeft de vierde trend binnen de voedselketen alles te maken met de waarneembare machtswissel. Het is niet langer zo dat landbouwers zelf bepalen welke producten ze produceren en op welke teeltwijze. De autonomie die landbouwers toen genoten was meer aanschouwelijk dan de laatste decennia. De machtswissel van producent naar o.a. supermarkt en multinational zorgde ervoor dat landbouwers op zoek gingen naar verschillende alternatieven om binnen of buiten de keten meer macht te bekomen. Binnen de keten hebben deze oplossingen betrekking tot o.a. coöperaties. Buiten de keten proberen landbouwers hun autonomie terug te verdienen door de stimulering van lokale consumptie (Keulemans, et al., 2015).

5.3 Prijsvorming

Dirk Barrez, auteur, journalist en reportage maker van o.a. Panorama en Terzake, publiceerde in 2007 het boek 'Koe 80 heeft een probleem'. Dit werk bespreekt de relatie tussen boer, consument, agro-industrie en grootdistributie. Barrez kaart in zijn boek de bijzonderheid aan die landbouwproducten kenmerkt. Net als het merendeel van de economie komen de prijzen van deze producten tot stand op de markt waar vraag en aanbod tegenover elkaar staan. Landbouw kan echter niet vergeleken worden met bijvoorbeeld de auto-industrie. Zo stijgen de prijzen van landbouwproducten wanneer de opbrengst van de oogst beperkt is. Daartegenover staat een daling van de prijzen bij een overproductie. Gezien de prijselasticiteit van landbouwproducten is het echter niet zo dat wanneer aardappelen goedkoop zijn we er meer van zullen consumeren. Omgekeerd geldt eveneens wanneer de prijs stijgt, is het niet zo dat consumenten compleet zonder dit voedingsmiddel kunnen. Door de lange aard van het productieproces, is de inelasticiteit hoog. Daarnaast zijn landbouwproducten afhankelijk van de natuur wat betekent dat er niet, zoals bij industriële producten, een productiestop of -vermeerdering kan worden ingelast.

Veel landbouwbedrijven kiezen voor ingrijpende innovaties die leiden tot schaalvergroting om op die manier invloed te kunnen uitoefenen op de prijsvorming. In het algemeen hebben deze productieverbeteringen tot gevolg dat de kosten voor landbouwproductie afnemen. De innovatoren die als pioniers de innovatie toepassen genieten op korte termijn van de additionele winst (Mathijs & Relaes, 2012). Andere landbouwbedrijven moeten noodgedwongen volgen om niet uit de markt geprijsd te worden. Professor Erik Mathijs geeft met onderstaande figuur weer wat er dan gebeurt met de interactie tussen de vraag en het aanbod. Door de vooruitgang met betrekking tot productie, stijgt het aanbod waardoor de curve naar rechts verschuift (van A_1 naar A_2). De vraag naar voedsel neemt echter niet met dezelfde mate toe gezien de bevolking in de Westerse wereld niet evenredig toeneemt. Dit heeft als gevolg dat de prijs daalt (van P_1 naar P_2). Door de hoge prijsinelasticiteit kent het prijseffect een grotere impact dan het hoeveelheidseffect. Volgens Mathijs moet de kostendaling van innovatie hoog genoeg zijn om deze druk op het inkomen te kunnen opvangen. Bedrijven die laat of niet innoveren, proberen een andere sector binnen landbouw aan te boren of zeggen de sector voorgoed vaarwel. De vrijgekomen percelen landbouwgrond worden bijgevolg opgekocht door grote landbouwbedrijven die verder wensen uit te breiden. Mathijs noemt dit fenomeen de 'tredmolen' waarbij diezelfde bedrijven permanent in innovatie investeren met als doel steeds kostenverlagend te kunnen produceren. Bijgevolg blijven deze landbouwbedrijven vergroten.

Figuur 32. Het effect van innovatie op de prijs bij een constante vraag (Mathijs & Relaes, 2012, p. 43).

Landbouwbedrijven worden bijgevolg onrechtstreeks verplicht om te innoveren en te vergroten. Een druk op de prijzen is echter niet weg te denken. Daarom is innovatie met betrekking tot andere raakvlakken noodzakelijk. Het vorige hoofdstuk besprak reeds de veelzijdigheid van innovatie. Landbouwers proberen via allerlei alternatieven enerzijds hun inkomen te stabiliseren en anderzijds hun marktmacht deels terug te winnen.

5.4 Alternatieven tot een stabiel landbouwincome

Voor landbouwers is het niet evident een duurzaam concurrentieel voordeel te bekomen. Om dit te kunnen realiseren is het essentieel om klantgericht te produceren. Productdifferentiatie en marktsegmentatie zijn twee belangrijke componenten om dit duurzaam concurrentieel voordeel te bekomen. Uit de voedselketen (figuur 30) blijkt dat de afstand tussen de landbouwer en de consument groot is. Dit bemoeilijkt de toepassing van marktsegmentatie. Productgerichte voorkeuren van consumenten zijn voor landbouwers ongekend. Een aantal voorbeelden van trends zijn o.a. de opkomst van het ethisch bewust consumeren waardoor biologische voeding en dierenwelzijn aan belang winnen. Sommige consumenten verlangen meer informatie rond voedselveiligheid en kiezen daarom vaker lokale handel. Dit wijst op een verschuiving in het consumptiepatroon wat productdifferentiatie cruciaal maakt. Professor agro-marketing Xavier Gellynck aan de Universiteit Gent kaart eveneens dit probleem rond marktinzicht aan. *“Marktgericht werken betekent dat je jezelf enkele vragen stelt: welke waarde creëer ik? Voor wie? En welke prijs wil mijn afnemer daarvoor betalen? Het absolute summum van marktgericht denken is het identificeren van noden en behoeftes waarvan diegene bij wie je dat product wil afleveren niet beseft dat die noden en behoeftes bestaan. Dat is natuurlijk de kip met de gouden eieren. Van een smartphone dachten we enkele jaren geleden ook niet dat we zo’n toestel nodig hadden, maar vandaag heeft iedereen er eentje. Tussen dat droomscenario en wat wij vandaag doen, ligt een heel spectrum aan mogelijkheden. Enig inzicht is alleszins vereist: als ik een varken lever aan*

een slachthuis, dan is het toch niet meer dan normaal dat ik ook het businessmodel achter dat slachthuis begrijp? De volgende vraag die je je dan moet stellen: hoe maak ik mij onmisbaar in dat businessmodel? Dan pas creëer je een duurzame waarde, en dat is de essentie van ondernemen.” (Gellynck, 2015). Met andere woorden het is voor landbouwers noodzakelijk de leefwereld van consumenten te kennen. Eerst en vooral moeten producenten zicht hebben op de behoeften van de eindconsument en op basis daarvan hun productie aanpassen naar voorkeuren en volume. Volgens professor Gellynck moeten landbouwers hun manier van werken over een andere boeg gooien. Zij vertrekken grotendeels van de idee dat een stal gevuld met kwaliteitsvol vee dat met zorg is grootgebracht finaal allemaal verkocht wordt. Volgens Gellynck is dit een onverstandige manier van aanpakken en vergeet de producent de consument en zijn veranderde consumptiepatroon met bijhorende behoeften centraal te stellen (Gellynck, 2015).

De literatuur verwijst geregeld naar schaalvergroting als oplossing voor het inkomensdebat van landbouwers en bijgevolg het tekort aan inspraak binnen de keten. Volgens professor Guido Van Huylenbroeck, oud-decaan van de faculteit Bio-ingenieurswetenschappen aan de Universiteit Gent, wordt het verhaal rond schaalvergroting te kort door de bocht benaderd. Hij stelt dat groei in de landbouw niet mag worden gelijkgesteld met schaalvergroting. Schaalvergroting is volgens Van Huylenbroeck maar één groeimogelijkheid. Alternatieven als verticale integratie, differentiatie, samenwerking in de keten en innovatie vormen eveneens groeimethoden voor de Belgische landbouw (Van Huylenbroeck, 2016).

Zowel Gellynck als Van Huylenbroeck verleggen de focus van schaalvergroting naar het leveren van toegevoegde waarde. Volgens hen moeten beleidsmakers zich concentreren op een manier waarmee Belgische landbouwers toegevoegde waarde kunnen verwezenlijken in een steeds meer globaliserende markt. François Huyghe bevestigt eveneens dat hij meer gelooft in investering in de keten dan in ondersteuning van landbouwbedrijven door middel van premies.

5.4.1 Verticale integratie

De eerder besproken voedselketen bestaat uit een aaneenschakeling van verschillende actoren die de voedselketen vervolledigen. De opeenvolging van al deze partijen wordt voorgesteld als een keten waarbij de verbruiker, de eindconsument, aan de top staat. Binnen landbouw zijn er twee vormen van samenwerking binnen de keten te onderscheiden namelijk horizontale en verticale samenwerking (Keulemans, et al., 2015). De eerste vorm heeft betrekking tot een partnerschap binnen één en dezelfde schakel van de voedselketen. In de praktijk vertaalt zich dit bijvoorbeeld door een samenwerking tussen de producenten, landbouwers, onderling. De tweede samenwerkingsvorm, verticaal, bestaat uit een samenvoeging van twee of meerdere schakels uit de keten. Wanneer ondernemingen groeien en daarbij op termijn meerdere schakels van de voedselketen tot hun verantwoordelijkheid laten behoren, doen zij aan verticale integratie. Dit wil zeggen dat eenzelfde organisatie de eigenaar is en bijgevolg het volledige productieproces coördineert (Mathijs & Relaes, 2012). Verticale integratie kan verschillende vormen aannemen. Meestal gebeurt dit via het gebruik van contracten. Veel landbouwers maken gebruik van afzetcontracten waarbij zij zich verbinden met de betrokken afnemer. Dit gebeurt via een vooraf afgesproken prijs, hoeveelheid en kwaliteit. Dit soort contract stelt producenten in staat hun risico op termijn te spreiden. Daarnaast beschikken deze afnemers, die de contracten aanbieden, over meer marktinzicht dan de producenten zelf (Mathijs & Relaes, 2012). Op die manier kan het probleem rond marktinzicht afnemen door een transparante communicatie tussen beide partijen.

Deze verticale integratie kan zowel voor- als achterwaarts plaatsvinden. Achterwaartse verticale integratie betekent dat een organisatie schakels in de voedselketen overneemt die deel uitmaken van een vorige fase. Een voorbeeld van zulke integratie is o.a. de leverancier van veevoeders. Voorwaartse verticale integratie wil zeggen dat landbouwers zelf initiatief nemen. In de praktijk vertaalt zich dat in samenwerkingen zoals coöperaties.

5.4.2 Lokale landbouwconsumptie

Vorig hoofdstuk besprak in beperkte mate reeds het principe van korte keten. Concreet gezien neemt de afstand tussen landbouwer en consument af en schakelt het de tussenliggende partijen uit. Aangezien de keten op deze manier verkort, krijgt dit gegeven de naam korte keten. Professor Mathijs plaatst korte keten eveneens onder de noemer verticale integratie. In plaats van te focussen op grootschalige ketens, schakelen de betrokken landbouwers hier over op een korte keten die producent en consument gerelateerd te werk gaat (Mathijs & Relaes, 2012). Korte keten vormt voor landbouwers een potentiële verbreding van hun landbouwexploitatie en een extra inkomen. Dit alternatieve verkoopkanaal stelt hen in staat dichtbij de eindconsument te staan. Geertrui Cazaux maakte in 2010 in opdracht van het Departement Landbouw en Visserij een overzicht van korte keten initiatieven. De voordelen zijn zowel economisch, ecologisch als sociaal (Cazaux, 2010). Economisch hebben de voordelen voornamelijk betrekking op een ondersteuning van de plaatselijke economie. Daarnaast geeft het kleine landbouwbedrijven een opportuniteit om zich te onderscheiden van de grote spelers uit de sector. Tot slot zorgt transparantie tussen de producent en de consument voor een eerlijke prijs. Ecologisch zorgt korte keten voor een afname van het energieverbruik. Door een vermindering van de transport, de bewerking en het verpakkingsafval is deze manier van consumeren ecologisch verantwoord. Daarnaast is het voedsel veiliger en gezonder door de strenge milieucriteria waar producenten aan moeten voldoen. Het laatste en absoluut niet te verwaarlozen aspect heeft betrekking tot de sociale dimensie van regionale consumptie. Het geeft landbouwers opnieuw de kans om enerzijds hun imago te verbeteren en anderzijds het verlies aan trots en respect voor de landbouwsector terug te vinden. De vertrouwensrelatie en het directe contact zorgt ervoor dat consumenten weten wat ze eten en producenten toegewijd en met de nodige zorg aan de behoeften voldoen.

Korte keten kan verschillende vormen aannemen. Hoofdstuk drie haalde deze reeds kort aan. De bekendste vorm is terug te vinden onder hoeveerverkoop. Landbouwers bieden daarbij hun, al dan niet verwerkt product, rechtstreeks aan de consumenten aan. Voorbeelden van onverwerkte producten zijn aardappelen, eieren en asperges. Schepijs, pudding en yoghurt maken deel uit van de reeds verwerkte producten.

Daarnaast is er de boerenmarkt die reeds jaar en dag gekend is. Aanbieders verkopen via directe verkoop hun producten aan de bezoekers. Een bekend voorbeeld is wekelijks terug te vinden in het Brusselse Dilbeek. Daar organiseren producenten sinds 1982 zelf de markt. Hun motto is duidelijk: 'kwaliteitsvolle en dagverse producten rechtstreeks van boer naar consument' (De Clerq, sd). Verschillende landbouwers zijn daarnaast om een andere reden aanwezig op een boerenmarkt. Zo kennen meerdere landbouwproducten zeldzame rassen of streekproducten waar de grote retailers geen of nauwelijks interesse voor tonen omdat juist de klassieke rassen veel promotie kennen. Deze authenticiteit en diversiteit aan producten overtuigt veel consumenten om te kiezen voor een lokale boerenmarkt.

Daarnaast bestaan er zelfplukbedrijven waar consumenten, op een al dan niet deels afgespannen perceel, zelf kiezen welk fruit of groenten zij verkiezen. Het principe is zeer transparant. Wat je plukt, betaal je. Een Belgisch voorbeeld van zo'n zelfplukbedrijf is terug te vinden in het Antwerpse Wiekevorst waar consumenten op het landbouwbedrijf Plukhof vers biologisch fruit kunnen plukken (Plukhof, 2017).

Automaten kennen de laatste jaren ook hun intrede in de landbouwsector. Het principe is het zelfde zoals de klassieke broodautomaat, maar de infrastructuur moet wel aangepast zijn aan het type product. Zo zijn er in België automaten met zuivelproducten, fruit, groenten en aardappelen te vinden (Recht van bij de boer, 2017).

Aan creativiteit geen gebrek door de introductie van groenten- en fruitabbonnementen en de voedselteams. Landbouwers vullen individueel of in samenwerking met andere collega's uit de sector een pakket met een breed assortiment aan landbouwproducten. Consumenten halen met hun abonnement het door hen bestelde pakket op aan een erkend afhaalpunt. Deze verdeelpunten vinden o.a. plaats in een natuurwinkel of een wereldwinkel. Naast een fysiek afhaalpunt maken voedselteams het mogelijk via een webwinkel aan lokale verkoop te doen. Voedselteams bestaan gemiddeld uit 20 gezinnen uit dezelfde regio die elk toegang hebben tot de webwinkel. Via het digitale platform komen ze in contact met de producenten, de landbouwers die hun producten daar aanbieden. Het team beschikt over een gemeenschappelijke rekening waar elk gezin maandelijks haar bedrag op stort. Het bestelde voedsel wordt geleverd bij één van de leden van het voedselteam (Recht van bij de boer, 2017).

Tot slot is het mogelijk individueel online een bestelling te plaatsen en deze wekelijks af te halen op de zogenaamde 'buurderij' die vergelijkbaar is met een boerenmarkt. Op deze plek ontmoeten consumenten en producenten elkaar. Een voorbeeld van zulke buurderij is net voorbij de taalgrens terug te vinden in het Waalse Ath. Daar zijn 18 lokale producenten met hun producten aanwezig. Het betreft hier zowel zuivelproducten, groenten, fruit, vlees, wijn als bier. Allemaal geproduceerd op gemiddeld 24 kilometer van de buurderij (Boeren en Buren, 2017).

Kortom korte keten biedt veel potentieel voor de lokale landbouwer. Hij kan met veel toewijding zijn beroep op een duurzame manier uitoefenen en ontvangt een eerlijke prijs voor zijn product. Niet te vergeten hij kent zijn klant en diens behoeften. Lokale verkoop is uiteraard moeilijk te realiseren als het gaat om een bulkproduct zoals graan. Het gegeven is eenvoudiger in te vullen wanneer het gaat om een vraagproduct. Volgens onderzoek, uitgevoerd in opdracht van de KU Leuven, vormt dit een additionele reden om in het vooruitzicht regelmatig de focus te verschuiven naar vraagproducten die zonder subsidies hun rendement uit de markt kunnen halen (KU Leuven, 2015). Bijgevolg volgt een confrontatie tussen de markt en de landbouwer. Deze laatste zal meer markt- en maatschappijgericht moeten denken.

Uit bovenstaande uiteenzetting valt af te leiden dat de verbreding van de landbouwsector leidt tot verschillende mogelijkheden betreffende de toekomstvisie. Volgend en laatste hoofdstuk behandelt de toekomstvisie van de Belgische landbouwsector binnen een Europese context.

6 Hoofdstuk 6: Toekomstbeeld Belgische landbouwsector

Dit hoofdstuk schetst a.d.h.v. een synthese een toekomstbeeld van de Belgische landbouwsector. Een terugblik naar voorgaande hoofdstukken en het interview met François Huyghe, vormen de basis van deze toekomstvisie. Volgens Geert Gielens, hoofdeconoom bij Belfius, bestaat de kans dat sectoren uit onze nationale economie kunnen verdwijnen (Gielens, 2016). Dit ten gevolge van de intrede van het CETA akkoord dat internationale handel tussen Canada en Europa vergemakkelijkt. Dit hoofdstuk zal nagaan of deze stelling al dan niet realistisch is. Zal landbouw op lange termijn oplossingen vinden om een duurzaam bestaan te garanderen binnen een economisch, ecologisch en ethisch kader? Eerst en vooral bespreekt dit hoofdstuk enkele fundamentele oplossingen voor landbouw in de Europese Unie. Tot slot volgen enkele raakvlakken en leerpunten met de Nederlandse en Franse landbouw.

6.1 Toekomstvisie duurzame Europese landbouw

Een terecht besluit uit deze masterproef is dat landbouw een kwetsbare sector is. Uit hoofdstuk vijf blijkt dat de supermarktketens, die binnen de voedselketen de belangrijkste afnemers zijn van landbouwproducten, een toenemende concurrentiedruk ervaren. Dit vertaalt zich voor de producenten, de betrokken landbouwers, in een toenemende druk op de voedselprijzen aangezien zij binnen de voedselketen een zwakke machtspositie vertonen.

Naast het gebrek aan marktmacht zorgen andere factoren waaronder de wereldmarkt, een veranderend consumptiepatroon en het klimaat ervoor dat de sector een weg moet banen naar een duurzaam voortbestaan. Daarom vindt sinds 2008 jaarlijks het Forum for the Future of Agriculture of kortweg FFA plaats. Dit forum bestaat uit verschillende bedrijfsleiders, beleidsmakers, onderzoekers, activisten en landbouwers die met elkaar in discussie gaan vanuit een Europees perspectief (Landbouwleven, 2017). Elk jaar plaatst het evenement een, op dat moment zijnde, relevant onderwerp centraal. Op 28 maart 2017 vond hiervan de tiende editie plaats in Brussel. Deze bijeenkomst werd dit jaar bestempeld met de titel 'Tijd voor oplossingen'. Deze oplossingen hebben in de eerste plaats betrekking tot het grote klimaatdebat waarin landbouw vaak met de vinger wordt gewezen.

Volgens de voorzitter en Sloveens politicus Janez Potocnik heeft Europa de middelen, de vaardigheden en de kennis om het tij te doen keren en de sector een duurzaam bestaan te verzekeren. Hij stelt dat op één generatie tijd de wereldbevolking met meer mensen zal toenemen dan er een eeuw geleden in totaal waren. Velen onder hen kennen daarbij een verandering van armoede naar een gemiddeld consumptiepatroon. De natuur en bijgevolg de landbouwsector zijn sterk onderhevig aan deze expansie. Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid moet volgens Potocnik gekoppeld worden aan een aantal van de 17 duurzame ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties of kortweg VN. Hieronder staan negen van deze doelstellingen opgesomd. Deze zijn met betrekking tot landbouw van het grootste belang.

Geen armoede meer

Geen honger meer

Goede gezondheid

Duurzame en betaalbare energievoorziening

Goede werkgelegenheid en economische groei

Verantwoord gebruik van hulpbronnen

Klimaatmaatregelen

Duurzaam landgebruik

Samenwerkingsverbanden in het kader van duurzame ontwikkelingsdoelstellingen

(United Nations, 2015)

Vanuit de landbouwsector plaatst het Forum for the Future of Agriculture vier oplossingen, relevant voor Europese landen, centraal. Elk van hen toetst landbouw vanuit een ander perspectief en een andere betrokken partij af. Eerst en vooral kaarten onderzoekers het belang van technologie aan. Vervolgens steunen verschillende beleidsmakers een adaptatie van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Daarnaast komen de landbouwers zelf aan bod met hun eigen methoden en middelen om de duurzame doelstellingen na te streven. Economisten snijden tot slot het begrip circulaire economie aan.

6.1.1 Technologie en innovatie

Uit hoofdstuk vier blijkt dat landbouw net als andere sectoren onderhevig is aan vooruitgang en bijgevolg aan innovatie. Landbouwers zijn onrechtstreeks verplicht te innoveren. Daarvoor bestaan vier essentiële oorzaken. Innovatie stelt landbouwers in staat zich te onderscheiden van de concurrentie; aan de toenemende wereldbevolking en bijgevolg aan de toenemende vraag naar landbouwproducten te kunnen voldoen, de steeds strengere milieurestricties in te vullen en om aan de verschillende vereisten van internationale handelspartners tegemoet te komen.

Volgens Kofi Annan, Ghanees diplomaat en ex-secretaris-generaal van de Verenigde Naties, hebben kleinschalige landbouwers toegang tot moderne technologieën en innovatie nodig. Zij vormen immers een grote groep die meer dan de helft van het voedsel wereldwijd produceren. Landbouwleven refereert hier eveneens naar het voorbeeld aangehaald in hoofdstuk vier. Aardappelteler Van Den Borne investeert in vooruitstrevende technologie die de realisatie van precisielandbouw mogelijk maakt. Uiteraard schrikt een implementatie en investering van zulk niveau landbouwers af, maar volgens Annan is het enkel duur omdat het nog niet gangbaar is binnen de sector. Daarom is investeren in innovatie broodnodig.

Aansluitend blijkt uit hoofdstuk twee dat de intrede van Genetisch Gemodificeerde Organismen of kortweg GGO's binnen de Europese grenzen voor de nodige discussie zorgt. Voornamelijk de vrijwaring van de voedselkwaliteit voor de Europese bevolking creëert hier besluiteloosheid. De Verenigde Staten, Argentinië en Brazilië vertegenwoordigen samen de hoogste productie van GGO-gewassen. De Europese productie in het kader van GGO's is in dit wereldwijde aandeel verwaarloosbaar. Dit kan de competitiviteit van de Europese landbouw op lange termijn in gedrang brengen.

6.1.2 Adaptatie van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Hoofdstuk twee kadert de oprichting en de vormgeving van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Volgens Phil Hogan, Europees commissaris voor landbouw, draagt het huidige Europese beleid duurzaamheid reeds hoog in het vaandel. Dit neemt volgens hem niet weg dat er zich nog verdere werkpunten voordoen. Volgens Hogan moet het systeem rond steun voor landbouwers veranderen zonder daarbij de administratie voor de landbouwers te vermeerderen. Landbouwers verdienen een compensatie voor die aangelegenheden waar de markt hen niet voor vergoedt. Denk aan zaken zoals de bescherming van biodiversiteit en koolstofopslag in de bodem door grondgebonden landbouw. Om deze reden ijvert Hogan voor een hervorming van de rechtstreekste steun.

6.1.3 Methoden en middelen van landbouwers

Europese landbouwers zijn bereid inspanningen te leveren om op die manier de duurzame doelstellingen van de Verenigde Naties in te vullen op voorwaarde dat dit voor hun eveneens voordeel oplevert. Landbouwers zien deze inspanningen bijvoorbeeld graag ingevuld in de vorm van lange termijncontracten. Michael Prinz zu Salm-Salm is een Duitse landbouwer die eveneens spreker was op het Forum for the Future of Agriculture. Hij kaartte naast het belang van lange termijncontracten ook aan dat de landbouwers autonoom moet kunnen beslissen hoe zij de duurzame doelstellingen van de Verenigde Naties invullen. Hij haalt ook aan dat het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid door

hervorming onder een nieuwe naam door het leven moet gaan namelijk het Gemeenschappelijk Duurzaam Landbouwbeleid of kortweg GDLB in plaats van het huidige GLB. Op die manier laat de landbouwsector haar overtuigde betrokkenheid rond de klimaatproblematiek duidelijk naar voren komen voor andere, al dan niet, betrokken partijen.

6.1.4 Circulaire economie

Stahel definieert, in het Journal of science Nature, circulaire economie als *“een economie waarbij goederen die het einde van hun levensduur bereikt hebben, dienst doen als input voor andere goederen”* (Stahel, 2016). Op deze manier bereikt de economie een zogenaamde ‘closing loop’. Een gesloten kringloop die terugwinning centraal plaatst. De landbouwsector kan eveneens haar steentje bijdragen binnen dit economisch perspectief. Ellen MacArthur, voormalig Brits zeilster, maakte eveneens deel uit van de sprekers op het Forum for the Future of Agriculture. Als gevolg van haar betrokkenheid en ervaring met de natuur, richtte ze een stichting op die zich inzet voor hergebruik van schaarse middelen. Haar stichting verdiept zich onder meer in het hergebruik van biomassa waar tot voordien weinig over geweten was. MacArthur lanceert een oproep om het huidige businessmodel van o.a. landbouw te hervormen ten voordele van hergebruik van materialen. Daarnaast ijvert ze voor investeringen in de opzet van een businessmodel dat steunt op een doordacht circulair systeem waardoor hergebruik eenvoudig en vanzelfsprekend wordt. Volgens MacArthur zou een circulaire economie wereldwijd 1,8 triljoen euro besparen (Landbouwleven, 2017).

6.2 Toekomstvisie duurzame Belgische landbouw

Deze vier bovenstaande fundamentele oplossingen voor de landbouwsector hebben betrekking tot alle Europese lidstaten binnen een kader van internationale handel. België maakt bijgevolg lid uit van deze groep. Wanneer er specifiek gekeken wordt naar de Belgische landbouwsector zijn er eveneens enkele kenmerkende besluiten naar de toekomst toe.

Eerder bleek dat het aantal landbouwbedrijven in België een dalende trend vertoont. Jaarlijks is er een afvloeï van twee à drie procent Belgische landbouwbedrijven. Daarnaast vinden er jaarlijks gemiddeld 150 overnames van landbouwbedrijven plaats en investeren 10 000 bedrijven permanent in innovatie. Dit zijn volgens François Huyghe de bedrijven die over 25 jaar nog steeds actief zullen zijn. Dan zal de teller op ongeveer 5 000 Belgische landbouwbedrijven staan. Bijgevolg vertegenwoordigen deze 5 000 bedrijven België met betrekking tot nationale en internationale landbouweconomie. Deze toenemende kapitaalintensiteit van de sector weerspiegelt zich eveneens in de dalende werkgelegenheid. Technologische innovatie leidt tot hoge vaste kosten waarbij de kans groter is dat deze toekomstige grote landbouwbedrijven deze kunnen dragen. Bijgevolg is het voor kleine landbouwbedrijven noodzakelijk samen te werken met coöperaties om op lange termijn de concurrentie van grote landbouwbedrijven het hoofd te kunnen bieden. Fundamenteel moeten coöperaties zich sterker profileren binnen een internationale context. Een efficiënte werking van de Belgische coöperaties die de belangen van de nationale landbouwers centraal plaatst en bijgevolg hun machtspositie versterkt, is onontbeerlijk. Een andere manier die kleine landbouwbedrijven kunnen toepassen om in de toekomst hun voortbestaan te garanderen betreft differentiatie en alternatieven tot vermarkten. Kleine bedrijven kunnen d.m.v. differentiatie, zoals biologische landbouw, de concurrentie van grote landbouwbedrijven het hoofd bieden. Deze kleine landbouwbedrijven dragen immers de kwaliteit van voedingsproducten hoog in het vaandel wat betekent dat naast het behoud van landbouwgrond ook het behoud van lokale landbouwers moet gegarandeerd worden. Dit om te vermijden dat een land afhankelijk wordt van (minder kwaliteitsvolle) import van landbouwproducten.

Volgens Huyghe is het bijgevolg beter om te investeren in de keten zelf in plaats van de landbouwers te steunen met allerhande premies. Vaak bestaat het inkomen van een landbouwersgezin voor minstens de helft uit overheidssteun. De problematiek hierrond is groot aangezien deze premies,

afkomstig van de Europese landbouwbegroting, in de volgende periode van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid met 20 tot 30 procent zullen afnemen. De oorzaak van deze afname heeft hoofdzakelijk betrekking tot de wereldpolitiek. Actuele materie rond de vluchtelingencrisis, de beleidslijn van Amerikaans president Trump met betrekking tot de Navo en de Brexit maken dat er minder middelen ter beschikking zijn voor o.a. Europese landbouw.

Daarnaast heeft België, in vergelijking met andere al dan niet Europese landen, een grote troef met betrekking tot de ligging. Hoewel Belgische landbouwers hun beroep uitoefenen in een verstedelijkte context biedt het land toch een groot voordeel op geografisch gebied. In tegenstelling tot grote naties bevinden Belgische landbouwers zich vlakbij de consument. Dit is onder meer een belangrijke oorzaak waarom alternatieven binnen de voedselketen zoals hoeveerverkoop een grote populariteit kennen in België en meer specifiek in Vlaanderen.

Daarenboven staat België bekend als kenniseconomie. Deze kennis is evenzeer terug te vinden in de nationale landbouwsector. Belgische landbouwers behoren tot de meest productieve van Europa. Niettegenstaande het beperkte landbouwareaal is de opbrengst per hectare hoog. Daarmee is de Belgische landbouwsector zeer performant. In vergelijking met Nederland en Frankrijk scoort Nederland de beste cijfers. Nederlandse landbouwers verwezenlijken de hoogste omzet per landbouwbedrijf gevolgd door België en Frankrijk.

Volgens Huyghe bezit België een sterkere economische positie met betrekking tot landbouw dan Nederland en Frankrijk. Belgische landbouwers genieten gerichte financiële steun en sterk onderbouwd advies. Frankrijk, het land dat vroeger bekend stond als landbouwstaat, kent de laatste jaren een achteruitgang. Deze teruggang vertaalt zich in de vele kleine, onverzorgde landbouwbedrijven die het land rijk is. Daarnaast vertoont het met betrekking tot handel een semi-communistische houding. De nationale Franse markt vormt voor het land het belangrijkste afzetkanaal. Ongeveer 30 procent van de totale Franse voedselconsumptie bestaat uit import (Landbouwradenetwerk, 2015). Nederland daarentegen kent een grote innovatiegolf, maar ook deze vaststelling kent kanttekeningen. Veel Nederlandse landbouwbedrijven groeien te snel op een te korte termijn. Dit zorgt ervoor dat verschillende Nederlandse landbouwers na een (korte) actieve periode hun exploitatie noodgedwongen stopzetten. België, dat zich als exportland opstelt ten aanzien van beide landen, boert in verhouding absoluut niet slecht. Het essentiële werkpunt voor Belgische landbouwers blijft innovatie. Op die manier staan ze sterk ten aanzien van andere Europese landen waaronder Nederland en Frankrijk. Daarnaast moet er op lange termijn een grote bevolkingstoename en dus vraag naar landbouwproducten ingevuld worden. Dit maakt innovatie voor Belgische landbouwers onontbeerlijk.

Uit hoofdstuk vier bleek reeds dat innovatie een brede interpretatie kent. Het stelt de landbouwbedrijven in staat hun activiteiten te verbreden en bijgevolg hun inkomen te stabiliseren. De diversiteit die de landbouwsector te bieden heeft, is vaak ongekend voor de burger. Naast innovatie met betrekking tot schaalvergroting kunnen andere alternatieven voor bepaalde bedrijfstvormen veel potentieel bieden. Zo zijn er bijvoorbeeld landbouwbedrijven die deel uit maken van de korte keten zoals eerder vermeld de hoeveerverkoop. Daarnaast zijn eveneens biologische landbouwbedrijven, zorgboerderijen, zelfplukbedrijven e.a. terug te vinden in het nationaal agrarisch landschap.

Rekening houdend met het nationale beleid in combinatie met de kennis, de ervaring en de gedrevenheid van Belgische landbouwers kan besloten worden dat de sector in België wel degelijk over een toekomstvisie beschikt. De dalende trend van het aantal landbouwbedrijven zal zich de komende jaren verderzetten, maar dat is volgens Huyghe een niet te stoppen evolutie. De productiecapaciteit en infrastructuur blijft aanwezig en vullen de nodige productie in.

Een kritische kanttekening rond het potentieel verdwijnen van de Belgische landbouw is eveneens gepast. Landbouw vormt immers het dagelijkse basiselement voor elk individu. De affiniteit tussen de

sector en de gemiddelde burger mag dan wel verdwenen zijn, maar rijk en arm, jong en oud zijn afhankelijk van de dagelijkse arbeid die een landbouwer verricht. Hoewel internationale samenwerkingen meestal een positieve connotatie opwekken, kijken veel burgers met argusogen naar het huidige politieke klimaat. Internationaal woelige omstandigheden waarbij nationalisme steeds meer op de voorgrond treedt, vormen een actueel beeld. Deze waarneming maakt dat de maatschappij de landbouwsector beter omarmt dan er van te vervreemden. Immers, *“geen toekomst zonder landbouw, geen landbouw zonder toekomst”* (Agrinfo, 2016).

6.3 Raakvlakken en leerpunten met Nederland en Frankrijk

België, Nederland en Frankrijk maken alle drie deel uit van het groter Europees geheel en vallen om die reden onder hetzelfde Europese landbouwbeleid met haar bijhorende restricties. Toch kent elk land enkele typerende kenmerken met betrekking tot landbouw die voor België kritieke leerpunten kunnen vormen. Daarnaast zijn er enkele raakvlakken die naar de toekomst toe potentieel kunnen vormen om het Europees geheel te versterken.

Een belangrijk punt waar België niet de beste resultaten scoort, is met betrekking tot onderwijs. Hoewel de hervorming van het secundair onderwijs deel uit maakt van de huidige politieke agenda, blijft het voor België belangrijk om in de toekomst te werken aan een frequente opvolging van trends binnen het onderwijs. Belgische landbouwopleidingen hebben nood aan een actualisatie voornamelijk in het kader van biologische landbouw. Het is zeer belangrijk om de huidige generatie landbouwers op jonge leeftijd kennis te laten maken met nieuwe en innovatieve aspecten binnen landbouw en vooral hoe deze te implementeren. Aangezien biologisch voedsel tot buiten de landsgrenzen heen aan populariteit wint, is het van essentieel belang de kwetsbaarheid van de sector te beperken door vroegtijdig in te grijpen. Daarnaast zijn jonge landbouwers in spe volgens Katrien Helsen, hoofd studiedienst bij accountants- en advieskantoor SBB, na hun opleiding niet voldoende opgeleid om cijfers en balansen te interpreteren. Volgens haar evolueert de landbouwsector in België met twee snelheden aangezien niet iedereen de digitale intrede om te communiceren met de overheid wil of kan implementeren (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2011). Nederlandse landbouwers behoren daarentegen tot de hoogst opgeleide van de Europese Unie. De universiteit van Wageningen is tot ver buiten de Nederlandse landsgrenzen bekend om haar onderzoek en ontwikkeling binnen landbouw (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2012). België investeerde de afgelopen jaren wel in haar onderwijsnetwerk, maar er is nog werk aan de winkel om hiervan een duurzaam competitief voordeel te maken ten aanzien van andere Europese lidstaten.

Met betrekking tot productie kent elk land haar specialisatie. Zo is de serreteelt in België minder aanwezig dan in Nederland. Daarnaast kent Frankrijk de grootste productie van granen. Dit vormt voor Belgische landbouwbedrijven een moeilijke concurrentiestrijd. België blijft de grootste Europese exporteur van diepvriesgroenten. Het brede assortiment aan Belgische fabrikanten vertegenwoordigen deze positie. Frankrijk vormt voor deze producten een belangrijke afzetmarkt. Behoudt van deze marktpositie is daarom van groot belang. Daarnaast blijkt dat binnen de nationale context elk van de drie landen een grote concentratie kleine landbouwbedrijven vertoont. De trend waarbij het aantal grote bedrijven jaarlijks toeneemt ten gevolge van stopzettingen en overnames, zorgt ervoor dat kleine landbouwbedrijven in België moeten inspelen op alternatieven. Dit kan in de praktijk neer komen op differentiatie en nieuwe manieren tot vermarkten op een landbouwbedrijf. Binnen dit hele verhaal blijft het voor België essentieel haar landbouwareaal te behouden zodat het voortbestaan van de sector gegarandeerd kan worden.

Op internationaal gebied kent Nederland een grote sterkte door middel van haar zogenaamde Landbouwrapad. Dit overheidsorgaan bestaat uit diplomatieke vertegenwoordigers die contacten leggen en op manier een breed netwerk uitbouwen met verschillende internationale overheden. België beschikt uiteraard wel over aanspreekpunten om globalisatie te stimuleren. Voorbeelden daarvan zijn VLAM,

Vlaams centrum voor Agro- en Visserijmarketing en FIT, Flanders Investment Trade. In Nederland bestaan zulke promotieorganisaties niet en zijn exporteurs op dat vlak zelf verantwoordelijk. Dit omwille van een beperkt promotiebudget. Nederland vult deze taak op een alternatieve manier in door landbouwraden. Het landbouwradenennetwerk omvat 45 internationale vestigingen waarbij gewerkt wordt vanuit Nederlandse ambassades. De vertegenwoordigers focussen zich in die betrokken landen op locaties die voor Nederlandse landbouwbedrijven potentieel bieden. Hun taken bestaan voornamelijk uit de verzameling van relevante marktinformatie en lokale wetgeving. Daarnaast onderhandelen zij rond zaken zoals handelsbelemmeringen en steunen zij de opstart van nieuwe Nederlandse agrarische projecten in het buitenland. De grote voordelen die zulke landbouwraden te bieden heeft, bestaan voornamelijk uit de kennis van de lokale markt en de nauwe samenwerking met de plaatselijke overheden (Rijksdienst voor ondernemend Nederland, 2017). Een kritische bedenking rond welke aanpak, de Belgische of de Nederlandse, het effectiefst werkt, is echter niet terug te vinden.

Daarnaast blijft het binnen een internationale context belangrijk de Belgische coöperaties sterk te profileren. Een efficiënte werking van deze producentenorganisaties waar het belang van de Belgische landbouwers centraal staat zorgt op lange termijn voor een stabiel evenwicht dat de sector zowel nationaal als internationaal ten goede komt.

Een punt waar Nederland en Frankrijk beiden aangeven te kunnen leren van België heeft betrekking tot de ondersteuning van landbouwers. Ex-diplomatiek vertegenwoordiger landbouw van de Nederlandse landbouwraden in België, Frits Thissen, geeft aan dat Nederland verschillende zaken kan leren uit het bestuur en de ondersteuning die België handhaaft (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2012). Bijvoorbeeld de oprichting van de Belgische vzw 'Boeren op een kruispunt' die landbouwers in moeilijkheden steunt. Daarnaast gaf ex-Boerenbond voorzitter Piet Vanthemsche in een interview aan dat België terecht trots mag zijn op haar landbouworganisatie Boerenbond. Franse collega's van de ex-voorzitter gaven aan aangenaam verrast te zijn door de werking ervan en vinden het een solide organisatie waar ze in Frankrijk alleen maar van kunnen dromen (Vanthemsche, 2015).

België, Nederland en Frankrijk zijn enerzijds concurrerende lidstaten van elkaar en anderzijds zijn zij onderdeel van het overkoepelende Europese geheel. Gezien de kwetsbaarheid van de sector brengt onderlinge samenwerking landbouwers soms verder dan harde concurrentie. Zo organiseert milieuorganisatie Greenpeace het zogenaamde '*FarmErasmus*' een uitwisselingsprogramma voor Europese boeren om in verschillende Europese lidstaten kennis en ervaring te delen met andere landbouwers (Greenpeace, 2017). Dit initiatief plaats ecologische duurzame landbouw centraal en stimuleert de relatie tussen de landbouwers enerzijds en anderzijds kan het een overtuigende steun vormen wanneer de betrokken landbouwers overschakeling naar zulk nieuw concept overwegen (Vlaams Infocentrum Land-en Tuinbouw, 2016).

Een ander voorbeeld waarbij verschillende internationale krachten worden gebundeld, is terug te vinden aan de Frans-Belgische grens. Daar zetten vijf onderzoekscentrums en adviesbureaus hun tanden in een optimalisatie van de rendabiliteit van melkveebedrijven. De betrokken partners zijn afkomstig uit Vlaanderen, Wallonië en Frankrijk. De verschillende adviseurs, waaronder ILVO het Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek, bezoeken samen melkveebedrijven om op die manier een onderliggende link tussen hen te vinden en advies te kunnen vergelijken. Eén van de belangrijkste aspecten binnen die rendabiliteit bestaat volgens het team uit een verbetering van de voederefficiëntie aangezien veevoeder bijna 70 procent van de werkingskosten voor een melkveebedrijf belichaamt. (Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw, 2017).

Conclusie

De uiteenzetting van de Belgische landbouwsector binnen een nationaal en internationaal kader brengt enkele sterktes en zwaktes binnen de sector naar voren. De sector heeft te kampen met verschillende tastbare en ontastbare invloeden die de totstandkoming van stabiliteit in deze economische tak bemoeilijken. Deze masterproef gaat van start met een longitudinale cijfermatige evolutie binnen de sector. Deze schetste de landbouwsector vanuit verschillende economische invalshoeken. Doorheen de geschiedenis kende de sector een volatiel verloop gaande van de succesvolle periode zogenaamd de New husbandry tot de bittere vaststelling van overlevingslandbouw. Vandaag telt België ongeveer 37 000 landbouwbedrijven die in totaal 1 307 900 hectare landbouwoppervlakte bewerken. Naast een daling van het aantal landbouwbedrijven kent de werkgelegenheid doorheen de jaren eveneens een sterke afname. Deze vaststelling belicht twee evoluties. Enerzijds vindt er een daling van de werkgelegenheid plaats o.w.v. de daling van de winstmarges, maar anderzijds kent deze daling haar oorzaak door de toename van de kapitaalintensiteit. Deze daling van de winstmarges is een cruciale kwetsbaarheid voor landbouwers. Ze kent haar oorzaken in het volatiele verloop van het aanbod dat sterk afhankelijk is van het klimaat, de verschillende karakteristieken van de vraagzijde en het internationaal woelige klimaat waarvan het Russische embargo een belangrijk voorbeeld vormt. Daarnaast heeft het gebrek aan marktmacht hier een grote invloed op.

Met betrekking tot uitvoer doet de sector het beter. Hier is landbouw voor 5,9 procent van de Belgische uitvoer verantwoordelijk. Daarbij maken Nederland en Frankrijk deel uit van de belangrijkste Europese handelspartners voor België. De sector blijft nagenoeg onderhevig aan o.a. het volatiel verloop van de consumentenmarkt en de veranderende vraag naar voedingsproducten. Die consumentenmarkt bestaat uiteraard niet enkel uit Belgen. België is, als lidstaat van de Europese Unie, onderworpen aan de internationale handelscontracten die Europa goedkeurt. Deze handelsverdragen, waarvan CETA de meest recente vormt, kennen zowel voor- als nadelen voor de betrokken partijen en sectoren. De Wereldhandelsorganisatie kijkt erop toe dat de fundamentele rond de verwerping van alle tarifaire en niet tarifaire handelsbelemmeringen bij de verschillende leden tot stand komen. Het Russische handelsembargo blijft daarom een harde noot om te kraken. Belgische landbouwers ervaren een grote invloed van het verbod. Daarom is het voor hen noodzakelijk om via de verschillende landbouworganisaties die ons land rijk is nieuwe marktopportunities aan te boren. België focust zich o.a. in samenwerking met het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (FAVV), op talrijke marktopeningsdossiers. De afzet van Belgische landbouwproducten op de Braziliaanse en Chinese markt vormen succesresultaten van deze inspanning. Uiteraard brengt deze internationale openheid ook een toenemende concurrentie met zich mee.

Eén van de essentiële bouwstenen om als Belgisch landbouwbedrijf een competitieve positie te kunnen innemen, heeft betrekking tot de implementatie van innovatie. De kapitaalintensiteit van de landbouwsector leidt tot hoge vaste kosten die op lange termijn zorgen voor een kostenbesparende werking door schaalvoordelen te genereren. Kleine landbouwbedrijven beschikken niet over voldoende draagvlak voor deze investeringen. Naast de vereisten in het kader van internationale handel is innovatie eveneens belangrijk om een draagvlak te creëren voor de toenemende wereldbevolking, het aangroeiend belang rond het aspect milieu en de veranderende consumentenverlangens. Deze laatste heeft o.a. betrekking tot de ontwikkeling van biologische landbouw. Deze productiewijze wint bij consumenten elk jaar aan belang. Belgische landbouwers staan er echter, vaak omwille van een gebrek aan vorming, waarschijnlijk tegenover. Nederlanders behoren tot de hoogst opgeleide landbouwers van de Europese Unie en actualiseren hun onderwijsaanbod nauwgezet. De hervorming van het onderwijsaanbod voor Belgische landbouwers in spe vormt daarom een cruciaal werkpunt. Fundamenteel blijft het voor beleidsorganen belangrijk de trends en ontwikkelingen binnen onderwijs op te volgen en hier tijdig op in te spelen. Op die manier kan België haar positie met betrekking tot o.a. de implementatie van innovatie versterken. Dit kan zowel op nationaal als internationaal niveau van

belang zijn. Zo kan biologische landbouw voor kleine landbouwbedrijven immers een mogelijkheid vormen zich te differentiëren van grote landbouwbedrijven en op die manier een nichemarkt aan te spreken. Daarnaast kunnen zij zich beroepen op nieuwe manieren tot vermarkten. Dit kan het voortbestaan van kleine landbouwbedrijven garanderen.

Het begrip innovatie kent verschillende invalshoeken. Zo heeft het ook betrekking tot de nieuwe vormen van vermarkten. Deze moeten landbouwers in staat stellen het tekort aan marktmacht te verkleinen. In praktijk vertaalt zich dit hoofdzakelijk in de vorm van verticale integratie en specifiek de oprichting van coöperaties waarbij landbouwers individueel beschikken over een bepaald aandeel binnen de samenwerking. Op die manier wordt de agrarische stem door andere schakels in de voedselketen aanhoort. Binnen die voedselketen concentreert de marktmacht zich voornamelijk bovenaan bij de supermarktketens. Zij wensen hun concurrentiële positie op de internationale markt te versterken. Zoals eerder in het besluit aan bod kwam zorgt een beperkte marktmacht, in dit geval voor de landbouwers, voor dalende winstmarges. Coöperaties of producentenorganisaties (PO's) zijn daarom op zowel nationaal als internationaal vlak van belang voor Belgische landbouwers. Bijgevolg is het met betrekking tot globalisatie voor de Belgische landbouwcoöperaties van groot belang zich in de toekomst sterk te profileren op de internationale markt. Om de werking van coöperaties te optimaliseren, is het in de eerste plaats belangrijk de belangen van de betrokken landbouwers te benadrukken. Enkel op die manier kunnen deze landbouwers hun machtspositie versterken. Zeker wanneer zij de concurrentie moeten aangaan met grote niet-coöperatieve afnemers zoals Lactalis.

Daarnaast kiezen veel Belgische landbouwers voor verbreding in hun bedrijf. Een initiatief zoals hoeveeverkoop is daarvan het meest bekende voorbeeld. Het stelt hen in staat de, door de jaren heen gegroeide, kloof tussen de consument en de landbouwer te verkleinen en rechtstreeks op de wensen van deze consumenten in te spelen met o.a. streekproducten. Daarnaast kunnen kleine landbouwbedrijven, die de kapitaalintensiteit van de sector niet kunnen dragen, beroep doen op alternatieve samenwerkingen die leiden tot afzet. Wanneer de groei naar een groter landbouwbedrijven niet mogelijk is, zijn zij genoodzaakt samen te werken a.d.h.v. een coöperatie.

Al deze factoren vormen samen een gecompliceerd geheel waar landbouwers op zich weinig tot geen invloed op kunnen uitoefenen. Dit vertaalt zich voornamelijk in het inkomen van de betrokken beroeps categorie. Het inkomen van landbouwers is voornamelijk onderhevig aan prijsinelasticiteit van het aanbod, de onzekerheid van de productie omwille van het klimaat en tot slot de inkomensdispariteit. In combinatie met het gebrek aan marktmacht vormen deze factoren de voornaamste redenen tot instabiele inkomens binnen de sector. Binnen dit gegeven is het belangrijk de marktmacht in acht te nemen. Deze vormt een essentieel onderdeel van de oorsprong van de problematiek. Landbouw kenmerkt zich namelijk door een markt vorm van volledige mededinging. Supermarktketens, de grote afnemers van landbouwproducten, bestaan uit een oligopolistische markt vorm. Deze laatste trekken omwille van deze hoedanigheid de marktmacht naar zich toe.

De Europese Unie hecht op lange termijn voornamelijk belang aan de globale implementatie van technologie binnen landbouw. Daarnaast is een actualisatie van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid volgens Europese beleidsmakers noodzakelijk. Tot slot strijden landbouwers voor inspraak door middelen van hun eigen methoden en middelen en focussen economen op een circulaire economie. Hoe de Belgische landbouwsector er binnen 25 jaar zal uitzien, blijft deels een tast in het duister. Het huidige internationale politieke klimaat zorgt voor veel onzekerheid. Aandachtspunten waaronder het nieuwe Amerikaanse bestuur, de vluchtelingenproblematiek en de Brexit veroorzaken op lange termijn twijfel. Volgens François Huyghe zal België dan 5 000 landbouwbedrijven resterend. Om als huidig landbouwbedrijf daarvan deel uit te maken, is het volgens Huyghe noodzakelijk te investeren in innovatie op een weloverwogen manier waarbij een businessplan onontbeerlijk is. België kenmerkt zich door enkele sterke voordelen zoals haar centrale ligging en korte afstand tot de eindconsument. Daarnaast beschikken Belgische landbouwers over relevante kennis en ervaring. Het

is echter van groot belang om deze sterkte te behouden en te verbeteren door een hervorming van het landbouwonderwijs. Op die manier worden toekomstige landbouwers sterk opgeleid en beschikken zij over de nodige technische achtergrond. Een frequente en tijdige evaluatie en bijsturing van het landbouwonderwijs vormt eveneens een herwaardering van de sector en komt de concurrentiële positie van de sector internationaal ten goede.

Met betrekking tot kennisoverdracht kunnen Belgische, Nederlandse en Franse landbouwers hun expertise met elkaar delen om op die manier hun landbouwactiviteit efficiënter en effectiever te volbrengen. In dit hele verhaal scoort Frankrijk de slechtste punten. Het landbouwlandschap in dit land evolueert volgens Huyghe onvoldoende mee met de huidige innovatiegolf binnen de landbouwproductie. Wat wel opmerkelijk is binnen het Franse nationale landbouwbeleid betreft de bescherming van het behoud van eigendom van landbouwgrond. Het land probeert deze landbouwgrond en bijgevolg haar landbouwers te beschermen van de steeds vaak voorkomendere trend waarbij (vaak buitenlandse) bedrijven kwaliteitsvolle landbouwgronden opkopen. Nederlandse landbouwbedrijven groeien, in tegenstelling tot Franse, opvallend snel met als gevolg dat veel landbouwbedrijven er over de kop gaan. Volgens Huyghe beschikt België over de beste opportuniteiten voor landbouwers. Zij worden hier sterk ondersteund door enerzijds overheidssteun afkomstig van Europa en anderzijds advies en raadgeving van nationale landbouworganisaties. Daarbij vormt bescherming van de lokale landbouwer, die kwaliteitsvolle voedingsproducten hoog in het vaandel draagt, een cruciaal punt. Bovendien moeten deze overheidsorganen de promotie van de landbouwsector sterk blijven voeren. Een bijkomend aandachtspunt naar de toekomst toe blijft enerzijds dat de overheid belang moet hechten aan het behoud van eigendom van landbouwgrond en anderzijds de instandhouding van lokale landbouwers proberen garanderen. Verlies van landbouwareaal aan (buitenlandse) investeerders zou een afhankelijkheid van toenemende import kunnen betekenen van vaak minder kwaliteitsvolle producten.

Referenties

- Abboushi, S. (2014). Transatlantic Trade and Investment Partnership - Overview. *ProQuest*, 107-113.
- Agrial. (2017). *Présentation du Groupe Agrial*. Retrieved from Agrial: <http://www.agrial.com/groupe/presentation/>
- Agrinfo. (2016, mei 3). *Al twee decennia lang onafhankelijke informatiebron over landbouw*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/20-jaar-vilt---al-twee-decennia-lang-onafhankelijke-informatiebron-over-landbouw>
- Agripress. (2011, augustus 27). *Prijs van landbouwgrond met 5,2% gestegen*. Retrieved from Agripress Benelux: <http://www.agripress.be/start/artikel/452587/nl>
- Agripress. (2017, april 6). *Arbeidskosten nog altijd op één na hoogste binnen de EU*. Retrieved from Agripress: <http://www.agripress.be/start/artikel/588063/nl>
- Algemeen Boerensyndicaat. (2016). *Ook boeren aanwezig op manifestatie tegen TTIP en CETA*. Retrieved from VILT: Ook boeren aanwezig op manifestatie tegen TTIP en CETA
- Barrez, D. (2007). *Koe 80 heeft een probleem*. Berchem: Epo.
- Bel, S. (2015). *WIV Voedselconsumptiepeiling 2014-2015: Biologische voeding*. Brussel.
- Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers. (2016). *Ontwerp van algemene uitgavenbegroting*.
- Belgium.be. (2017). *Binnenlands product*. Retrieved from Belgium.be: https://www.belgium.be/nl/economie/economische_informatie/nationaal_product
- Berckmans, D. (2016, september 28). *Revolutie in de stal: meer dierenwelzijn en meer opbrengst dankzij slimme technologie*.
- Beursorganisatie Libramont. (2016, juli 15). Libramont 2016. *Landbouwleven*, p. 1.
- Bieleman. (n.d.). *Landbouw*. Retrieved from Geheugen van Drenthe: <https://www.geheugenvandrenthe.nl/landbouw>
- Bijman, J., Iliopoulos, C., Poppe, K., Gijselinckx, C., Hagedorn, K., Hanisch, M., . . . van der Sangen, G. (2012). *Support for Farmers' Cooperatives (SFC)*. Wageningen: Europese Commissie.
- Boeren en Buren. (2017). *Ath Rue Haute*. Retrieved from Boeren en Buren: <https://boerenenburen.be/nl-BE/assemblies/2652>
- Boerenbond. (2014, juni 30). *België is grootste exporteur*. Retrieved from Boerenbond: <https://www.boerenbond.be/kenniscentrum/onderwerpen/industriegroenten-voor-de-diepvriessector/belgi%C3%AB-grootste-exporteur>
- Boerenbond. (2014, augustus 21). *Rusland bant Europese producten*. Retrieved from Boerenbond: <https://www.boerenbond.be/actualiteit/rusland-bant-europese-producten>
- Boerenbond. (2015, augustus 28). *Boerenbetoging in Brussel op 7 september*. Retrieved from Boerenbond: <https://www.boerenbond.be/actualiteit/boerenbetoging-brussel-7-september>
- Boerenbond. (2016, augustus 4). *Rake klappen voor de fruitsector: 2 jaar na de Ruslandboycot*. Retrieved from Boerenbond: <https://www.boerenbond.be/kenniscentrum/onderwerpen/rake-klappen-voor-de-fruitsector-2-jaar-na-de-ruslandboycot>
- Boerenbusiness. (2015, juni 19). *Grootste stijging prijs landbouwgrond geweest*. Retrieved from Boerenbusiness: <http://www.boerenbusiness.nl/grondmarkt/artikel/10864339/grootste-stijging-prijs-landbouwgrond-geweest>

- Boerenbusiness. (2017, februari 16). *Handen af van Franse landbouwgrond*. Retrieved from Boerenbusiness: <http://www.boerenbusiness.nl/ondernemen/grond/artikel/10873433/handen-af-van-franse-landbouwgrond>
- Borsus, W. (2015, juni 9). Persbericht: Willy Borsus ondertekent in China een memorandum om de export van Belgisch varkensvlees te ontwikkelen.
- Borsus, W. (2017, maart 9). Er komen steeds meer exportmarkten voor landbouwproducten bij.
- Bruins, T. (2015, maart 31). Melkquotum wordt afgeschaft: bedreiging of juist een kans? - RTV Noord . (F. Stokker, Interviewer)
- Cazaux, G. (2010). *Korte keten initiatieven in Vlaanderen. Een overzicht*. Brussel: Department Landbouw en Visserij.
- Centrum Agrarische Geschiedenis. (2012). *Sicco Mansholt, baanbreker of boerenbreker?* Retrieved from Centrum Agrarische Geschiedenis: <http://www.hetvirtueleland.be/cag/exhibits/show/siccomansholt?action=print>
- Centrum Agrarische Geschiedenis. (n.d.). *Leven van het land*. Retrieved from Het Virtuele Land: http://www.hetvirtueleland.be/cag/exhibits/show/schaarse_middelen/leven_land/dutch_husbandry
- Collin, R. (2016, november 24). *Développement du bio : des objectifs à la hausse*. Retrieved from René Collin: <http://collin.cfwb.be/d-veloppement-du-bio-des-objectifs-la-hausse-0>
- Colruyt Group. (2015, augustus 6). *Colruyt Group treedt toe tot Europese strategische alliantie Alidis*. Retrieved from Colruyt Group: <https://www.colruytgroup.be/nl/nieuws/colruyt-group-treedt-toe-tot-europese-strategische-alliantie-alidis>
- Coopnet. (n.d.). *Wat is een coöperatie?* Retrieved from Coopnet: <http://coopnet.nl/wat-is-een-cooperatie/>
- Copa-Cogeca. (2017). *Copa-Cogeca: About us*. Retrieved from Copa-Cogeca: <http://www.copa-cogeca.be/CopaHistory.aspx>
- Crevits, H. (2017, april). 'Goed voorbereiden op de sector zonder algemene vorming te verliezen'. (Landbouwleven, Interviewer)
- Dalton, M. (2016). France Seeks to End U.S.-EU Trade Talks; French trade minister calls for a stop to negotiations over the Transatlantic Trade and Investment Partnership, or TTIP. *Wall Street Journal*.
- De Brucker, K. (2014). Syllabus Micro-economie. KU Leuven Faculteit Economie & Bedrijfswetenschappen.
- De Clerq, D. (n.d.). *Landbouwverbreding boerenmarkt Dilbeek*. Retrieved from Plattelands Tv: <http://www.plattelandstv.be/video/landbouwverbreding-boerenmarkt-dilbeek>
- De Mol, A. (2016). *Landbouwhistories van vroeger en nu. Een duik in de archieven van Landbouwleven*. Brussel: De Landelijke Uitgeverijen.
- De Velder, S., & De Cnuydt, I. (2011). *Economie Vandaag*. Gent: Academia Press.
- Departement Landbouw en Visserij. (2012). *Publicaties*. Retrieved from Vlaamse Overheid: <http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/rentabiliteits-en-kostprijsanalyse-granen-voor-de-korrel>
- Departement Landbouw en Visserij. (2014). *Buitenlandse handel van agrarische producten met Rusland in 2014*.

- Departement Landbouw en Visserij. (2015). *De Vlaamse Landbouwconjunctuurindex*. Retrieved from http://lv.vlaanderen.be/sites/default/files/attachments/2015_11_30_rapport_conjunctuur_najaar_2015.pdf
- Departement Landbouw en Visserij. (2016). *Rentabiliteits- en kostprijsanalyse groenten in openlucht*. Retrieved from Vlaamse Overheid: <http://lv.vlaanderen.be/nl/voorlichting-info/publicaties/studies/sectoren/rentabiliteits-en-kostprijsanalyse-groenten-openlucht>
- Departement Landbouw en Visserij. (2017). *Vergroening algemeen*. Departement Landbouw en Visserij.
- Departement Landbouw en Visserij en VLAM. (2016). *Biologische landbouw*. Brussel.
- Departement Landbouw en Visserij. (sd). *Effecten van WTO-onderhandelingsvoorstellen voor de Vlaamse landbouw*.
- DistriKempen. (2017). *DistriKempen*. Retrieved from DistriKempen: <http://www.purekempen.be/extra/distrikempen/>
- EUR-Lex. (2006, april 10). *Aspecten van de handel in goederen*. Retrieved from EUR-Lex: Access to European Union law: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=URISERV%3Ar11011>
- Europa Nu. (2015). *Afschaffing melkquota*. Retrieved from Europa Nu: https://www.europa-nu.nl/id/vht7nbdii8qv/afschaffing_melkquota
- Europa Nu. (2015). *Biotechnologie*. Retrieved from Europa Nu: <https://www.europa-nu.nl/id/vhish9rwahjc/biotechnologie>
- European Commission. (2009). *The 2008 CAP "Health Check"*. Retrieved from European Commission: https://ec.europa.eu/agriculture/cap-history/health-check_nl
- European Commission. (2016, december 16). *Over het TTIP – basisinformatie, voordelen en bezorgdheid*. Retrieved from European Commission: http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ttip/about-ttip/questions-and-answers/index_nl.htm
- European Commission. (2016, juli 14). *Persbericht: Jaarverslag 2015 over de handel in landbouwproducten en voedingsmiddelen: EU grootste exporteur ter wereld*. Retrieved from European Commission: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2525_nl.htm
- European Commission. (2017, februari 15). *Persbericht: Europese Commissie verheugd over steun Europees Parlement voor handelsovereenkomst met Canada*. Retrieved from European Commission: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-270_nl.htm
- European Commission. (n.d.). *Producing organic*. Retrieved from European Commission: https://ec.europa.eu/agriculture/organic/organic-farming/what-is-organic-farming/producing-organic_nl
- Europese Commissie. (2014). *De Europese Unie in het kort: Landbouw*. Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie.
- Europese Raad. (2015, april 20). *Hervorming van het gemeenschappelijk landbouwbeleid*. Retrieved from Europese Raad: <http://www.consilium.europa.eu/nl/policies/cap-reform/>
- Eurostat. (2016). *Agriculture, forestry and fishery statistics*. Luxemburg: Eurostat.
- Eurostat. (n.d.). *Glossary: Standard output (SO)*. Retrieved from Eurostat: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Standard_output_\(SO\)](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Standard_output_(SO))
- FAVV. (2015). *Activiteitenverslag*. Retrieved from Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen: <http://www.favv-afsca.be/activiteitenverslag/2015/favv/>

- FAVV. (2016, maart 7). *Genetisch gemodificeerde organisme (GGO)*. Retrieved from Federaal Agentschap voor de veiligheid van de voedselketen: <http://www.favv.be/plantaardigeproductie/plantaardigeproducten/ggo/#b>
- Fedagrim. (2017). *Mission statement*. Retrieved from Fedagrim: <http://www.fedagrim.be/nl/fedagrim/onze-werking>
- FOD Economie. (2011). *NACE-BEL Activiteitennomenclatuur*. Retrieved from FOD Economie: http://statbel.fgov.be/nl/binaries/NACE-BEL%202008_NL_tcm325-262255.pdf
- FOD Economie. (2013). *De Nationale Raad voor de Coöperatie*. Retrieved from FOD Economie: http://economie.fgov.be/nl/ondernemingen/leven_onderneming/Commissies_en_adviesorganen/Nationale_Raad_Cooperatie/#.WMqkoYVOLIU
- FOD Economie. (2013). *Kerncijfers landbouw*. Statistics Belgium.
- FOD Economie. (2015). *Kerncijfers landbouw*. Statistics Belgium.
- FOD Economie. (2016). *Effect Russische boycot op prijzen en uitvoer van een aantal landbouwproducten Situatie eerste kwartaal 2016*. Brussel.
- FOD Economie. (2016). *Kerncijfers landbouw*. Statistics Belgium.
- FOD Economie. (2016). *Kerncijfers: statistisch overzicht van België*. Statistics Belgium.
- FOD Economie. (sd). *Trans-Atlantisch Vrijhandels- en investeringsverdrag*.
- FOD Mobiliteit. (2014, juli 28). *Lijst van erkende landbouwscholen*. Retrieved from FOD Mobiliteit: https://mobilit.be/nl/Resources/publicaties/wegvervoer/pub_rijbewijs_landbouwscholen_lijs
- Ganesh, W. (n.d.). *Marktmacht*. Retrieved from Ensie: <https://www.ensie.nl/winish-ganesh/marktmacht>
- Gantois, R. (2015, januari 23). De landbouwer betaalt de rekening van de prijzenslag tussen de warenhuizen. *Knack*. Retrieved from <http://www.knack.be/nieuws/belgie/de-landbouwer-betaalt-de-rekening-van-de-prijzenslag-tussen-de-warenhuizen/article-opinion-527731.html>
- Gellynck, X. (2015, maart 9). *Vlaamse landbouw kampt met gebrek aan marktvisie*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/xavier-gellynck-ugent--vlaamse-landbouw-kampt-met-gebrek-aan-marktvisie>
- GfK. (2010). *Korte keten in België: effect van crisis uitgewerkt maar boerenmarkt blijft groeien*. Retrieved from Agripress: www.agripress.be/_STUDIOEMMA_UPLOADS/downloads/2012.doc
- Gielens, G. (2016, november 30). BSS lecture: Economic impact of CETA. KU Leuven Campus Brussel.
- Greenfield, G. (2001). What is 'Globalisation'? *ProQuest*.
- Greenpeace. (2017, januari 26). *Farmerasmus: Belgische boeren bezoeken Franse collega's*. Retrieved from Greenpeace: <http://www.greenpeace.org/belgium/nl/nieuws/landbouw/blog/farmerasmus-belgische-boeren-bezoeken-franse-/blog/58587/>
- Hendrickx, J. (2016, september). *Joke Schauvliege: "Innovatie is cruciaal voor onze land- en tuinbouwers"*. Retrieved from Mediaplanet: <http://www.duurzametoekomst.be/landbouw/joke-schauvliege-innovatie-is-cruciaal-voor-onze-land-en-tuinbouwers>
- Hinrichs, C., & Welsh, R. (2003). The effects of the industrialization of US livestock agriculture on promoting sustainable production practices. *Kluwer Academic Publishers*, 125–141.
- Huyghe, F. (2017, maart 21). Economische analyse van de Belgische landbouwsector: vergelijking met Nederland en Frankrijk. (S. De Coster, Interviewer)

- Instituut voor Landbouw en Visserij Onderzoek. (2014, februari 19). *Landbouwers en hun perceptie van risico*. Retrieved from ILVO: <http://www.ilvo.vlaanderen.be/language/nl-BE/NL/Pers-en-media/Alle-media/articleType/ArticleView/articleId/1543/Landbouwers-en-hun-perceptie-van-risico#.Vyyvqd1JnIU>
- Instituut voor Landbouw en Visserijonderzoek. (2014, november 28). *Precisielandbouw gaat verder dan enkel technologie*. Retrieved from ILVO: <http://www.ilvo.vlaanderen.be/NL/Pers-en-media/Alle-media/articleType/ArticleView/articleId/2003/Precisielandbouw-gaat-verder-dan-enkel-technologie#.WNerKYVOLIU>
- Jeffredo, J. (2015, oktober 12). *"Zelfmoord is onderschat probleem in landbouwmiddens"*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/zelfmoord-is-onderschat-probleem-in-landbouwmiddens>
- Kerr, W., & Hobbs, J. (2015). A Protectionist Bargain?: Agriculture in the European Union–Canada Trade Agreement. *Journal of World Trade* .
- Keulemans, W., T., A., Claes, J., De Tavernier, J., Geeraerd, A., Govers, G., . . . Vanpaemel, G. (2015). *Voedselproductie en voedselzekerheid: de onvolmaakte waarheid (KU Leuven)*. 1: oktober.
- Landbouwleven. (2017, april 4). FFA 2017: Hoe de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen halen? *Landbouwleven*, pp. 6-8.
- Landbouwradennetwerk. (2015, juli 7). *Landbouw staat hoog in het vaandel van Frankrijk*. Retrieved from Landbouwradennetwerk : <http://www.agroberichtenbuitenland.nl/frankrijk/landbouw-staat-hoog-in-het-vaandel-van-frankrijk/>
- Mathijs, E., & Relaes, J. (2012). *Landbouw en voedsel, verrassend actueel*. Leuven: Acco.
- Meester, G. (2013). *EU-beleid voor landbouw, voedsel en groen: Van politiek naar praktijk*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Milcobel. (n.d.). *Over ons*. Retrieved from Milcobel: <http://www.milcobel.be/over-ons/over-ons>
- Moreau, F. (2017, april). "Onze boerenstiel is een vorm van slavernij geworden". (S. Vander Donckt , Interviewer)
- Nationale Bank België. (2015). *Groei van het BBP*. Retrieved from Nationale Bank België: <https://stat.nbb.be/?lang=nl&SubSessionId=4b253c4b-d5a1-4909-8e8e-354493ebe2b8&themetreeid=8#>
- Nationale Bank van België. (2015). *Werkgelegenheid*. Retrieved from Nationale Bank van België: <http://stat.nbb.be/Index.aspx?DataSetCode=EMPLOY&lang=nl#>
- Nederlandse Omroep Stichting. (2015, oktober 11). *Fransen staan stil bij honderden zelfmoorden onder boeren*. Retrieved from NOS: <http://nos.nl/artikel/2062514-fransen-staan-stil-bij-honderden-zelfmoorden-onder-boeren.html>
- Peeters, K. (2011, februari 3). *Peeters promoot gebruik ICT-toepassingen in landbouw*. Retrieved from VILT: http://www.vilt.be/Peeters_promoot_gebruik_ICT_toepassingen_in_landbouw
- Platteau, J. (2010). *Landbouwrapport (Lara) 2010*. Retrieved from Departement Landbouw en Visserij.
- Platteau, J. (2016). *Landbouwrapport (Lara): voedsel om over na te denken*.
- Platteau, J., Van Bogaert, T., & Van Gijsegem, D. (2009). *Landbouwrapport (Lara) 2008*. Retrieved from Departement Landbouw en Visserij.
- Plattelandswijzer. (2017). *Gewassen*. Retrieved from Plattelandswijzer: <http://plattelandswijzer.nettools.be/default.aspx?Pageld=59>
- Plukhof. (2017). *Zelfpluk*. Retrieved from Plukhof: <http://www.plukhof.be/zelfpluk/>

- Recht van bij de boer. (2017). *Waarom recht van bij de boer?* Retrieved from Recht van bij de boer: <http://www.rechtvanbijdeboer.be/waarom-recht-van-bij-de-boer/groenteabonnement>
- Relaes, J., & Mathijs, E. (2012). Landbouw en voedsel, verrassend actueel. In J. Relaes, & E. Mathijs, *Landbouw en voedsel, verrassend actueel* (p. 107). Leuven: Acco.
- Rijksdienst voor ondernemend Nederland. (2017). *Landbouwraden*. Retrieved from Rijksdienst voor ondernemend Nederland: <http://www.rvo.nl/onderwerpen/internationaal-ondernemen/wegwijzer-internationaal-zakendoen/buitenlandnetwerk/landbouwraden>
- Rogers, E. (1962). *Diffusion of Innovations*. Londen: The Free Press.
- Rosenfeld, R. (2012). *Innovation*. 1-2.
- Royal Cosun. (2017). *Profiel*. Retrieved from Royal Cosun: <http://www.cosun.nl/Over-Cosun.aspx>
- Safer. (2015). *Prix des terres et prés - France*. Retrieved from Le prix des terres: http://www.le-prix-des-terres.fr/levolution-des-prix/prix-des-terres-et-pres/prix-des-terres-et-pres-france?locative=1&safer_recherche=Lancer+la+recherche
- Segers, Y., & Van Molle, L. (2004). *Leven van het land: Boeren in België (1750-2000)*. Leuven: Davidsfonds.
- Sintobin, S. (2008, december 16). Vlaams Parlement: Plenaire vergadering.
- Sintobin, S. (2015, februari 4). Vlaams Parlement: Commissievergadering.
- Slomp, J. (2016). *Ook boeren aanwezig op manifestatie tegen TTIP en CETA*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/ook-boeren-aanwezig-op-manifestatie-tegen-ttip-en-ceta>
- Soboh, R., Oude Lansink, A., & Van Dijk, G. (2011). Efficiency of Cooperatives and Investor Owned Firms Revisited. *Journal of Agricultural Economics*, 142–157.
- Sodiaal. (2015). *Notre identité coopérative*. Retrieved from Sodiaal: http://www.sodiaal.fr/sodiaalfr/index.aspx?site=SODFR&lang=FR§ion=IDENTITE&page=GROUPE6_1
- Stahel, W. (2016). The circular economy. *Nature Vol. 531*, 435-438.
- Statistics Belgium. (2016). *Bodemgebruik*. Retrieved from Statistics Belgium: <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/leefmilieu/geo/bodemgebruik/>
- Statistics Belgium. (2016). *Wat is de consumptieprijsindex?* Retrieved from Statistics Belgium: <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/economie/consumptieprijzen/consumptieprijsindexen/>
- Statistics Canada. (2015). *Canada - At a Glance*. Retrieved from Agriculture and Agri-Food Canada: <http://www.agr.gc.ca/resources/prod/Internet-Internet/MISB-DGSIM/ATS-SEA/PDF/4679.pdf>
- Steen, M. (2004, november 6). *Andere innovatie – Essay over innoveren waarin onderzoekers en ontwikkelaars meer open kunnen staan voor de ander*. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.
- Tereos. (n.d.). *Overview*. Retrieved from Tereos: <http://tereos.com/en/our-group/profile>
- United Nations. (2015). *Sustainable Development Goals*. Retrieved from United Nations: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
- Van Dale. (2016). *Betekenis 'landbouw'*. Retrieved from Van Dale: <http://www.vandale.be/opzoeken?pattern=landbouw&lang=nn>
- Van Damme, W. (2016, oktober 26). *CETA en EU-beschamend*. Retrieved from <https://willyvandamme.wordpress.com/2016/10/24/ceta-en-eu-beschamend/>

- Van Den Borne. (n.d.). *Precisie Landbouw cyclus bij Van Den Borne aardappelen*. Retrieved from Van Den Borne: <http://www.vandenborneaardappelen.com/nl/140/contact-met-van-den-borne-aardappelen>
- Van Den Borne, J. (2012). *Precisielandbouw: telen tot op de centimeter nauwkeurig*. Retrieved from Flanders Cleantech Association: <http://fca.be/nl/node/1353>
- Van Houdenhove, I. (2016, september 28). Revolutie in de stal: meer dierenwelzijn en meer opbrengst dankzij slimme technologie. *Campuskrant KU Leuven*.
- Van Huylenbroeck, G. (2016, januari 21). *Schaalvergroting kan je niet lichtzinnig beoordelen*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/schaalvergroting-kan-je-niet-lichtzinnig-beoordelen>
- van Meijl, H., & van Tongeren, F. (2002). The Agenda 2000 reform, would prices and GATT-WTO export constraints. *Europe Review of Agricultural Economics*, 445-470.
- Van Zeebroeck, M. (2012). *Steun aan investeringen in de landbouw: een Europese vergelijking*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij afdeling Monitoring en Studie .
- Vandenkendelaere, T. (2017). *Impact CETA op landbouw nog onduidelijk*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/impact-ceta-op-landbouw-nog-onduidelijk>
- Vangeyte, J. (2014, november 28). *Precisielandbouw gaat verder dan enkel technologie*. Retrieved from ILVO: <http://www.ilvo.vlaanderen.be/NL/Pers-en-media/Alle-media/articleType/ArticleView/articleId/2003/Precisielandbouw-gaat-verder-dan-enkel-technologie#.WNerKYVOLIU>
- Vantheemsche, P. (2015, november 20). *"Boerenbond is een organisatie om fier op te zijn"*. Retrieved from Boerenbond: <https://www.boerenbond.be/actualiteit/boerenbond-een-organisatie-om-fier-op-te-zijn>
- Veefkind, D. (2016, oktober 25). *Coaches zien toename in burn-outs bij boeren*. Retrieved from Agrocoach: <http://www.agrocoach.nl/toename-in-burn-outs-bij-boeren/>
- Verhulst, A., & Bublot, G. (1980). *De Belgische land-en tuinbouw: verleden en heden*. Brussel: Cultura.
- Vivescia. (2017). *Le groupe en bref*. Retrieved from Vivescia: <http://www.vivescia.com/groupe-en-bref>
- Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing. (2016). *Bestedingen op de hoeve en boerenmarkten in België*. VLAM.
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2001, oktober 24). *Landbouw blijft harde noot bij WTO-onderhandelingen*. Retrieved from VILT: http://www.vilt.be/Landbouw_blijft_harde_noot_bij_WTO-onderhandelingen
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2008, juli 22). *Als Doha flopt, zijn de kosten hoog*. Retrieved from VILT: http://www.vilt.be/Als_Doha_flopt_zijn_de_kosten_hoog
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2011, december 5). *"Landbouwsector evolueert met twee snelheden"*. Retrieved from VILT: http://www.vilt.be/Katrien_Helsen_SBB_en_Carl_De_Braeckeleer_DLV_Landbouwsector_evolveert_met_twee_snelheden
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2012, januari 9). *"Landbouw heeft in Nederland en Vlaanderen dezelfde troeven en problemen"*. Retrieved from VILT: http://www.vilt.be/Frits_Thissen_Nederlandse_landbouwwaad_Landbouw_heeft_in_Nederland_en_Vlaanderen_dezelfde_troeven_en_problemen
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2012, maart 19). *Laag landbouwinkomen noopt sector tot schaalvergroting*. Retrieved from VILT: <https://www.biw.kuleuven.be/nieuws/fiches/vilt-120320.pdf>

- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2014, juli 23). *Minder dan 25.000 Vlaamse landbouwbedrijven*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/minder-dan-25000-vlaamse-landbouwbedrijven>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2014, juni 30). *Rusland breidt importverbod Europees vlees verder uit*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/rusland-breidt-importverbod-europees-vlees-verder-uit>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2015, februari 24). *Familiale boer beschikt (slechts) over 2/3 van de grond*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/familiale-boer-beschikt-slechts-over-2/3-van-de-grond>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2015, juli 28). *Nota toont duidelijke gevolgen Russisch embargo aan*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/nota-toont-duidelijke-gevolgen-russisch-embargo-aan>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2015, april 16). *Vierhonderd Vlaamse boeren werken samen in machinerie*. Retrieved from VILT.
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2015, december 23). *Vlaamse landbouw schikt zich naar vergroening GLB*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/vlaamse-landbouw-schikt-zich-naar-vergroening-glb>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2016, oktober 31). *Fedagrim lanceert 'Garantieplan voor behoud landbouw'*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/fedagrim-lanceert-garantieplan-voor-behoud-landbouw>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2016, september 20). *Ook boeren aanwezig op manifestatie tegen TTIP en CETA*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/ook-boeren-aanwezig-op-manifestatie-tegen-ttip-en-ceta>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2017, januari 31). *Frans-Belgische expertise inzake melkvee in één team*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/frans-belgische-expertise-inzake-melkvee-in-een-team>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2017, februari 14). *Impact CETA op landbouw nog onduidelijk*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/impact-ceta-op-landbouw-nog-onduidelijk>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2017, maart 22). *Leerkrachten aan landbouwscholen vergaren info over bio*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/leerkrachten-aan-landbouwscholen-vergaren-info-over-bio>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2017, maart 13). *Precisielandbouw wordt een vak aan de UGent*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/precisielandbouw-wordt-een-vak-aan-de-ugent>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2017, januari 10). *Wat als je euro's en niet hectaren neemt als maat?* Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/wat-als-je-euros-en-niet-hectaren-neemt-als-maat>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2014, mei 28). *1 op 10 Waalse landbouwers is bioboer*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/1-op-10-waalse-landbouwers-is-bioboer>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2014, mei 28). *1 op 10 Waalse landbouwers is bioboer*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/1-op-10-waalse-landbouwers-is-bioboer>
- Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw. (2015, januari 28). *Areaal ggo's wereldwijd gestegen met 6 miljoen hectare*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/areaal-ggos-wereldwijd-gestegen-met-6-miljoen-hectare>

- Vlaams Infocentrum Land-en Tuinbouw. (2016, oktober 18). *Farmers2Farmers.org wil ecoboeren met elkaar verbinden*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/farmers2farmersorg-wil-ecoboeren-met-elkaar-verbinden>
- Vlaams Infocentrum voor Land- en Tuinbouw. (2011, februari 3). *Peeters promoot gebruik ICT-toepassingen in landbouw*. Retrieved from VILT: http://www.vilt.be/Peeters_promoot_gebruik_ICT_toepassingen_in_landbouw
- Vlaams Infocentrum voor Land- en Tuinbouw. (2016, september 14). *Landbouwers dreigen met boycot tegen Ahold Delhaize*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/landbouwers-dreigen-met-boycot-tegen-ahold-delhaize>
- Vlaams Infocentrum voor Land- en Tuinbouw. (2016, augustus 16). *Miljardenverlies voor de Franse landbouw*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/miljardenverlies-voor-de-franse-landbouw>
- Vlaams Infocentrum voor Land- en Tuinbouw. (2017, maart 31). *BelOrta en Coöperatie Hoogstraten overwegen fusie*. Retrieved from VILT: <http://www.vilt.be/belorta-en-cooperatie-hoogstraten-overwegen-fusie>
- Vlaams Instituut voor Biotechnologie. (2015). *Oppervlakte van GGO-gewassen blijft toenemen* .
- Wageningen University and Reseach. (n.d.). *BSE, de gekke koeienziekte*. Retrieved from Wageningen University and Reseach: <http://www.wur.nl/nl/show/BSE-1.htm>
- World Trade Organization. (2017). *Understanding the WTO: the organization*. Retrieved from World Trade Organization: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

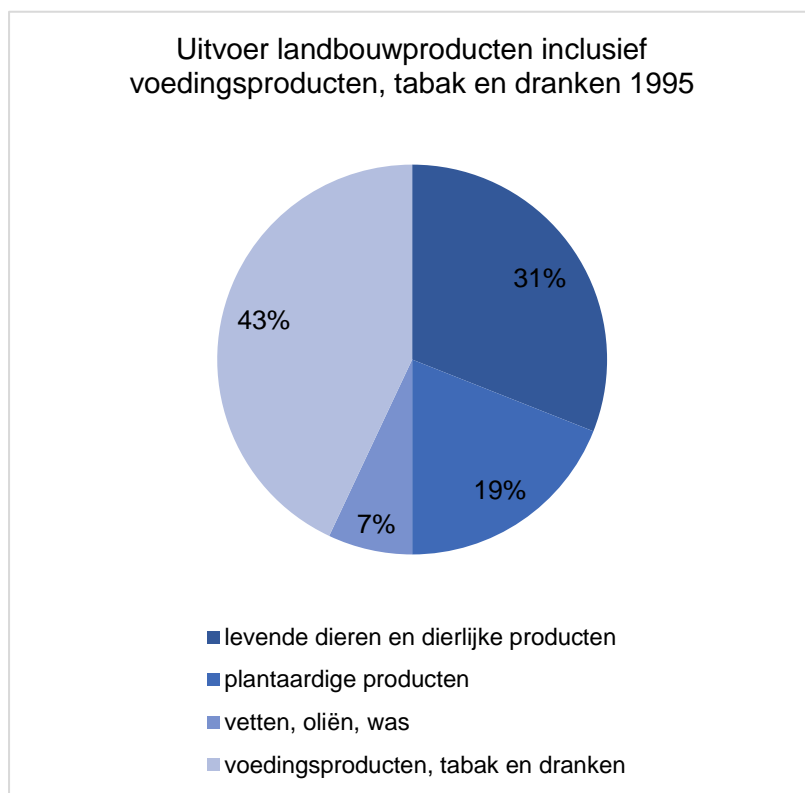
Appendix A: Evolutie van de uitvoer van de Belgische landbouwsector (in miljoenen euro's)

Tabel 5. Evolutie van de uitvoer van de Belgische landbouwsector (in miljoenen euro's) (FOD Economie, 2016).

	1995	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Totale Belgische uitvoer	117.381	173.812	223.186	236.039	223.739	178.663	212.341	238.152	238.919	243.345	246.253	236.708
Totale percentage landbouwsector*	6,51	5,09	4,75	4,99	5,79	6,54	5,77	5,66	5,84	5,73	5,75	5,92
Uitvoer levende dieren en dierlijke producten (o.a. vlees, zuivelproducten)	4.137	4.714	5.008	5.483	5.642	5.324	5.762	6.286	6.392	6.647	6.735	6.573
Uitvoer plantaardige producten (o.a. groenten, fruit, granen)	2.594	3.362	4.646	5.188	5.795	5.184	5.328	5.645	5.952	5.758	6.063	6.096
Uitvoer vetten, oliën, was	914	767	946	1.102	1.525	1.181	1.157	1.544	1.599	1.530	1.352	1.342

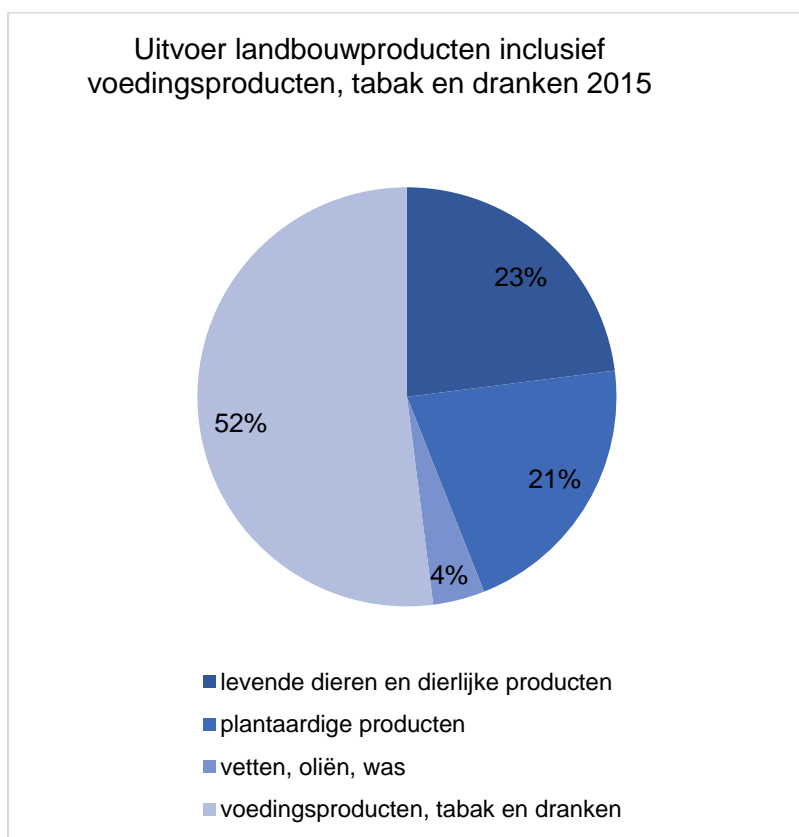
*Dit percentage werd berekend door de som van de uitvoer van levende en dierlijke producten, plantaardige producten en vetten, oliën en was te verhouden tot de totale Belgische uitvoer.

Appendix B: Uitvoer landbouwsector t.a.v. agro-voedingssector 1995

Figuur 33. Uitvoer landbouwsector t.a.v. agro-voedingssector 1995 (FOD Economie, 2016).

Appendix C: Uitvoer landbouwsector t.a.v. agro-voedingssector 2015

Figuur 34. Uitvoer landbouwsector t.a.v. agro-voedingssector 2015 (FOD Economie, 2016).

Appendix D: Evolutie werkgelegenheid Belgische landbouwsector

Tabel 6. Evolutie werkgelegenheid Belgische landbouwsector (familiale en externe arbeidskrachten) (FOD Economie, 2015).

1980	1990	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
185.134	142.272	92.405	89.041	86.456	83.865	80.944	74.399	75.589	74.510

Appendix E: Vergelijkende tabel België, Nederland en Frankrijk

Tabel 7. Vergelijkende tabel België, Nederland en Frankrijk (Eurostat, 2016).

	België	Nederland	Frankrijk
Landbouwoppervlakte in hectare (2013)	1 307 900	1 847 570	27 739 430
Aantal landbouwbedrijven (2013)	37 760	67 480	472 210
<i>Kleiner dan 50 hectare</i>	29 040	55 810	281 280
<i>Groter dan 50 hectare</i>	8 720	11 670	190 930
Aantal interne werknemers (2013)	58 000	148 000	781 000
Standaard output in euro (2013)	8 406 674 190	20 498 061 340	56 914 191 760
Referentie: totaal EU 331 105 000 000			
Gemiddelde prijs per hectare landbouwgrond in euro (2015)	20 000 ²	53 000 (Boerenbusiness, 2015)	6 010 (Safer, 2015)
Bruto toegevoegde waarde in euro (2016)	2 133 820	10 259 980	25 554 310
Referentie: totaal EU 159 564 640			
Aandeel bruto toegevoegde waarde Europa in procent (2016)	1,3	6,4	16,0
Productie teelten (2015)	9 209 900	17 780 200	104 495 400
<i>Granen in ton</i>	3 283 000	1 706 000	72 633 000
<i>Melk in ton</i>	3 826 000	13 331 000	25 851 000
<i>Fruit en groenten in ton</i>	253 100	890 000	787 900
<i>Vlees in ton (rund, varken, schaap, geit, kip)</i>	1 847 800	1 853 200	5 223 500

² Gemiddelde prijs gebaseerd op gemiddelde prijs in Vlaanderen (25 000 euro) en gemiddelde prijs in Wallonië (15 000 euro)

Appendix F: Transcript interview François Huyghe

Geïnterviewde: François Huyghe
Functie: Economisch adviseur Boerenbond
Interviewer: Sanne De Coster
Plaats: Boerenbond Diestsevest 40 3000 Leuven
Datum: dinsdag 21 maart 2017

De Coster S.: Goeiemorgen meneer Huyghe

Huyghe F. : Goeiemorgen Sanne.

Huyghe F.: Goed, waarover gaat het werk? Ik ben hier economisch adviseur in dit huis. Ik ben een bio-ingenieur, maar heb dan nog economie gedaan. Op die manier ben ik hier economisch advies.

De Coster S.: Ok, daar ging mijn eerste vraag al over. Hoe lang heeft u al ervaring binnen de landbouwsector.

Huyghe F.: 30 jaar binnen Boerenbond. Ik ben eerst assistent geweest op de faculteit bij de bio-ingenieurs in de afdeling landbouweconomie. Dan ben ik in het leger geweest en dan ben ik hier terecht gekomen.

De Coster S.: Dus u heeft al veel ervaring binnen de sector. Uit de kerncijfers van de Federale overheid blijkt dat in 1980 ongeveer 140 000 landbouwbedrijven waren in België, nu zijn er dat nog maar ongeveer 37 000. Dus op 30 jaar tijd zijn er ongeveer 77 000 verdwenen. Ik vroeg me af hoe u dat zelf ervaren heeft tijdens uw 30-jarige carrière.

Huyghe F.: Ja dat klopt. Natuurlijk je hebt een afvloei die er is van ongeveer 2 à 3 procent per jaar. Je kan dat berekenen met Cohortanalyses. Als je zegt er zijn er nog 37 000 dat wil eigenlijk zeggen dat er nog 24 000 zijn in Vlaanderen en nog een 13 000 in Wallonië. Dus zo moet je het bekijken. Nu van die 24 000 om u een idee te geven, dus ik ben hier ook verantwoordelijk voor het investeringsfonds, er zijn 10 000 bedrijven die vandaag permanent investeren. En daarvoor aankloppen bij de overheid voor investeringssteun. Wij begeleiden die mensen daarin. Dus 24 000 maar dus 10 000 die effectief nog investeren. En als je kijkt naar het aantal overnames per jaar in Vlaanderen, dat zit rond de 150. Dat zijn mensen die wij ook begeleiden, die steun aanvragen in feite om het bedrijf over te nemen. 150 bedrijven per jaar. En dat zijn diegene die binnen 25 jaar zullen overblijven en dat er inderdaad een 5 000.

De Coster S.: Dus het is niet zo dat al die bedrijven stoppen of failliet?

Huyghe F.: Euhm weet je wat er gebeurt? De productiewaarden van de landbouw blijft en heeft de neiging nog toe te nemen. Dus de output, want wij werken hier ook met modellen en één van die modellen heb ik gemaakt om te meten wat die output is? Wat is dus de omzet van die totale Belgische land- en tuinbouw? En die blijft dus ongeveer gelijk de afgelopen jaren. Dus dat is een model dat ervan uitgaat dat alle producties op die 24 000 bedrijven, dat die productie op één bedrijf zou plaatsvinden. Dan kom je aan een omzet van rond de 5,5 miljard euro. Dus wat zien we gebeuren? Die omzet blijft dezelfde maar gewoon met minder bedrijven wordt die omzet geproduceerd. Dus je hebt een schaalvergroting. Je hebt eigenlijk een natuurlijke schaalvergroting en bedrijven die meestal stoppen,

op pensioen gaan of weet ik wat, maar die gronden en die productiefactoren worden wel overgenomen door andere bedrijven.

De Coster S.: Ja nu we het hebben over schaalvergroting, ik had in het boek van Erik Mathijs, die ook landbouweconoom is, gelezen. In dat boek wordt schaalvergroting als één van de oplossingen gezien om het inkomen van landbouwers te stabiliseren. Maar is dat uiteindelijk een oplossing want het zijn uiteindelijk de kleintjes die ten koste van de grote spelers stoppen.

Huyghe F.: Ja maar we hebben daar een aantal berekeningen over. Je hebt kostenratio's binnen die bedrijven en omzet dus eigenlijk is het zo dat de verhouding van de omzet op de kosten die daalt voortdurend. Dus dat wil zeggen dat je tegenover 100 euro kosten je omzet steeds achterloopt bij wijze van spreken. Dus met andere woorden die bedrijven trachten uit te breiden, de marges nemen af en dus om daar een antwoord op te bieden gaan die bedrijven dan uitbreiden en schaal vergroten.

De Coster S.: Dus ze kunnen niet anders dan schaalvergroting toe te passen?

Huyghe F.: Ja daar zijn weinig alternatieven voor tenzij dat je het over een andere boeg begint te gooien dat je aan thuisverwerking van producten enzovoort begint te doen. Of biologisch, we hebben ook biologische bedrijven. Als die daar hun ding in kunnen doen is dat goed. Dat zijn ondernemers.

De Coster S.: Schrikt dat dan jonge landbouwers niet af die bijvoorbeeld net het bedrijf van hun ouders hebben overgenomen, maar nog niet aan schaalvergroting deden?

Huyghe F.: Ja, maar wij raden ook mensen aan om een businessplan te maken dus niet zomaar het bedrijf over te nemen. Ik stel dat nog te veel vast dat als ik ergens gevraagd word om een cursus te geven voor jonge bedrijfsleiders dat er toch nog mensen zijn die daaraan beginnen zonder dat daarbij een goed plan voor handen is. Zonder dat zijn zicht hebben op de cash flow, een aantal ratio's en dergelijke meer. Er zijn vandaag nog bedrijven die van nog starten, te kleine bedrijven waarvan je nu ziet van die gaan daar niet hun hele carrière.

De Coster S.: Mijn vriend is daar voor het moment ook mee bezig. Zij baten op dit moment een vleesveebedrijf uit met ongeveer 200 koeien van het Belgisch Wit-Blauw ras.

Huyghe F.: Ah ja. Dat is wel een moeilijke tak. In onze boekhoudingen eigenlijk heeft dat een hele slechte rendabiliteit. Gemiddeld gezien. Het probleem is dat die sector zeer sterk afhankelijk is van de Europese premies. Uit onze analyses die wij doen komt naar voor dat eigenlijk 90 procent van dat inkomen bestaat uit Europese premies. Want het huidige GLB loopt tot 2019 in het budgettair kader enz, maar vanaf 2020 komt er dus een nieuw budgettair kader met nieuwe aanpassingen en dat blijft toch wel echt een vrees binnen de vleesveehouderij.

De Coster S.: Dus op die moment kan je niet echt zeggen waarvoor te kiezen? (lees melk-, vleeskoeien, of...)

Huyghe F.: Nee, nu hoe dan ook die begroting van Europa zal zakken. Ik denk dat in het volgende traject daar nog 20, 30 procent afgaat van die middelen. Dus ten eerste, je moet niet ver kijken, je hebt de Brexit en de Britten waren net de betaler op heel dat systeem dus die gaan er al van tussen. Die zeggen Europa trekt uw plan. Dus heel dat proces is in gang gezet dus dat zal er ook aankomen tegen 2020 waarschijnlijk, twee sowieso heb je de Navo waar meer middelen naartoe zullen moeten gaan. We zien wat Trump allemaal doet dus. Amerika zegt wij gaan niet meer al die branden blussen in heel de wereld. Je moet zelf maar zorgen dat je er ook wat middelen insteekt. En drie natuurlijk het vluchtelingenprobleem dat nog niet van de baan is. En natuurlijk als die vleesveehouderij voor 90 procent uit steun bestaat dan gaat verlies voor hen wel hoger zijn.

De Coster S.: Ja, ik hoor dat bij de vriendin van mijn broer ook. Die hebben thuis een melkveehouderij en die hun inkomen bestaat voor meer dan de helft uit premies.

Huyghe F.: Ja ja. Nu we zitten met dat Wit-Blauw nog met een ander punt. Want melk is een wereldmarkt en Wit-blauw krijgen we heel moeilijk geëxporteerd omdat dat eigenlijk voor het buitenland te duur is. Dat is een duur product en het verbruik daalt. Dat maakt het allemaal niet gemakkelijk. Maar so it ik zeg altijd er zijn geen goede en slechte sectoren, maar er zijn alleen maar goede en slechte bedrijven.

De Coster S.: Dat is eentje om over na te denken.

Huyghe F.: Nu we hadden het over die bedrijven en dat aantal enzo. Nu in feite is het zo dat rond die schaalvergroting al heel veel gezegd is enzo. Maar we hebben een keer die analyse gedaan en in feite, dat is natuurlijk ook de media dan die zegt van de bedrijven worden gigantisch groot, dat is dus niet waar. In feite moet je kijken dat als je zo een analyse wil doen, er is een statisch verband dat wil zeggen als kleine bedrijven stoppen, wat vooral dus kleine bedrijven zijn hier, dan ga je natuurlijk gemiddeld statistisch groter worden. Dat is normaal als de armste mensen uit uw straat verhuizen, wordt jij rijker. Maar je voelt dat niet in uw portemonnee. Dat is statistiek. Dus je moet dat anders aanpakken. Je moet zeggen kijk we gaan een foto nemen van de bedrijven die er op dit moment zijn en we gaan kijken via 10 jaar in de tijd, dus we gaan 10 jaar terug en we gaan daarvan nakijken hoe groot waren die bedrijven op dat moment. En die zie je dat dat eigenlijk een gewone organische groei is geweest. 90 procent van de bedrijven die zijn op een normale manier gegroeid. Maar natuurlijk die mega bedrijven waarover de media het soms hebben, dat gaat over 3 à 4 procent zie je. Dus die dan echt heel groot zijn geworden. Maar dat is lang niet de meerderheid. Maar die worden aangehaald in de media. Dus eigenlijk zijn het kleine bedrijven die stoppen en met andere woorden die productiefactoren worden overgenomen. Zo gaat dat. Natuurlijk waar heeft dat mee te maken? Met de mechanisatie natuurlijk. Robotisering en al maken dat bedrijven groeien. De productiviteit van de arbeid is enorm toegenomen. En dat maakt dat men wel niet moet achterop geraken. Dat is het punt. Economisten zeggen soms, collega's in de Verenigde Staten, landbouw saneert te weinig maar die marginaliseert. Omdat de productiviteit sneller stijgt in de sector dan de afvloeit. En daardoor hink je achterop. Een beetje als de formule in de elektriciteit is de intensiteit de spanning op de weerstand. Dus wat je in feite krijgt is dat men systematisch achterloopt en dat op die manier eigenlijk uw inkomen globaal natuurlijk, want nu spreek ik macro-economisch en niet over individuele bedrijven, achterloopt. Kan je daarmee voort?

De Coster S.: Ja zeker. Vervolgens had ik een ander aspect dat ik wou aanhalen en dat is het tekort aan marktmacht. Ik heb gelezen dat daar een wetsvoorstel over is ingediend om daar een onafhankelijke toezichthouder te plaatsen tussen retailers en landbouwers. Maar is dat realistisch?

Huyghe F.: De Britten zijn daar mee bezig tot nu toe zonder veel resultaat. Maar wat je wel krijgt is dat de boer op zich een pricetaker is. Dan zijn duizenden en duizenden individuen die op zich geen enkele vat hebben op het marktgebeuren. Dat zijn prijstakers. En in tegenstelling tot de Proximussen en de Telenetten. Maar dus je hebt eigenlijk duizenden en duizenden aanbieders en daartegenover staat dat eigenlijk de concentratie aan de toelevering altijd maar toeneemt. Want meststoffenfabrikanten er zijn er maar een stuk of vijf niet meer in de wereld. En dan aan de kant dan afnemers. Dus eveneens krijg je fusies, krijg je consolidaties en dergelijke meer. En hoe verder je gaat naar, kijk naar de retail naar Ahold en Delhaize. Bovendien naar inkopen toe werken die meer samen met andere ketens en krijg je eigenlijk al inkopen die op Europees niveau georganiseerd worden. En dat maakt dat die boer heel weinig marktmacht heeft. Europa zegt van je moet je verenigen in producentenorganisaties en zij zullen daar wel meer op inzetten want vandaag is het zo dat eigenlijk je voortdurend zit met die mededingingsregels. Dus dat wil zeggen dat je geen afspraken mag maken over volumes en over prijzen. Tenzij je een PO bent dus bijvoorbeeld de veilingen dat zijn producentenorganisaties en die

mogen dan wel met hun afnemers afspraken maken over prijzen en volumes enz. Maar in dat vleesvee hebben we helemaal geen PO's. Dus dat wil zeggen dat je overgeleverd bent aan je afnemer dus niet gezamenlijk. Je kent de Mechelse veiling. Telers komen daar hun product aanbieden. Die brengen daar tomaten, paprika's, komkommers enzovoort en daar is een platform aanwezig waar dan op het scherm aanbod zichtbaar is en dan heb je kopers die dat doen vanop hun bureau of die komen naar Mechelen zelf. Dus uiteindelijk heb je daar concentratie van uw aanbod. Daardoor worden de telers niet uitgespeeld ten opzichte van elkaar. Dus die veiling is eigenlijk een platform. Europa zal daar dus wel meer op inzetten. Europa geeft daar ook steun aan. Dat is het verschil dat in dat vleesvee is er dus nog gekoppelde steun voor die zoogkoeien. In die groenten zegt Europa nee we gaan u geen steun geven voor uw tomaten enzo. Wij gaan middelen steken in die veiling zodanig dat dat product beter in de markt zijn weg vindt. En dat daar uw product via die platformen beter kunt commercialiseren. Wij gaan ook middelen voorzien om die telers te begeleiden. Dat ze dus aan kwaliteitsvoorwaarden voldoen enzo. Niet dat iedereen daar maar op zijn bedrijf zijn eigen goesting doet en dan dat product niet verkocht krijgen. Neen, wij gaan daarop inzetten. En dat werkt behoorlijk. Natuurlijk dat leidt tot debatten in dit eigenste huis. Want iedereen heeft graag die premies op zijn rekening. En die groentenboeren zouden dat misschien ook liever hebben. Maar ik denk nog altijd dat investeren in de keten om tot meer marktmacht te komen dat dat veel efficiënter is dan die premies. Nu redeneer ik als econoom. Die premies die ze geven aan die individuen of bijvoorbeeld 200 euro per hectare. Het is beter dat te investeren in de keten vanuit het economische oogpunt.

De Coster S.: Ok want naar aanleiding van die marktmacht vroeg ik mij al af of die coöperaties/bedrijvenorganisaties zoals in Frankrijk deze hier in de toekomst even sterk zouden kunnen zijn?

Huyghe F.: Wel ja. Wij hebben grote coöperaties. Heel de tuinbouwsector behalve de sierteelt. De groentesector is coöperatief geworden via de veilingen. Ten tweede hebben wij coöperaties in de zuivelsector. Milcobel bijvoorbeeld is de grootste. Verwerkt in 1 miljard liter melk per jaar. Dat is één derde van de Belgische melkproductie. Dat wordt in West-Vlaanderen, in Kallo verwerkt. Wij hebben in de varkenssector, waar wij ook geld in investeren, de Belgian Pork Group. Dat is een coöperatie die samengaat met een privé onderneming. Dus wij hebben Covavee in dit huis. En dat is een coöperatie van varkenstellers. Maar natuurlijk op een bepaald moment moet je aan schaalvergroting gaan doen en wij hebben dus nu de joint-venture met Westvlees dat is dus die Belgische Pork Group die in feite een coöperatieve is. Die doet 4 miljoen slachtingen van de 11 miljoen. Dus wij hebben bijna de helft van onze totale varkensmarkt in dit land. Wij hebben ook in de industriegroenten een coöperatie. Ingro waar een platform is waar telers hun producten dat zij hebben, diepvriesproducten als spinazie, bloemkolen, wortelen enzovoort via Ingro aanbieden. Wij hebben geen coöperaties in aardappelen en in vleesvee hebben we er ook geen.

De Coster S.: En met betrekking tot suiker is er ook geen coöperatie.

Huyghe F.: Dat is ook geen coöperatie. Natuurlijk Südzucker is in wezen een Duitse coöperatie. Waar leveren jullie? Is dat in Tienen?

De Coster S.: Ja, Tienen.

Huyghe F.: Je moet een keer uitrekenen op de balans van Tienen. Dus de boeren participeren via SOPABE-T. Wat denk je dat hun aandeel is in totaal?

De Coster S.: Geen idee.

Huyghe F.: 0,6 procent.

De Coster S.: Ooh ja laat maar.

Huyghe F.: Südzucker is een coöperatie van de West-Duitse zuckerrüben dus de suikerbietproducenten. En ik denk dat die boeren 55 tot 60 procent ongeveer hebben. Duitse boeren. En dan is er nog een Oostenrijkse investeringsmaatschappij. Maar dat Belgische aandeel stelt dus weinig voor.

De Coster S.: Ja dat is waar. Ok dan had ik nog een vraag rond het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Dat is opgericht steunend op het feit dat ze gemeenschappelijke prijzen willen voor alle Europese lidstaten. Maar door een liberalisering van uw wereldwijde landbouwhandel zakken die prijzen. Om het voorbeeld te geven binnen de vleesveehouderij. 3 jaar geleden kregen die nog 5,20 euro voor een kilogram rundsvlees en nu is dat 4.75 euro. Hoewel uw inputkosten zoals zaaigran gelijk blijven of stijgen.

Huyghe F.: Ja dat is wat ik al zei. Dus uw kosten stijgen en uw marges verkleinen.

De Coster S.: Zouden gemeenschappelijke prijzen daarvoor een oplossing kunnen bieden of wat is daarvoor de beste manier?

Huyghe F.: Europa deed dat vroeger. Dan waren er wat men noemt interventieprijzen. Dus dat waren ondersteuningsprijzen. En als op een bepaald moment de prijs dan zakte begon Europa rundvlees op te kopen en boter en melkpoeder en wijn. Natuurlijk we hebben een hele evolutie meegemaakt in dat Europees landbouwbeleid. Het feit was dat door die ondersteuningsprijzen te geven, kwam er en dat was dan in de jaren 70, 80 overproductie.

De Coster S.: De zogenaamde boterbergen?

Huyghe F.: Inderdaad de boterbergen. En wat gebeurt er met die overproductie? Europa zette die af op de wereldmarkt. Maar gezien de Europese prijs hoger lag dan de wereldmarkt moest je dat doen met exportsteun. Dus exportsubsidies. En dat veroorzaakte enorm veel troubles. In de jaren 80 had Europa door van die melk dat is onhoudbaar. En dan werden er quota ingesteld. Bieten hebben altijd quota gehad. Het probleem van Europa was dat met die exportsubsidies de wereldmarkt verstoord werd. Ah ja jij begint met subsidies te geven en dergelijke meer. En dan is er in 1986 de Gatt ronde geweest gevolgd door verdere stappen en dan later de WTO. Je hebt daar verschillende rondes in. Op een bepaald moment is eigenlijk voor het eerst en dat was in 1986 dat landbouw als volwaardig hoofdstuk binnen die Gatt besproken werd. Omwille van omdat anderen dat eisten. Vooral Australië en Nieuw-Zeeland omdat Europa die wereldmarkt verstoorde. Dat was de Uruguay ronde. En dan zijn we verplicht geworden om dat af te bouwen. Begin jaren 90 heb ik ook gezegd van dat moet afgebouwd worden. We krijgen zoveel kritiek op ons dak. Dus wat is er dan geweest? Vroeger had Europa variabele heffingen. Je had de Europese prijs en de wereldprijs en die schommelde. Dat betekent bij een hoge wereldmarktprijs dat die heffingen kleiner werden. Hoe lager de wereldmarktprijs, dan werden die heffingen hoger. Dus Europa werd eigenlijk afgeschermd. Dus door die verschillende rondes, wat moest er dan gebeuren? Die variabele heffingen zijn omgezet geworden in tariffs. Dus dat wil zeggen vaste tarieven. Dan zie je wat er gebeurd. In plaats van daar een kussen tussen de te steken is dat eigenlijk een vast gedeelte geworden. En zie je dat die Europese prijzen begonnen mee te schommelen met de wereldmarkt. We hebben in dit huis ook mee aan verschillende zaken geschreven om toch de gevoeligheden van de wereldmarkt niet onmiddellijk te voelen in Europa. Maar al bij al in feite kwam het daar wel op neer. En dan hebben we die tarieven moeten afbouwen waardoor de Europese prijs dichterbij de wereldmarktprijs komt. En ik denk dat daar geen weg terug is. Ok ik weet wel WTO en Trump gaat daar gewoon zijn voeten aan vegen aan al die dingen. Maar ja je zit daar nog met Canada met Australië en Nieuw-Zeeland enzovoort dus ik denk niet dat we de hoop moeten hebben dat we gaan kunnen terugkeren naar die vroegere tijden. Dat is nu eenmaal een gegeven van die wereldmarkt.

En wat niet onbelangrijk is, vroeger werd er heel veel steun gegeven maar dat kost te veel geld om die markten te blijven ondersteunen. Die steun is omgevormd naar wat men noemt die directe steun. Dat was in eerste instantie gekoppelde steun. Ik weet het nog, ik was net gaan discussiëren in de Verenigde Staten. En welke manieren heb je dan? En dan is er maar één mogelijkheid. Dat is eigenlijk een omslag maken naar steun aan de boeren gaan geven. Maar die was nog gekoppeld. Nu gekoppelde steun.. In de WTO heb je de boxes. Je hebt daar de green box en de yellow box en de blue box. De yellow box is pure marktsteun en die moest afgebouwd worden. Die gekoppelde steun zat in de blue box. De blauwe doos is een verkapte steun die ook nog marktverstoring kan werken. Want je kreeg premies maar je moest nog wel tarwe zetten en maïs en dergelijke meer.

De Coster S.: Dus het was gekoppeld aan de productie?

Huyghe F.: Ja dus het was gekoppeld aan uw productie, aan uw hectares. En dan heeft men in de WTO gezegd van ook dat moet verder afgebouwd worden. En dus moet je naar een green box evolueren. Dus dat is een volledig ontkoppelde steun wat we dus momenteel hebben. Je krijgt een bedrijfstoelage. Behalve met die zoogkoeien want daar hebben we dan voor gevochten om daar een uitzondering op te maken. Ik heb daar nota's voor moeten maken en bewijzen moeten leveren dat indien je die steun niet zou ontkoppelen en geven dan zou die productie uit België, uit Vlaanderen verdwijnen. En dan heeft Europa gezegd ok dan mag je die gekoppelde steun behouden en dat leggen we dan voorlopig weer vast voor zes jaar. De vraag is of we dat weer gaan kunnen blijven doen. Dus die green box betekende eigenlijk dat je een bedrijfstoelage krijgt. Dat is eigenlijk een betalingsrecht zoals dat noemt. Maar je hebt nog altijd grond nodig om dat betalingsrecht te activeren. Dus met andere woorden je krijgt dus een kaartspel maar je moet die kaarten wel op percelen leggen om die te kunnen verzilveren. Dat is eigenlijk heel de evolutie, maar vanaf 2003 is er dan stilletjes aan ook de vergroening bijgekomen. Je krijgt dus steun maar je moet een aantal maatregelen invullen rond vergroening. Dit zijnde teeltdiversificatie, ecologisch aandachtsgebied en behoud van blijvend grasland. Mijn koppelt daar dus langzaam meer voorwaarden aan. En dus dat gaat blijven duren hoor. Ik zie dat zo gebeuren. Ze gaan die voorwaarden blijven verstrengen. En dat zal een aanleiding zijn om naar een nieuw systeem te gaan. Meer rond risicomanagement en dat soort dingen.

De Coster S.: Ok. Wat is volgens u de beste manier om de instabiliteit van het inkomen binnen de landbouwsector weg te werken? Denkt u dat quota's, die dit jaar ook voor suiker verdwijnen, een oplossing kunnen bieden?

Huyghe F.: Wel in feite is het zo dat als je quota hebt en dus met andere woorden uw productie beperkt dan zou je theoretisch wel een stabiel inkomen kunnen genereren. Maar dat is natuurlijk strijdig met wat er in de WTO allemaal omgaat. Je mag uw markten niet meer afschermen. Dus je schiet in uw eigen voet. Als je zegt van wij gaan onze productie beperken en anderen doen gewoon voort in feite. Ik heb hier al de afgelopen tien jaar toch al het een en ander rond dat soort van modellen proberen uitwerken. Ooit zei Van Temse, onze vroegere voorzitter, mij reken een keer door wat dat geeft als we nu een model zou opzetten met één miljoen varkens in Vlaanderen. Ik heb hem toen gezegd ik zal dat allemaal wel doorrekenen maar wij zijn vier procent van Europa. Dus dat gaat nauwelijks een invloed hebben op de prijzen en ook onze markt gaat sowieso wel ingepalmd worden door Duitsland en Denemarken en Polen. Maar ik heb dat allemaal in geuren en kleuren uitgewerkt, maar zijn we maar van dat plan afgestapt.

De Coster S.: Dus het is niet dat er een oplossing klaar ligt voor inkomensstabilisatie?

Huyghe F.: Neen. Tenzij dat je, wat wij wel zien in de aardappelen bijvoorbeeld, aan contractualisering doet. Dus dat zie ik in de toenemende mate ook wel meer en meer gebeuren. Dus dat boeren contracten maken met afnemers om dus een zekere prijsgarantie te bekomen. Futures dus termijnmarkten dat zijn afgeleide financiële producten en swaps enzo. Uw prijsrisico gaan afdekken op termijnmarkten. Wij

begeleiden ook een aantal graantelers enzovoort en wij zijn ook in overleg met Frankfurt Eurex. Hoe je dus eigenlijk uw risico's kunt afdekken op zo'n markt. Dat zijn financiële instrumenten. Swaps, daar worden stilaan ook wat initiatieven rond genomen. Maar boeren zijn daar niet mee vertrouwd.

De Coster S.: Ja dat kan ik begrijpen. Ik denk dat als ik daar thuis mee af kom, ze ook ogen zullen trekken.

Huyghe F.: Ja, is dat zo? Maar in andere sectoren gebeurt dat wel. Waar dat men zich kan indekken tegen prijsschommelingen. Want dat is allemaal niet nieuw hoor. 20 jaar geleden werkte mijn vrouw in een bouwbedrijf en zij deden in Londen in de Canary Wharf een aantal aanbestedingen. Maar als jij vandaag prijs moet maken voor een gebouw dat binnen drie jaar gezet gaat worden weet je ook niet wat die staalprijs gaat doen. Dus die dekten zich toen al in vijftien à twintig jaar geleden op die futures en andere om die staalprijs vast te leggen. Om zekerheid te hebben van een bepaalde prijs. En ook afnemers doen dat natuurlijk.

De Coster S.: Ok. Dan had ik graag nog iets gevraagd rond innovatie. Jullie hebben ook een innovatiesteunpunt.

Huyghe F.: Ja, wij hebben hier een innovatiesteunpunt waar een twintigtal mensen werken. En die zijn dus bezig met innovatieve projecten in land- en tuinbouw. Rond energie, rond alle soorten thema's.

De Coster S.: Ja. Als ik hoor over tractoren op GPS, gebruik van drones en andere. Is dat dan realistisch in een sector die zo instabiel is om zulke investeringen te doen?

Huyghe F.: Oh als je kijkt naar bijvoorbeeld wij hebben bedrijven die veel aardappelen hebben en die werken met die tools, met RTK, met GPS wat betreft bemesting, wat betreft toepassing van bestrijdingsmiddelen, wat betreft oogsttechnieken en dergelijke meer. Dus dat bestaat. Nu zit er iemand in ons bestuur Van Den Borne aardappelen in Mol-Postel. Die man is daarin gespecialiseerd dus eigenlijk die percelen worden in kaart gebracht en die gebruiken satellieten voor vegetatie. Want wat gebeurt er nu? De boer pakt zijn meststofstrooier en die strooit dat rond, maar nu kan je eigenlijk gaan bepalen welke percelen of delen van percelen er meer bemesting nodig is dan op een ander perceel afleidende uit de gewasgroei die bepaalt word door die satellieten. Dus dan kan je je machines daarin instellen. Uw computer gaat dan bijvoorbeeld op dat gedeelte van dat veld weten van daar is de gewasgroei minder en dan gaat die sensor aangeven dat je daar iets meer moet gaan bemesten en andere plaats waar je dan weer minder moet bemesten. Die grote bedrijven met twee- of driehonderd hectare aardappelen investeren in die systemen.

De Coster S.: Dus het zijn dan vooral die grootste spelers? Dat kleine percentage dat eerder al aan bod kwam?

Huyghe F.: Ja ja die grootste bedrijven. Je moet maar eens kijken op de website van Van Den Borne aardappelen.

De Coster S.: Ok. Daarnaast hoor ik thuis vaak zeggen dat toen mijn vader in 1985 het landbouwbedrijf van zijn ouders overnam, zijn administratie uit één kافت bestond. En nu hebben een kast die net groot genoeg is. Hij frustrereert zich daar geregeld aan en ik hoor van andere binnen de sector ook dat hij daar niet de enige in is. Zou dat het beroep deels niet aantrekkelijker kunnen maken als dat geminimaliseerd kan worden?

Huyghe F.: Ja de administratie is een zwaar probleem natuurlijk. Nu dat is niet alleen in landbouw. Dat zit hem ook in andere sectoren. Het feit is, ik heb daar al veel over zitten nadenken over administratieve vereenvoudiging enzovoort, dat is niet zo simpel. Waarom? Wij hebben te veel administratie sowieso. Wij zitten met overheden waar legers mensen zitten en dergelijke meer. Dat is een probleem want die Vlaams overheid die verstrengelt soms in haar eigen wetgeving. Dat is een ziekte van deze tijd. Maar

goed wij stellen ook vast in onze bedrijven enzo dat dat ook daar zo is dus niet alleen in de primaire productie, maar ook in andere bedrijven. Natuurlijk we mogen één ding niet vergeten en dat is dat we een exportland zijn. Waar ook ter wereld zitten want wij exporteren varkensvlees naar Hong Kong, China en wij doen peren richting India, Brazilië zelfs enzovoort. Dus door het wegvallen van de Russische markt hebben we natuurlijk daar wel in moeten investeren. En die afnemers stellen hun eisen. En dat is ons punt een beetje. Zelfs los van die administratie ga je toch nog aan eisen moeten voldoen. Global-Gap in de groententeelt bijvoorbeeld. Zo van die systemen. Als jij natuurlijk niet moet exporteren zoals bijvoorbeeld de Fransen, maar pas op Frankrijk is geen gemakkelijk land. Als jij invoerder bent, dan hebben uw producenten het wat gemakkelijker natuurlijk. Maar wij exporten en wij moeten moeite doen om te voldoen aan de eisen van buitenlanders, die afnemers.

De Coster S.: En dat is dan het voordeel dat Frankrijk heeft ten opzichte van ons?

Huyghe F.: Wel ja dat heeft Frankrijk ten opzichte van ons omdat zij voornamelijk van een aantal zaken invoerder zijn en dan stellen zij strengere eisen. Italië heeft dat ook bijvoorbeeld. Er gaan varkens naar Italië van hieruit, maar die moeten dan ook weer voldoen aan als die eisen van de Italianen. En soms een beetje absurd, maar je moet er wel aan voldoen of je kan niet exporteren.

De Coster S.: Dus we kunnen daar niet onderuit?

Huyghe F.: Ik vrees dat we daar niet onderuit geraken. Je kan dat hier en daar wel wat vereenvoudigen maar om nu echt de boel te gaan terugdraaien, dat is quasi onmogelijk. Maar dat neemt niet weg dat we met een hele zware Vlaamse administratie zitten die niet altijd ondernemersgezind is.

De Coster S.: Verschilt dat dan hard van Wallonië?

Huyghe F.: Er zijn verschillen en dan op sommige punten zie je dat Wallonië eigenlijk minstens even streng is of niet soms strenger. Naar intensieve veehouderij, je moet maar eens proberen om een vergunning voor een varkensstal of een kippenstal in Wallonië vast te krijgen. Dat is ook niet zo evident. Die hebben dan weer andere wetgeving. Maar het is niet handig, wij weten dat.

De Coster S.: Ok. Ik vroeg mij af of er nog andere aanpassingen nodig zijn om het beroep terug leven in te blazen?

Huyghe F.: Er zal altijd wel landbouw blijven natuurlijk. Wat zien wij vandaag wel gebeuren. Dat is die grotere bedrijven die zijn sowieso naar opvolging toe verzekert. Ook in de tuinbouw. Ik zie dat in de tuinbouwsector mensen die geïnvesteerd hebben, moderne bedrijven met warmtekrachtkoppeling enzovoort dat die wel goeie cijfers halen en die altijd wel zullen blijven bestaan.

De Coster S.: Dat brengt mij direct naar de volgende vraag eigenlijk. Ik had in het begin van dit academiejaar een lezing gevolgd gegeven door Geert Gielens, hoofdeconoom bij Belfius. Dat ging over de impact van het CETA akkoord op de economie. Ik heb het dat toen gevraagd van is dat realistisch dat er sectoren verdwijnen, specifiek dan de landbouwsector. En die zei dat dat binnen X aantal jaren wel kan. Dus dat België geen landbouw meer heeft?

Huyghe F.: Nu die mens kent de sector niet. Wat wel is, is dat er natuurlijk wel is mislopen in dat CETA akkoord naar landbouw toe. Bijvoorbeeld zuivel mag meer geëxporteerd worden, vlees moeten we dan weer binnenlaten en dergelijke. Maar dat is altijd al geweest bij handelsakkoorden. Als je het globaal economisch bekijkt zal men daar wel op vooruit gaan na verloop van tijd voor de globale economie. Maar er zullen natuurlijk wel sectoren zijn die moeten inboeten ten opzichte van anderen. Want onze melkveehouders die zeggen ok wij kunnen meer kaas exporteren richting Canada en dergelijke meer. Maar onze varkensboeren zeggen ja er is een tarief quotum voor varkens dus daar gaan we weer

nadelen van ondervinden. Ik denk dat dat in ieder handelsakkoord is dat sommige sectoren daar baat bij hebben en anderen waarvoor het lastiger wordt.

De Coster S.: Dus het is geven en nemen?

Huyghe F.: Dat is ook zo. Het hangt een beetje af van sector tot sector. Maar verdwijnen zal het niet doen want wij hebben een zeer performante landbouw. Wij behoren tot de meest productieve van heel Europa. Dus sowieso ook ons niveau van kennis. En wat ook niet onderschat mag worden is ook onze ligging. Wij zitten centraal in Europa. En dat maakt dat onze producten, als ik kijk naar tuinbouw enzovoort en je trekt een straal van 200 kilometer rond Brussel en je zit in Parijs. Ook al niet onbelangrijk. Je kan naar Duitsland met uw producten en dergelijke meer. Dus wat dikwijls niet het geval is als je daar in Roemenië zit. En dat wordt onderschat. Transport zal duurder worden hoe dan ook dus dat maakt natuurlijk dat wij wel hier dichtbij de consumenten zitten. Dat is een discussie met Europa waarin wij zeggen dat wij een handicap hebben want wij doen aan landbouw in verstedelijkt gebied. Dat zijn interessante discussies met Tassos Haniotis, de directeur van economische analyses van Europa. Ik heb hem gezegd van wij hebben handicaps met onze beperkte ruimte. Ja maar François zegt hij maar je zit wel bij de consumenten. Dus dat is toch een enorm voordeel en dat is ook wel zo.

De Coster S.: Ja als je het vanuit dat oogpunt bekijkt. Welk toekomstbeeld ziet u dan weggelegd voor de Belgische landbouw?

Huyghe F.: Ik denk dat wij onze productie gaan behouden. Dat die kleinere bedrijven.. en ik heb u gezegd 150 overnames per jaar en 10 000 die nog investeren. Dat dat een evolutie zal zijn die wij niet kunnen tegenhouden. Dus dat is ook zo. Maar die productiecapaciteit is wel aanwezig. Dus die gronden zijn daar. Die infrastructuur is daar dus er zal altijd wel de nodige productie zijn in feite. Wat we ook wel zien dat is, want we hebben het nu alleen over die schaalvergroting, maar we hebben een zeer grote diversiteit van bedrijven in Vlaanderen. We hebben mensen die korte keten doen, thuisverkoop. We hebben zorgboerderijen, we hebben biobedrijven, we hebben zelfplukbedrijven. Dus dat is een heel scala natuurlijk. Men heeft het dan dikwijls over die landbouw, maar dat is een stereotypering. Daar is een grote diversiteit in al die dingen.

De Coster S.: Ja, ok. Dit is de laatste vraag. Het is een soort stelling. Stel dat u vanaf morgen landbouwer zou zijn en je moet kiezen tussen België, Nederland en Frankrijk. Waar zou je dan het liefst uw beroep uitoefenen?

Huyghe F.: Ik denk in België.

De Coster S.: Toch ja?

Huyghe F.: Ja, Frankrijk is zeker geen goed land op vlak van ondernemingsgang. Dat is een communistisch land. Een semi-communistisch land. Ik denk dat je hier nog altijd het beste bent in feite. Maar het kan altijd beter naar overheidsregeling en dergelijke meer. Nederland heeft ook zijn nadelen. Nederland is er eigenlijk wat op achteruit gegaan in vergelijking met vroeger.

De Coster S.: En hoe komt dat dan?

Huyghe F.: Ho, ik heb de indruk dat er ook heel veel regelgevingen zijn. Dat dat hen toch wel een beetje de das om doet in feite. Plus Nederland heeft ook die hele grote bedrijven en ik heb soms de indruk dat die een stap terug moeten zetten. Die te snel gegroeid zijn bij wijze van spreken. Maar dat zien wij nooit gebeuren, mensen die uitwijken naar Frankrijk. We hebben wel mensen die naar Polen zijn gegaan of naar Hongarije. Met ook alle voor- en nadelen.

De Coster S.: Dat zal overal wel zo zijn?

Huyghe F.: Ja maar wat je in Hongarije bijvoorbeeld kan tegen komen, wij hebben het kadaster. Wij hebben in feite een eigendomsrecht en dergelijke meer. Maar dat bestaat niet in Roemenië. Het kadaster komt van bij Napoleon die is gesneuveld in Waterloo zoals je wel weet, die is ginder niet geraakt. Dus met andere woorden die eigendomstitels zijn veel minder goed geregeld en daar kun je heel wat discussies over hebben. Als er morgen iemand zegt van dat is mijn stuk grond. Begin dan maar als buitenlander daartegen.

De Coster S.: Ja dat is niet evident.

Huyghe F.: Nee zeker niet.

De Coster S.: Hoe positioneren wij ons dan ten opzichte van Nederland en Frankrijk?

Huyghe F.: Wij voeren uit naar die landen. Wij zijn exporteurs.

De Coster S.: Ok. Dan vroeg ik mij nog af hoe die landen van elkaar verschillen want uiteindelijk vallen de drie landen over hetzelfde internationale beleid door Europa, de WTO en de Russische boycot. Uiteindelijk zijn er toch altijd boeren die ervoor kiezen naar Frankrijk te vertrekken.

Huyghe F.: Vroeger mee dan nu. Ik denk dat Frankrijk als je ziet het platteland daar gaat er niet op vooruit. Dat zijn zeer veel dorpjes bijna half verlaten.

De Coster S.: Nochtans vroeger was Frankrijk echt een landbouwstaat, maar als je dan hun opbrengsten per hectare vergelijkt met ons verschilt dat wel enorm.

Huyghe F.: Inderdaad dat is verschillend. Ook de kostprijs van de landbouwgrond is daar veel lager. Daar kan je voor 10 000 euro per hectare al heel veel kopen. Terwijl je hier heel wat meer moet geven.

De Coster S.: Ja dat ook en hun nationaal beleid verschilt dan ook van dat van ons?

Huyghe F.: Ja ja.

De Coster S.: Ik had gelezen dat jonge landbouwers daar de eerste vijf jaar belastingvermindering krijgen en sociale lasten die verminderd worden.

Huyghe F.: Zij komen daar natuurlijk wel flink mee naar buiten. Dat wordt dan gecommuniceerd door de Franse minister van landbouw Le Foll, maar als je dan die plannen ontleed en als wij dan met de Fransen overleggen van wat houdt dat nu allemaal in, dan moeten we daar een keer een analyse van maken en dan blijkt dat dat eigenlijk allemaal lege dozen te zijn of het scheelt niet veel. Zij zitten ook in Europa dus zij moeten ook voldoen aan de staatssteunregels en zich binnen die perken houden. Maar daar worden heel veel beloftes gedaan en achteraf, als ik dan met mijn Franse collega's bekijk wat daar allemaal van gerealiseerd word, dan is dat eigenlijk minimaal bij wijze van spreken. Ze moeten geen sociale bijdrage betalen maar pas toch op want dat is dan één van die beslissingen die ze dan nationaal kunnen nemen. Maar vergeet dus niet bij ons heb je drie grote systemen naast mekaar met betrekking tot sociale zekerheid. Je hebt het stelsel van loontrekkenden, de zelfstandigen waar de landbouwers inzitten en een apart statuut voor de ambtenaren. Dus dat zijn de drie grote stelsels. In Frankrijk hebben de boeren een apart systeem met tussenschotten. Dus dat wil zeggen dat niet de ene van de andere daar geld kan krijgen. Dus landbouw heeft binnen de Franse sociale zekerheid een eigen statuut. Natuurlijk kunnen die zeggen dat die jonge boeren geen sociale zekerheid moeten betalen. Maar pas op want die gaan ook bijna geen pensioen krijgen later. Dus die schieten in hun eigen voet daarmee.

Want dat wordt daar dan allemaal wel niet bij gezegd. Terwijl hier land- en tuinbouw zit binnen de pot van de zelfstandigen. Samen met alle andere zelfstandigen.

De Coster S.: Dat verandert het natuurlijk wel. Maar het is dan niet dat Nederland het op dat vlak beter doet?

Huyghe F.: Nee. Maar ja wij hebben overnamesteun voor onze jonge boeren. We doen dat eigenlijk niet slecht dus dat gaat hier over meer dan 80 miljoen euro per jaar voor overnamesteun en investeringssteun. Wij slagen er wel in, want dat zit in de tweede pijler van het Europees Landbouwbeleid rond het plattelandsontwikkelingsprogramma, dat gaat voor Vlaanderen over een 120 miljoen euro per jaar. Daarvan is dus 80 miljoen euro investeringssteun voor land- en tuinbouw. En dan hebben we nog de eerste verwerking die in aanmerking komt. Maar ik wil mijn punt maken. Het grootste deel gaat daar naar land- en tuinbouw. Als ik dat in Nederland zie waar dat geld allemaal naartoe gaat. Dat gaat om landelijke gebieden te onderhouden. Om holle wegen te onderhouden. Om kerkpleintjes in landelijke gebieden te restaureren. Daar gaat in Holland het geld naartoe en veel minder naar die boeren.

De Coster S.: Dat had ik niet verwacht.

Huyghe F.: Jaja, maar Dua. Vera Dua indertijd heeft geprobeerd dat ook te doen. Maar natuurlijk haar plan en ideeën lagen klaar maar de groenen waren dan van het beleid af en dan is dat niet doorgegaan.

De Coster S.: Ok. Dat was het dan. Bedankt voor uw tijd.